

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, anḡwimiki arikita arikita hañindu kimangima anḡwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Anḡwimiki kanñandihin kimangimañi Maria Jisasiḡ kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, naḡa Jisasiḡ yivutatamaha kimuta savayi kita anḡa yahamirata, nuḡandi hatiḡ mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim anḡwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingḡ simbitin pata Israel hatiḡ anḡa miñimandi vata siritimbuni. Naḡa anḡwimiki kanñandihin Jisasiḡ kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu anḡwimiki kaniñi kuyu sambi muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniḡ ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi ḡgamara.

Aru vana mu anḡwimiki Matyuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami.

Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanaṅgandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihanaṅga nuṅandi vana taya miṅahandamu vata piri kindi.

Matyundu aṅgwimikiyi, kuyu kutanḡuta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimanḡima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihañi Jisas apu muyi yahuta, krunavundiṅ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihañi, Jisas nuṅandi simbirasara haṅiniḡirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuṅandi kuyu krunavundiṅ ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tihi kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundiṅ isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuṅandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Aṅgwimiki kaniṅandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu manḡiyi. Hara aṅgwimiki ni, nimata ñimbi miṅami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miṅarasimi. Kuyu kaniṅandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

*Jisas Kraiss niñuñingitakiñandu ñimbi
(Luk 3.23-38)*

¹ Niñandihin Jisas Kraiss niñuñingitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niñuñingi. Devit nu Abraham niñuñingi. ² Abraham Aisak niñuva. Aisak Jekop niñuva. Juda niñusinava nañga niñuranava niñuva Jekop. ³ Peres nañga Sera niñuva Juda, nurinandi niñum Tamar. Peres Hesron niñuva, Hesron Ram niñuva. ⁴ Ram Aminadap niñuva, Aminadap Nason niñuva, Nason Salmon niñuva. ⁵ Salmon Boas niñuva, Boas niñum Rahap. Boas Obet niñuva, Obet niñum Rut. Obet Jesi niñuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niñuva. Devit Solomon niñuva. Solomon niñum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niñuva, Rehoboam Abiya niñuva, Abiya Asap niñuva. ⁸ Asap Jehosafat niñuva, Jehosafat Jehoram niñuva, Jehoram Usia niñuva. ⁹ Usia Jotam niñuva, Jotam Ahas niñuva, Ahas Hesehia niñuva. ¹⁰ Hesehia Manase niñuva, Manase Emon niñuva, Emon Josaia niñuva. ¹¹ Josaia Jehoiakim nañga niñuranava niñuva. Kandihirivi hañi Babilon hati pata Israel sañga kurihata, Israel hatin miñata uta Babilon tamahu simbira tikatika miñamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miñamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielin kavumi. Sealtiel Serubabel niñuva. ¹³ Serubabel Abiut niñuva, Abiut Eliakim niñuva, Eliakim Asor niñuva. ¹⁴ Asor

1:1 Stt 22.18 nañga, 1 Sto 17.11 **1:3** Stt 38.29-30 nañga, Rut 4.18-22 **1:6** 2 Sml 12.24 **1:7** 1 Sto 3.10-16 **1:11** 2 Kin 24.14-15 nañga, 1 Sto 3.15 nañga, 2 Sto 36.10 nañga, Jer 27.20
1:12 Esr 3.2

Sadok niŋuva, Sadok Akim niŋuva, Akim Eliut niŋuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niŋuva, Eleasar Matan niŋuva, Matan Jekop niŋuva. ¹⁶ Jekop, Josep niŋuva, Maria nimuŋa. Maria Jisasiŋ kavuhî, Jisasiŋ Krai vandu.* ¹⁷ Jisasiŋdu krunzapayindu kimangima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi ñiŋi kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi ñiŋi kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihî, miŋata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miŋamu takuk hañi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi ñiŋi kavumu patavata Krai kuhirami.

Maria Jisasiŋ kavumi

(Luk 2.1-7)

¹⁸ Jisas Krai yahami vana haŋandihin nimata. Niŋum Marian, Josepirim miŋavihumu. Hara kihiri upi maŋgarihimat kita tihu, Gotindu Maviñiŋi mavindanguramahi mavinangandimi. ¹⁹ Nimuŋa Josep, nu tititaya kiyihiiyi miŋga. Maria naŋga kihiri upi maŋgarihandu. Harim Maria kipi naŋgandihî ŋgata, krunavundindu tamŋgangimbañi piŋguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviñam hañi kita nuŋ mitirim indarimitami. ²⁰ Kamatiriman vata indarimitata kiyimiyi, kiyiiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara hamaŋ ŋgahi nuŋ nimavami, Josep, Devit niŋuñiŋgi ŋgana, ñiŋi mavi humbambu kiyi haŋandihin

* **1:16** Ñimbi Krai vava niŋandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuŋandiŋ anga miŋimandi vata yihiramami vava ñimbi. **1:18** Lu 1.27 naŋga, 1.35 **1:19** Lo 24.1

Gotindu Maviññi mavindaṅguramahi kipi naṅgandisimi. Harim Marian uraurarim piñimandu. ²¹ Nu kru ñiñi kavirimandi. Nu tihi nuṅandi krunavundi ñamba vanavana andindu hañiniñ sihiṅgata nuriñ ṅguramata aṅga miñimandi. Harim nuñ ñimbi ṅguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hama ambami, Ṅgamara, navundi muñambi kru naṅga kihiri upi maṅgarihatara kipi naṅgandita, kru ñiñi kavirimandi. Kamati nuṅandi ñimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niñandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel ñimbi kanñandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara naṅga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maña Marian urami. ²⁵ Hara Maria naṅga kihiri upi maṅgarihimat kiyihi ututa Maria kru ñiñi ha kavuhi Josep ñimbi ṅguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi naṅga hañiniñ Jisasiñ ṅgirim payimu

¹⁻² Herot aru miku miṅga kiyimi hiriviyi, Maria Jisasiñ pirivisa Judia piḥu Betlehem

1:21 Lu 1.31 naṅga, 2.21 naṅga, Si 4.12 naṅga, 13.23 naṅga, 13.38 * **1:21** Hibru kuyuyi ñimbi Jisas vava niñandihin Aru nima krunavundiñ aṅga miñamiña vava kuyu maña ṅandi. Ñimbi Jisas vava ni, Grik kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu.

1:22-23 Ais 7.14 **1:25** Lu 2.7 naṅga, 2.21 **2:1-2** Nam 24.17

kavumi.* Kamatihi indarimit avi nanga muvira ina yahayahavundu haniniṅ pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Niṅi kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuṅandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ṅgata nuṅandi ṅimbi tihuyahirim pariṅ, vamu. ³ Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuṅandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemindu krunavundi ndahara sihananga nurinandi mavi hambu avi mandimi. ⁴ Kamata Herot yahata Gotiṅ kiraṅiṅguhundu aru miku haniniṅ nanga Israelindu tikatika kuyundu mirimba nanga haniniṅ ambahi pata tihiruhu nurin nimavamba kitihumi, Got krunavundiṅ anṅa miṅimandi vata yihiramami kru kandihama pihu paṅi nzikwi yivurahimandi, vami. ⁵ Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miṅata ambavaravara miṅga kuyu nimata yihimbivirami. ⁶ Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira haniniṅ ṅimbi nanga. Nandahara ṅimbi nanga. Nandi kru mumiṅga aru miku miṅga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatiṅ karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

⁷ Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru

* **2:1-2** Aru miku Herot pirivisa Judia nanga pirivisa muvira, Judia arifiṅ kindu haniniṅ nanga karatamarasimi. Herot aru miku miṅga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miṅgandu tiwiyi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. **2:6** Mai 5.2 nanga, Jo 7.42

mumĩngan aviñam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjiniñ ambahi payimu. Payihu nuriñ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviñi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami. ⁸ Kamavata nuriñ ambami. Uta ñiñi kandiha avindamata puhiramangarata ngata, pata yañ ambitira yindahara uta nuñandi ñimbi tihuyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu. ⁹⁻¹⁰ Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi hanjandihin ngata kinzihinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuriñ sihindi umu. Uta tavi ñiñi kiyimi hañi kimba hambu kiyimi. ¹¹ Kamata indihuta ñiñi ha nanğa niñum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nuriñandi ha piriñi tamahu minguhi ñiñi hamandu ñimbi tihuyahamu. Kamata pañangara ha miñavihirita muhimimuhim miñata payimu hanjiniñ, gol, nanğa sambangihivi maña him kirahu kinza avi yahandi him, nanğa paura uviñginza avi yahandi hanjandihin asihuramata Jisasiñ ngumu. ¹² Kamatihu Got akwisihuyi nuriñ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindiñi nuriñandi pihuyi anğa umu.

Josep tama Isip umu

¹³ Kru indarimit avi nanğa hanjiniñ uhuhu, Aru nimandu kutikara pata akwisihuyi Josepiñ nimavami, Herot ñiñi niman

* **2:9-10** Betlehem, Jerusalem ariñingindi, 8 kilomita taya.

2:11 Sng 72.10 nanğa, Ais 60.6

puhiravuhiraramata ngata yivutatamiriman vata anditihhi yahamirata ñiñi nanğa niñumiñ timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. ¹⁴ Kutikara hama kamavahi Josep yahata niñumiñ nanğa ñiñi hamañ timbuta Isip kiviyyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niñandihinirim Aru nima, kru nuñandi kuyu miñata ambavaravara miñgan ambahi, niñavami, Yandi kru ñiñi Isip kiyihhi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niñandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ñiñi muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hañiniñ uhuhu, Herot yañ kuyusihirata mu hindiyyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hañiniñ kitihuhi ambamu, Kiniki ngamarin ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muvirañ simbihi pihu Betlehem nanğa pihu makamaka ariñiariñi kiyimuyi umu. Uta kru ñiñi taya arikinzimbi nanğa miñgata hañiniñ yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaniniñinirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niñuñingiandu ñiñisim kimumbiramu. Kamatihu ñiñi niñuminava hañiniñ irihinzihhi tamamu. Kamatihu krunavundi muñiniñ pata nurin miñañinaritirin

maviñam hañi kiyimu vata andihura kambu mañindarimu, vamba ambami hañandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama anga payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihhi, Herot kimutatihi Aru nimandu kutikara hama Josepin akwisihuyi yivurahami. ²⁰ Kamata Josepin nimavami, Ñiñi nimañ yivutatamindañ vata andisimu hañiniñ kimusimu. Harim yahamirata ñiñi ha nañga niñumiñ timbuta pirivisa Israel anga umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ñiñi ha nañga niñumiñ urata pirivisa Israelirim anga umu. ²² Hara, Arkelaus niñuva Herotindu upi miñata pirivisa Judiandu aru miku miñga kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim piñitumi.* Hara Aru nima akwisihuyi Josepin nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu. ²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu miñga vamba ambirimandiyu, vamu hañandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

2:20 Kis 4.19 **2:22** Ais 11.1 nañga, 53.2 nañga, Mk 1.24 nañga, Lu 2.39 nañga, Jo 1.45 * **2:22** Aru miku Herot kimutatihi, Rom hati nuñandi pirivisa hañiniñ nuñandi ñiñisimiñ tingirumu. Kamatihi Arkelaus pirivisa Samaria nañga Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi.

3

Jon krunavundiŋ kukuyi miŋaŋgirundi hama kuyu ŋgumi

(Mak 1.2-8 naŋga, Luk 3.1-18 naŋga, Jon 1.19-28)

¹ Kandihivi hañi Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hama pirivisa Judia, kru maniman upivu umi. Uta krunavundiŋ nimavamba kuyu ŋgumi, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi. Harim ñamba vanavana ha mitata maviŋgimirumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia Jonirim nimavami, Kru maniman upivu kru mumiŋga kuyu kimbañi nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki sukisirambi haŋiniŋ miŋasirivamara, vamba ambirimandi, vami. ⁴ Jonindu mikwiri ha, kamel mirikwiyi sivorimu. Kandihanandihin tamata aŋgi simbiyi yivumiŋgundi. Aŋgi kandihanandihin memendu pisayi musa miŋamu. Jon kandihama ñaña sikwi mañandi. Kapirimbativat naŋga mimi mikwi taya ñandi.* ⁵ Kandihirivi haŋu Jerusalem hati, Judia hati naŋga pirivisa kuku Jordan ariñi kirasimu haŋiniŋ Jon kirasimiyi parasimu. ⁶ Kamatindi ñamba

3:1 Mk 1.4 naŋga, 1.15 naŋga, Lu 3.2-3 naŋga, Jo 1.28 **3:2** Mt 4.17 naŋga, Mk 1.15 **3:3** Ais 40.3 naŋga, Mk 1.3 naŋga, Lu 1.76 naŋga, Jo 1.23 **3:4** 1 Sml 14.25-26 naŋga, Sek 13.4 naŋga, Mk 1.6 * **3:4** Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama Elaija mikwiri tamandama, ñaña ñarasimi. Jon ndahara mikwiri siwimaña tamandama ñaña siwimaña ñarasimi. Kuyu kaniŋandihin 2 King 1.8 naŋga, Malakai 4.5 naŋga, Matyu 11.14 naŋga, 17.10-13yi ŋgamara.

vanavana andindu hañiniñ ambavarahuhu nuriñ Jon, Jordan kukuyi miñangirundi. ⁷ Kamatihihi Farisi nanga Sadyusi muvira, utiriñ ariñ kukuyi miñangirum vata payimu. Kamatihu nuriñ ngata nimavami, Tau ñambandu ñiñi nari. Nariñ nin ambahi Got nariñirim kitiri kita ñamba hivi ngurimandi niñandihinirim tarahirimindañ vata andira. ⁸ Nari maviñgimiruriñ nzikwi vatanğata, muhimimuhim vana anditira kru muñiniñ ngamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviñgimiruyu, vamba ambirimandiyu. ⁹ Nariñandi indarimitiyi, Abraham ariñandi añingitak vamba mañindariramamara. Nariñ yinda ambin, Got ambiti timba muñgimunğı niñiniñ nariñandi upi miñata Abraham niñuñingina yivurahahu. ¹⁰ Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananga kandi mandamandu hañiniñ tahirandahira ahumirayi kavariñmandiyu. ¹¹ Yi nariñ maviñgimirumarana vata kukuyi miñangirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariñ Gotindu Maviñniñiyi nanga ahumirayi miñangirumandi. Nuñandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika tarativirandi. Yi avi miñganzikwi ma, harim nuñandi tandambisa ha mañgavuhin. ¹² Nu wit taratara

3:7 Mt 12.34 nanga, 23.33 nanga, Lu 3.7 nanga, Ro 5.9 nanga, 1 Te 1.10 **3:9** Jo 8.33 nanga, Si 13.26 nanga, Ro 2.28-29 nanga, 4.1 nanga, 4.11-12 nanga, 4.16 **3:10** Mt 7.19 nanga, Lu 13.6-9 nanga, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 nanga, Mal 3.2 nanga, Jo 1.26-27 nanga, 1.33 nanga, Si 1.5 nanga, 2.3-4 nanga, 1 Ko 12.13 **3:12** Mal 3.3 nanga, 4.1 nanga, Mt 13.30

timba ha miñata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu miñgaramiti avi hañiniñ muvu miñgaramiti miñata nuñandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata ñambañamba hañiniñ ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasiñ kukuyi miñangirumi
(Mak 1.9-11 naŋga, Luk 3.21-22)*

¹³ Kanditiwimi hañi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yañ kukuyi miñangirumandi vata kuku Jordan umi. ¹⁴ Hara Jon nuñ karirahiriman vata nimavami, Na yañ kukuyi miñangirunanda avindihi. Mumindihi kimbinzinzi yi kini niñi pana, vami. ¹⁵ Kamavahira Jisas kimbi nuñ ambami, Kindam, tihu yi ambin mañandaya andi. Nanaŋga kanimata vana anditanda, Got avi vana sihanaŋga andimara vata piri kindi hañiniñ andimindañ, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maña andimi. ¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasiñ kukuyi miñangiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihi hañiniñ taruvihirihi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviñiñi hañandihin ŋgahi kava umari maña nu kiyimiyi miñgami. ¹⁷ Kamatihi Gotindu piñu nimbu kuyu samur muñandi nimavami, Niñi niñandihin yandi mavindamandin miñga. Yandi mavinimbu nuñjirim kinzihinziti, vami.

3:16 Ais 11.2 naŋga, Mk 1.10 naŋga, Lu 3.22 naŋga, Jo 1.32-33

3:17 Stt 22.2 naŋga, Sng 2.7 naŋga, Ais 42.1 naŋga, Mt 12.18 naŋga, 17.5 naŋga, Mk 1.11 naŋga, Lu 9.35 naŋga, Jo 12.28 naŋga, 2 Pi 1.17

4

Satan Jisasiņ miņamiņgirimān vata andimi (Mak 1.12-13 naņga, Luk 4.1-13)

¹ Kanditiwimi haņi Gotindu Maviņiņi Jisasiņ, pirivisa kru maniman upivu nuņ Satan miņamiņgirimāndi vata timbuta umi. ² Kamatihi Jisas 40 hivi itihaņata inayi kiyi maņimat aviharim kiyimi. ³ Kamatihi Satan pata Jisasiřim nimavami, Kandi na Gotindu Ņiņitingata timba muņgimuņgi niņiņiņ ambina mavatimba yivurahamu, vami. ⁴ Kamavahira Jisas nuņ nimavami, Gotindu aņgwimikiyi kuyu nimata kiyi, krunavundi ņaņayi taya maņgindu. Hara Gotindu kuyu miņata maviņi tamata miņa tikatikatihana handa siha kiyihana, vami. ⁵ Kamavahi Satan Jisasiņ timbuta Gotindu pihi aru Jerusalem uta, Gotiņ kiraņiņguhu tavi haņindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamami. ⁶ Kamata Satan yahata Jisasiņ nimavami, Gotindu aņgwimikiyi ambami, Got nuņandi kutikara haņiņiņ simbiti pata kumandamata naņ miņahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandaralandirimāndi, vamba ambami. Harim na Gotindu Ņiņitingata, kumbitihta miņgu, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu aņgwimikiyi kuyu nimata ndahara kiyi. Got nandi Aru nimandu tikatikarim maņiņa miņga,

4:1 Mk 1.12-13 naņga, Lu 4.1-13 naņga, Hi 2.18 naņga, 4.15

4:2 Kis 34.28 naņga, 1 Kin 19.8 **4:3** Jo 6.30-31 **4:4** Lo 8.3

4:6 Sng 91.11-12 naņga, Jo 7.3-4 **4:7** Lo 6.16

vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nuṅ timbuta apu kimbantikayi yahumi. Kamata nuṅ piri niñindu pirivisa sihananga tikatika haṅiniṅ, nanga nuriṅandi muhimimuhim avivi kiyimi haṅiniṅ isihuramami. ⁹ Kamata Jisasiṅ nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ñimbi tihuyaha. Kamatina naṅ muhimimuhim kaniniṅ ṅguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuṅ nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu aṅgwimikiyi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiyi taya kiñi. Kamata nuṅandi ñimbi tihuyahata, nuṅandi simbira taya miṅa, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara haṅiniṅ pata nuṅ ṅguramamu.

Jisas nuṅandi kimangima simbira Galili miṅami

(Mak 1.14-15 nanga, Luk 4.14-15)

¹² Jisas, Joniṅ miṅata kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandaha indu Galilindu tiwiyi kiyimi. Krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptalindu pirivisayi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi

4:10 Lo 6.13 nanga, 10.20 nanga, Jos 24.14 **4:11** Hi 1.6 nanga, 1.14 **4:12** Mt 14.3 nanga, Mk 1.14 nanga, 6.17 nanga, Lu 3.19-20 nanga, Jo 4.43 **4:13** Jo 2.12 * **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptali, indu Galili ariñi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nuriṅandi pirivisa haṅandihin pirivisa Galili kiyimi. **4:14-16** Ais 9.1-2 nanga, 42.7 nanga, Lu 2.32

kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa nanga krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru añakingukuyirim uhuhu tiviyi kindi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kindi. Pirivisa Galili kandihañi krunavundi sambi movundumovundu ḡiniḡ kindu. Krunavundi kivimiḡwiyi kuyu haḡiniḡ siḡa ḡgayu. Nanga krunavundi kimuhimurim piḡituta kivimiḡwiyi kuyu haḡiniḡ, nuriḡirim siḡa yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kindanḡinda kuyu ḡguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi miḡavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa miḡandu ḡiniḡ arikita arikita vatiḡ uraramami

(Mak 1.16-20 nanga, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi haḡu nda kita Jisas kimanḡima simbira miḡata krunavundiḡ nimavamba ambavarami, Gotindu tiviyi kiyihiyiha ariḡi payi. Harim ḡamba vanavana andindara haḡiniḡ mitata maviḡgimirumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiviḡindiviḡi ndaya umi. Uta kru niḡusi niḡuraḡ ḡgahi nuriḡandi kamahayi ha indu haḡi kavadata kiyimu. Niḡusi Saimon, mu ḡimbi hambu Pita, niḡura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim miḡandu ḡiniḡ. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata

4:17 Mt 3.2 nanga, 10.7 nanga, Mk 1.14-15
nanga, Lu 5.1-11

4:19 Mt 13.47

nimavami, Avayimara, pata yi nanğa kinditira asa miñandara maña nariñ krunavundiñ miñamiñarim ambaramitin ngamara, vami.
²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayiñandi nuriñandi kamahayi hañiniñ mitata Jisas nanğa umu.
²¹ Kamata Jisas uhandata, niñusi niñura, Sebedindu ñiñisim, Jems nanğa Joniñ ngami. Nuriñandi kamahayi hañiniñ kundirahu sivirita kupik himba hañi, niñuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatin uraramami.
²² Kamatihi sikwi nda nuriñandi kupik ha nanğa niñuvañ mitata arikimbat Jisas nanğa umu.

*Jisas kuyu ambavarata kandi miñavindamami
 (Luk 6.17-19)*

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatindi nuriñandi Got nanğa kuyundavaravara taviyi indihundi hu krunavundiñ ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarambara, muhimimuhim kandi nanğa muhimimuhim andihi krunavundindu kwirandi ñambatimi hañiniñ miñavindamami.
²⁴ Kamatihi nuñambirim pirivisa Siriandu sihananğa ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundi kru sihananğa muhimimuhim kandi nuriñ piñgarahi kañinda aru kavumu hañiniñ, sundi ñamba nanğa hañiniñ, kru kandi andihi miñgata yivuta nananğarahu kuma tanda tikatikatindi hañiniñ, nanğa punzi kimuhimu hañiniñ Jisas kiyimiyi timbuta

4:20 Mt 19.27 nanğa, Mk 10.28 nanğa, Lu 18.28 **4:23** Mt 9.35 nanğa, Mk 1.39 nanğa, Lu 4.15 nanğa, 4.44 nanğa, Si 10.38
4:24 Mk 6.55

payimu. Kamatihu sundi ñamba hañiniñ piñguvarambara, kandi nanğa hañiniñ miñavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundi sambı pırivisa Galili hati, pırivisa Dekapolis hati, pıhu Jerusalem hati, pırivisa Judia hati, nanğa pırivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanğa kindandu.

5

Jisas apuyi kita kuyu ngumi

¹ Jisas ngahi krunavundi sambı payıhu, apuvu yahumi. Kamata minzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu.*

Jisas krunavundiñ kinzihinzıiti vanarım ambami

(Luk 6.20-23)

² Jisas nuñandi simbirasarañ ambaramata ambami,* ³ Krunavundindu maviñniñi tıkatıka mandıhi Gotıñ ndaya tıhiraramandu hañiniñ kinzihinzıitimu. Nuri Gotıdu tiwiyi

4:25 Mk 3.7-8 * **5:1** Juda hatıdu vanayi, kru mirimba nanğa hama krunavundiñ ambaramarım minzıta kuyu ngundi. Matyu 13.2, 24.3 nanğa Luk 4.20yi ndahara ngamara. * **5:2** Matyu 4.23-25yi nanğa, 9.35yi Jisas arikinzimbıra miñami. Krunavundiñ ambaramarama simbıra, nanğa muha muhimımuhim kandi miñavindamatama simbıra. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambı Gotıdu tiwiyi kiyihiyirim krunavundiñ ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi nanğa hañiniñ Jisas miñavindamami. Matyundu aņgwimikiyi kuyu kutanğuta kumanzıpi timu tiņgiruramata ambavarami hañıdu muhanda ni. Kuyu kuta kimanğima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kanıñandihin apuyi kita ambavarami. **5:3** Sng 51.17 nanğa, Ais 57.15 nanğa, Lu 6.20

kiyimandiyu. ⁴ Krunavundi irihingukuyi kuyu hañiniñ kinzihinzitimu. Nuriñ Got miñaññariti maviñamiñi kiyimandiyu. ⁵ Krunavundi nuriñandi ñimbi tañguhu miñgundi hañiniñ kinzihinzitimu. Nuriñ Got pirivisa niñandihin sihananğa ngurimandi. ⁶ Krunavundi avihatihini nanğa kukumitandihini andindu maña avi vana anditirim piritamandu hañiniñ kinzihinzitimu. Nuriñ Got nguramiti avi vana taya andirimandiyu. ⁷ Krunavundi muñiniñ ngata sihisihitita nguramandu hañiniñ kinzihinzitimu. Nuriñ ndahara Got sihisihitita nguramirimandi. ⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimindaya indarimitandu hañiniñ kinzihinzitimu. Nuriñ Gotiñ ngimandiyu. ⁹ Krunavundi kuyumiñguta kurihahu, timu miña tamu miñata miñasirivandu hañiniñ kinzihinzitimu. Kandihaniniñirim Got yandi ñiñisim, virimandi. ¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muñiniñ nuriñ kañinda ngutu kinzihinzitimu. Nuriñ Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ¹¹ Kamata nariñ ngitu yandi ñiñgiñi kitira, nariñ kuyu ñamba nguta, nariñ ñamba tañguta kuyusihiringuyu ihivaritu

5:4 Ais 61.2 nanğa, Lu 6.21 nanğa, Sk 7.17 **5:5** Sng 37.11 nanğa, Ais 29.19 **5:6** Ais 55.1-2 nanğa, 65.13 **5:7** Je 2.13

5:8 Sng 15.2 nanğa, 24.3-4 nanğa, 51.10 nanğa, 73.1 nanğa, 1 Ko 13.12 nanğa, Hi 12.14 nanğa, 1 Jo 3.2-3 **5:9** Mt 5.45 nanğa, Lu 6.35 nanğa, Ro 14.19 **5:10** 2 Ko 4.17 nanğa, 2 Ti 2.12 nanğa, Hi 12.4 nanğa, 1 Pi 3.14 **5:11** Lu 6.22 nanğa, Je 1.2 nanğa, 1 Pi 4.14

ndahara kinzihinziimara. ¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinzihinziimara. Muhimimuhim avihimimim narijambirim Gotindu pihuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu miyata ambavaravara Gotindu hañiniñ kasiramata umu hañiniñirim ndahara sihwimaña musa nda andimu, vami.

*Nari añak nanğa siña maña
(Mak 9.50 nanğa, Luk 14.34-35)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari piri niñindu añak maña, hara añak kandiha sinza yiwariti pamatiriñ sihinda sinzandirimandi. Kandihamata añak hañandihinindu simbira mañindi. Harim kru tañgusiñgiti tañguyiwiyiwitihu. ¹⁴ Siwimañanzihî nari piri niñindu siña maña. Harim nimata nimbu indarimara, pihu aru muñandihin apuhitiyi kindi hañandihin manzipiruhi. ¹⁵ Nanğa umbimbunği simuviramata siñgiyi mandariñguñahu. Sikwitaya pina himbañi tamahu siñandihî sihananğa kru tavi humbañi kindu hañiniñ siñayi kindu. ¹⁶ Kamataharim siña maña kita, krunavundindu tamiñgañi avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira hañiniñ ñgimandiyu. Kamata nariñandi nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu ñimbi tihuyahirimandiyu, vami.

5:12 2 Sto 36.16 nanğa, Lu 6.23 nanğa, Si 5.41 nanğa, 7.52 nanğa, 1 Te 2.15 nanğa, Hi 11.32-38 nanğa, Je 5.10 nanğa, 1 Pi 4.13 **5:13** Mk 9.50 nanğa, Lu 14.34-35 **5:14** Snd 4.18 nanğa, Jo 8.12 nanğa, 9.5 nanğa, Fl 2.15 **5:15** Mk 4.21 nanğa, Lu 8.16 nanğa, 11.33 **5:16** Jo 15.8 nanğa, 1 Ko 14.25 nanğa, Ef 5.8-9 nanğa, 1 Pi 2.12

Gotindu tikatika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikatika kuyu nanğa kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara haņiniņindu kuyu miņasingunzingundirim payimi vamba maņindarimitamara. Yi nuriņandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariņ kandi ambin, ihumbisa nanğa pirivisa ni singundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikatika kuyuyi kindi ndahara manzingundirimandi. Yihi suksirambi nanğa munzi suksimbiri, Gotindu tikatika kuyuyi yihimbiviramu haņiniņ ndahara sihananğa kiyimandiyu. Kituhitu taya ihumbisa nanğa pirivisa singundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikatika kuyu kanimata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru muminğa Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, muņiniņirim yi andin maņa andimara viti andirimandiyu. Kandihamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara niimbi maniman miņga kiyimandi. Kru muminğa Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maņa andimara vata ambaramiti muņiniņ andirimandiyu. Kru kandihamata hama Gotindu tiwiyi niimbi aru nanğa miņga kiyimandi. ²⁰ Yi nariņ ambin, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nanğa haņiniņ nanğa, Farisi Got

5:17 Ro 3.31 nanğa, 10.4 nanğa, Ga 3.24 **5:18** Lu 16.17 nanğa, 21.33 **5:19** Je 2.10 **5:20** Ro 9.31 nanğa, 10.3

piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira nariñandi vana ha, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ nanga, Farisindu vana hañiniñ tarativiram. Kandihamata vana mañandirimandira ha, Gotindu tiwiyi mañiyimandira, vami.

*Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami
(Luk 12.57-59)*

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiñ ambahi, nariñandi nañingitakiñañ ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu tamingañi tañguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi nariñ nimavin, kru muminga niñusi vaha mana niñura nanga kuyu miñgurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu tamingañi tañguramirimandi. Ara kru muminga niñusi vaha mana niñurañ miñkatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñindu tamingañi tañguramirimandi. Siwimaña ndaya kru muminga yahata kru mumingarim na kwiniñkwini miñga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotiñ kirañingurim, kirañinguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nanga vaha nandi pimi vana kitingata, kirañinguhu him ha kirañinguhu pina arihañi tama. Kamata

5:21 Kis 20.13 nanga, 21.12 nanga, Wkp 24.17 nanga, Lo 5.17

5:22 Je 1.19 nanga, 1 Jo 3.15 **5:23-24** Mt 8.4 nanga, 18.15-20 nanga, 23.19 nanga, Mk 11.25 nanga, 1 Ti 2.8 nanga, 1 Pi 3.8

anğa pata pimi ha miņasirivina avinditi, uta Gotiņ kiraņingu. ²⁵ Sihwimaņa nda, kru muminga naņ ngatiņgirutiņgiru hamandu kuma himbaņi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbiyi uhuhu nu naņa kuyu miņasiriva. Kamata mandimana ha, naņ kru kandihama kru ngatiņgirutiņgiru hamandu kuma himbaņi tamirimandi. Kamati naņ kandihama ahutambundu kuma himbaņi tamirimandi. Kamati naņ ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi naņ kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi haņi kiņiņgiņi timbahiris ambirimandiyu maņamaņa mut mamijata, tapiraņi mambindihirimana, vami.

Jisas kru naņa navundi miņaviņgiriņgiri vanarim ambami

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiņ ambahi, nariņandi naņiņgitakiņan ambami, Kru navundi naņa nari navundi miņaviņgiriņgirimara. Navundi kru naņa nari kru miņaviņgiriņgirimara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi nariņ nimaviriman, kru muminga navundi muņambiņ ngata niņambirim ñamba hinzihi indarita mavindamandi hama, navundi miņaviņgiriņgiri vana andindi. ²⁹ Nandi tamiņa kuma kandi samba hambundu piņgiriņgiri ramiti ñamba vana anditaņgata,

5:25 Mt 6.14-15 naņa, 18.34-35 **5:27** Kis 20.14 naņa, Lo 5.18 **5:28** 2 Sml 11.2 naņa, Snd 6.25 naņa, 2 Pi 2.14 **5:29** Mt 18.9 naņa, Mk 9.47 naņa, 1 Ko 9.27 naņa, Kl 3.5

ivita kavara. Kamata tamiŋganiŋirisi tamu naŋgandaya kiŋi. Kamata ñamba vana maŋandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananŋa Got ahutuvarandi heliyi maŋgavarimandi. Ara tamiŋganiŋirisi timu maŋivita kavarata ñamba vana andirimana ha nandi kwirandimbat ha, sihananŋa Got ahutuvarandi heliyi kavarimandi.³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha piŋgiriŋgiriŋiramiŋi ñamba vana anditanŋata pitita kavara. Kamata kuma tamu naŋgandaya kiŋi. Kamata ñamba vana maŋandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananŋa Got ahutuvarandi heliyi maŋgavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavarata ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandimbat ha sihananŋa Got ahutuvarandi heliyi kavarimandi, vami.

Jisas kru navundiŋ piŋguvaravara vanarim ambavarami

(Matyu 19.9 naŋga, Mak 10.11-12 naŋga, Luk 16.18)

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Kru muminŋa nimburiŋ piŋguvarim aŋgwimiki yihimbivirata nimburiŋ ŋguta nuŋ piŋguvarimandi, vamba ambami.

³² Hara yi nariŋ ambin, kru muminŋa, nimburiŋ saŋinanŋa piŋguvarimandi. Kru mamiŋaviŋgiriŋdi. Kamati uta kru

5:30 Mt 18.8 naŋga, Mk 9.43 **5:31** Lo 24.1-4 naŋga, Jer 3.1 naŋga, Mt 19.7 naŋga, Mk 10.4 **5:32** Mt 19.9 naŋga, Mk 10.11-12 naŋga, Lu 16.18 naŋga, Ro 7.3 naŋga, 1 Ko 7.10-11

mumĩngan yawirimandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamĩngañi navundi kru miŋaviŋgiriŋgiri ŋambi andindi maña andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamĩngañi, kru navundiŋ miŋaviŋgiriŋgiri miŋga andindi maña andirimandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋan ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata nariŋandi kuyu ha tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vatanŋata, Aru nimandu tamĩngañi ambirimandira maña andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariŋ nimaviriman, kuyu munda tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Nariŋandi kuyu tikatikatiramata ihumbisa vata ndahara maŋambamara. Ihumbisa ha Gotindu minziminzi maka tihi. ³⁵ Nariŋandi kuyu tikatikatiramata piri vata ndahara maŋambamara. Piri niŋandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Nariŋandi kuyu tikatikatiramata Jerusalem vata maŋambamara. Jerusalem pihu aru Got aru miku tikatika naŋga nimandu tihi. ³⁶ Nariŋandi miku mini

5:33 Kis 20.7 naŋga, Wkp 19.12 naŋga, Nam 30.2 naŋga, Lo 23.21 **5:34** Ais 66.1 naŋga, Mt 23.22 naŋga, Si 7.49 naŋga, Je 5.12 **5:35** Sng 48.2 naŋga, Ais 66.1

ha nariŋambi anditira kitiri yivurahata suñi yivurahata mandihi. Harim nariŋandi kuyu tikatikatiramata miku vata maŋambamara.
³⁷ Nari kandi naŋga maŋiŋga ndaya vamara. Kuyu muvira nariŋandi kuyu tikatikatiramata ambirimandira haŋiniŋ, kaŋiniŋ Satanindu kuyu, vami.

Kimbiŋgimbi vana maŋandimara
(Luk 6.29-30)

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Kru mumuŋga, mumuŋgandu tamaŋga miŋasipiriti ŋgata kimbi ndahara nuŋandi tamaŋga handahara miŋasipiram. Siwimaŋanzihi kru mumuŋga, mumuŋgandu mikahiris ha yivukuviti ŋgata, kimbi ndahara nuŋandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi nariŋ nimaviriman, kru naŋ ŋamba vana anditi ndahara, kimbi maŋandi. Kru mumuŋga ŋuŋgi nandi ha timu yivuvanditi ŋgata kimiruramina tamu ndahara yivum.
⁴⁰ Sihwimaŋa nda kru mumuŋga naŋ kru ŋgatiŋgirutiŋgiru haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamata nandi mikwiri ha miŋiti ŋgata, nandi mikwiri kuta ha naŋga ŋgu. ⁴¹ Sihinda kru mumuŋga yandi maku ni kavuta uta muhiviri ndaŋura tama vata tikatikati ŋgata, kavuta uta ambirimandi mikwi haŋu itivata

5:37 Kl 4.6 naŋga, Je 5.12 **5:38** Kis 21.24 naŋga, Wkp 24.20 naŋga, Lo 19.21 **5:39** Wkp 19.18 naŋga, Ais 50.6 naŋga, Lu 6.29 naŋga, Jo 18.22-23 naŋga, Ro 12.17-19 naŋga, 1 Ko 6.7 naŋga, 1 Pi 3.9 **5:40** 1 Ko 6.7

siwimañangirivi utara tama. ⁴² Kru muminga nambirim muhimirim kitihuta yan ngu vitingata sikwitaya ngu. Nanga kru muminga nandi muhim nda minata muhivira kimbim ngutin viti ndahara mirimiri mandim. Kimbim muyivira ngu vata manamba. Sikwitaya ngu, vami.

*Nariñandi miku hañiniñ maviñi tamamara
(Luk 6.27-28 nanga, 6.32-36)*

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiñ ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami. Nari krunavundi nariñandi pihuyindu minata maviñi tamamara. Kamata nariñandi miku hañiniñ tikitikitimara, vamba ambami.

⁴⁴ Hara yi nariñ nimavin, Kru miku taman-dara hañiniñ minata maviñi tamamara. Kamata Got nanga kuyundavaritira, kru nariñ ñamba vana andindu hañiniñ Got avindamam.

⁴⁵ Kamatirimandira handa nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu ñiñi kiyimandira. Nu ina nuñandi andihi kru ñamba niñiñ nanga aviniñirim nanga yahandi. Nanga andihi kuku kru tititaya kiyihiyi, nanga titi mangiyihiyi niñiñirim nanga mingandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris minamina hañiniñ, kru nuriñ minata maviñi tamandu hañiniñ ndaya maviñi tamandu. Harim nari, nuri andindu maña kru nariñ minata maviñi tamandu

5:42 Lo 15.8-10 nanga, Lu 6.30 nanga, 6.35 **5:43** Lo 23.6 nanga, Sng 41.10 **5:44** Kis 23.4-5 nanga, Lu 23.34 nanga, Si 7.60 nanga, Ro 12.14 nanga, 12.20 nanga, 1 Ko 4.12-13 nanga, 1 Pi 2.23 **5:45** Jop 25.3 nanga, Ef 5.1

hañiniñ ndaya miñata maviñi tamirimandira ha, nariñ Got muhim mañgurimandi. ⁴⁷ Kru Gotiñ mañgandu hañiniñ nuriñandi niñusi niñurañ ndaya avingivi ñgundu. Harim nari, nuri andindu maña mañandimara. Kru muñiniñ ndahara avingivi ñgumara. Kamata nuriñ tarativirata avi vana sikwi andirimandira. ⁴⁸ Nariñandi Nava nuñandi pihuyi avinzikwi kindi. Harim narindahara nu maña avinzikwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru muñiniñ ñguramarama vanarim ambayarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Taminga nañga kindamara. Nariñandi avi vana ha krunavundindu tamingangimbañi anditira mañgamu. Kandihamatirimandira ha nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim manimandira. ² Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru mumingañ simbiñu Got nañga kuyundavaravara taviyi nañga kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihi kru kuyusihirandu hañiniñ sihindi undu. Kamata kru kandihaniñ krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris ñgundu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ

5:48 Wkp 11.44 nañga, 19.2 nañga, Lo 18.13 nañga, Lu 6.36 nañga, Kl 1.28 nañga, 1 Pi 1.15-16 **6:1** Mt 6.5 nañga, 6.16 nañga, 23.5

yi kandi ambin, kru kandihanjiniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman hanjiniñ timbahiris nguta, kru munjiniñ mañamba. ⁴ Kamataharim sihisihim simbira andirimandira hanjandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ngandi hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurimandi, vami.

Jisas Got nanga kuyundavaravara vanarim ambami
(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindi hingiriñi tanjuramandu. Kamata krunavundi ngimandiyu vata Got nanga kuyundavarambara kuyu piñgiriñgiriñim piritamandu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihanjiniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu nanga kuyundavarim nandi karihariha upiyi indihuta kindinariha yihita nu nanga kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita nañ muhimimuhim ngurimandi. ⁷ Krunavundi muvundumuvundu ñiniñ, Got

6:3 Mt 25.37-40 **6:4** Mt 6.6 nanga, 6.18 **6:5** Mt 23.5 nanga, Mk 11.25 nanga, Lu 18.10-14 **6:6** 2 Kin 4.33 nanga, Mt 6.4 nanga, 6.18 **6:7** 1 Kin 18.26-29 nanga, Ais 1.15

ariñandi kuyu indarimandi vata Got nanğa kuyundavarata kuyu piñgirindu. Harim nariñandi Nava Got nanğa kuyundavarim, krunavundi movundumovundu kuyundavarata kuyu piñgirindu maña kuyu mambiñgirimara. ⁸ Nariñandi Nava Gotiñ muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ñgandi. Kamataharim nuri andindu maña mañandimara. ⁹ Indarimara, nimavamba kuyundavaramara, Ariñandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzi kwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu nanğa muyivindahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañiniñ na piritamandana vana taya miñahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya miñahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim ariñ ñaña ngu. ¹² Ariñ kru muñiniñ ñamba vana andihu nuriñ kuñgi kuyivandariñ maña, ara nañ ñamba vana andindariñ hañandihinindu kuñgi kuyiva. ¹³ Na mitina ariñ Satan ñamba vana anditirim miñamiñgitima. Ara ñamba vana andirimitiriñ ariñ ñguramina ñamba vana mañandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi muñiniñ ñamba vana anditu nuriñ kuñgi manguyivirimandira ha, nariñandi Nava

6:8 Mt 6.32 **6:9** Lu 11.2-4 **6:10** Sng 103.19-21 nanğa, Mt 7.21 nanğa, 26.39 nanğa, 26.42 nanğa, Lu 11.2 nanğa, 22.42 nanğa, Si 21.14 **6:12** Mt 6.14-15 nanğa, 18.21-35 **6:13** Mt 26.41 nanğa, Lu 22.40 nanğa, 22.46 nanğa, Jo 17.15 nanğa, 1 Ko 10.13 nanğa, 2 Te 3.3 nanğa, 2 Ti 4.18 nanğa, Je 1.13 nanğa, 2 Pi 2.9 **6:14-15** Mt 18.35 nanğa, Mk 11.25-26 nanğa, Ef 4.32 nanğa, Kl 3.13 nanğa, Je 2.13

nuṅandi pihuyi kiyi hama ndahara nariṅ kuṅgi maṅguyivirimandi. Hara krunavundiṅ kuṅgi kuyivirimandira ha, nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi kiyi hama ndahara nariṅ kuṅgi kuyivirimandi, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiṅ kuyusihiritiriṅ ariṅandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niṅiniṅ ñaña itihañata kindayu virimandiyu vata kru kandihaniṅniṅ kipumika ñambayi tihirandu. Hara nari ñaña itihañata ṅgata kru niṅiniṅ andindu maña kipumika ñambayi mandiharamara. Nariṅ yi kandi ambin, kru kandihaniṅniṅindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ñaña itihañata ṅgata, nariṅandi kipumika ha ñimburimara. Kamata kwirandiṅi taṅgusiharahu kinza avi yivurahandi him mikuvu taṅgusiharata ñaña maṅitihañata kindimañandimara. ¹⁸ Kandihamatira krunavundi nariṅambirim niṅiniṅ ñaña maṅitihañayu, vamba ambirimandiyu. Hara ñaña itihañandara ha, nariṅandi Nava ṅgandi. Nu miṅgiyamṅgiya muhimimuhim sipiruta kiyihiyi him ṅgandi. Kamatira Nava nariṅ muhimimuhim kimbi ṅgurimandi, vami.

*Avihimṅgim yivutihiruramarama vana
(Luk 12.33-34)*

19 Jisas sihinda ambami, Nariṅandi muhimimuhim avihimṅgim miṅamiṅa piri niṅi mayivumṅgumara. Piri niṅi akavativati tavihandu. Kamatihi ṅangwi yivuta muhimimuhim ṅambatindu. Kru kipa naṅga haṅiṅiṅ ndahara tapa yivuviriḥuta kipa miṅandu. ²⁰ Hara nariṅandi muhimimuhim avivi haṅiṅiṅ Gotindu pihuyi yivumṅgumara. Gotindu pihuyi akavativati mandaviḥandi. Kamatihi ṅangwi mayivundi. Kru kipa naṅga haṅiṅiṅ ndahara tapa yivuviriḥuta kipa mamiṅandu. ²¹ Nariṅandi muhimimuhim avivi kiyimandi upi haṅi, nariṅandi indarimit handahara upi kandihaṅi ndaya kiyimandi, vami.

*Tamiṅga niṅandiḥin kwirandimbatindu siṅa
(Luk 11.34-36)*

²² Jisas sihinda ambami, Tamiṅga niṅandiḥin kwirandimbat niṅandiḥinindu siṅa, tamiṅga nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara sihananṅa siṅanzaṅinzaṅ ndirimandi. ²³ Hara tamiṅga nandi ha ṅambatirimandi ha, nandi kwirandi ha sihananṅa kivimṅgwitirimandi. Kamataharim siṅa nandi kwirandi humba hambu kiyimandi ha kivimṅgwiti, kivimṅgwi kandiha arutirimandi, vami.

6:19 1 Ti 6.17 naṅga, Hi 13.5 naṅga, Je 5.2-3 **6:20** Mt 19.21 naṅga, Lu 12.33-34 naṅga, 18.22 naṅga, Kl 3.1-2 naṅga, 1 Ti 6.19 naṅga, 1 Pi 1.4 **6:21** Lu 12.34 **6:22** Lu 11.34-36

Minḡiya minḡandaya arikimbatindu tiwiyi maḡiyihi

(Luk 16.13)

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara minḡiya minḡandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi maḡiyihi. Muhamañ minḡata maviñi tamata, muhamañ kutivu mandamahi. Nanḡa arikimbatindu kuyu maḡindarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, nanḡa timbahirisindu tiwiyi maḡiyihara, vami.

Jisas muhimimuhimirim indarihitihititi vanarim ambami

(Luk 12.22-31)

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi nariḡ ambin, nariḡandi kwirandi ha ñaña nanḡa mikwirinḡ tarativirandi. Harim indarihitihitita mum ñata, mum kuvirimindaḡ. Kamata mikwiri paḡundu kwirandi yivupihavimindaḡ vamba maḡindarimara. ²⁶ Nari kava niḡiniḡ ḡgamara. Nuri ñaña maḡgurindu. Nanḡa nuri ñaña kayivata taviyi mandamandu. Hara nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kindi hama ḡguhahi ñandu. Harim nari kavaḡi tarativirandara. ²⁷ Kru kira hañindu muvat minḡa piri niñi sihinda muhirivi simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuḡandi indarimit kandiha anditi arumari hirivi kiyihi vaha. Manḡa

6:24 Lu 16.13 nanḡa, Ga 1.10 nanḡa, 1 Ti 6.17 nanḡa, Je 4.4 nanḡa, 1 Jo 2.15 **6:25** Sng 55.22 nanḡa, Fl 4.6 nanḡa, 1 Ti 6.6-8 nanḡa, Hi 13.5 nanḡa, 1 Pi 5.7 **6:26** Jop 38.41 nanḡa, Sng 147.9 nanḡa, Mt 10.29-31 nanḡa, Lu 12.6-7 nanḡa, 12.24

nzikwisikwi. ²⁸ Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithihitindara. Sumi niñiniñ ngamara, nuri simbira tikatika mamijandu. Nanga nuri mikwiri manzivirindu. ²⁹ Hara yi nariñ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niñiniñ Solomonindu mikwiri avivi kandihanjiniñ tarativirandu. ³⁰ Musi tipanzimasima niñiniñ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavari mandiyu. Tipa kanimata niñiniñ Got nuriñ kanzi miñayahuramandi. Kamataharim nimata nimbu ngamara. Got nariñ ndahara kanzi miñayahuramirimandi. Nari kru indarimañgaramañgara vana sukisimbiri nanga niñiniñ. ³¹ Kamataharim indarihithihita nimavata mañambamara. Mum ñata mum kuvirimindañ. Nanga muhimiyi kwirandi yivupihavimindañ vata mañambamara. ³² Gotiñ mañgandu hañiniñ muhimimuhim kanjiniñ sihananga ngimindañ vata puhirandu. Hara nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, muhimimuhimirim kirivithindara hañiniñ ngandi. ³³ Hara kimañgima him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya miñahandamara. Kamatira nariñ muhimimuhim kandihanjiniñ ndahara ngurimandi. ³⁴ Kamataharim muhimimuhim vana amu yivurahirimandirim mañindarimitamara. Pimi amundu hañandihin

6:29 1 Kin 10.4-7 nanga, 2 Sto 9.3-6 **6:32** Mt 6.8 **6:33** 1 Kin 3.13-14 nanga, Sng 37.4 nanga, 37.25 nanga, Ro 14.17 **6:34** Kis 16.4 nanga, 16.19 nanga, Mt 6.11

amu hivindu. Pimi musindu haṅandihin musi hivindu, vami.

7

*Kru muṅiniṅindu vanarim maṅgatiṅgirumara
(Luk 6.37-38 naṅga, 6.41-42)*

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muṅiniṅindu vana ṅgata ṅgatiṅgiruta ndaṅiniṅ ṅamba ṅiniṅ vata maṅambamara. Kamavitira nariṅ Got sihwimaña musa andirimandi. ² Nari kru muṅiniṅ ṅgatiṅgirundara maña, Got ndahara nariṅ ṅgatiṅgurimandi. Kamata nuriṅ muhimimuhim musa andara maña, nariṅ ndahara kimbi andirimandi. ³ Mumindihi nasindu tamiṅga hañi ayiwirsi sukuyipu ha ṅgata ambandana. Hara nandi tamiṅga hañi ahusiṅga aru haṅandihinirim maṅindarindana. ⁴ Nandi tamiṅga hañi ahusiṅga ha kitihiti, mumirim yasi nandi tamiṅga hañi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbihipiha miṅga. Ati ahusiṅga nandi tamiṅgañi ha wisa miṅgata kavara. Kamata tihiramaṅgarata sihinda nasindu tamiṅga hañi ayiwirisiyipu kiyimandi haṅandihin ṅgamaṅgarata tihuyikira. ⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramandu haṅiniṅ miṅgata upiriṅ maṅgumara. Nariṅ aṅga kimiruramata situmandihi. Naṅga nariṅandi minza avivi haṅiniṅ sambarim

7:1 Lu 6.37 naṅga, Ro 2.1 naṅga, 1 Ko 4.3-5 naṅga, Je 4.11-12

7:2 Mk 4.24 **7:3** Lu 6.41-42 **7:6** Mt 10.14

manjavaramara. Kamatiranda tandayi taya tanjuminjutumandih, vami.

Kitihuta minimana
(Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nanga kuyundavarata nuŋ kitiwitira nariŋ muhimimuhim ngurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata ngimandira. Kamata tavi kindinari yivuyivuramitira nariŋambirim Got kindinari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiŋ kitihundu haŋiniŋ muhimimuhim minandu. Kamata muhimimuhimirim puhiravuhiraramandu haŋiniŋ ngandu. Nanga tavi kindinari yivuyivuramandu haŋiniŋirim Got kindinariha pihirindi. ⁹ Kira niŋindu muvat mingandu ŋiŋi, niŋuvaŋ mavatimbarim kitiwiti niŋuva nuŋ timba nguhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹⁰ Nanga nuŋandi ŋiŋi niŋuvaŋ asarim kitiwiti tau nguhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹¹ Niŋuvanin nari ŋamba vana sambi andara. Hara nariŋandi ŋiŋisiminŋ avihiminŋim ngurim mavindamandara. Kamataharim ngamara. Nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama nanga kuyundavaritira, muhimimuhim avihiminŋim ngurim kinzihinzitirimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariŋ kru muŋiniŋ

7:7 Jer 29.13-14 nanga, Mk 11.24 nanga, Lu 11.9-10 nanga, Jo 14.13-14 nanga, 15.7 nanga, 15.16 nanga, 16.23-24 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22 **7:8** Snd 8.17 nanga, Jer 29.12-13 nanga, Lu 11.10 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22-23 nanga, 5.14-15 **7:9** Lu 11.11 **7:11** Lu 11.13 nanga, Je 1.17 **7:12** Mt 22.39-40 nanga, Lu 6.31 nanga, Ro 13.8-10 nanga, Ga 5.14 nanga, 1 Ti 1.5

andimu vata piri tamirimandira ha, sihwimaña musa kru muḡiniḡ ndahara andimara. Kanimata vana niḡandihin Gotindu tikatika kuyundu kuyu sapa. Nanḡa kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara haḡiniḡindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

*Nari kindinari kiḡinayi indihumara
(Luk 13.24)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yiwarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nanḡa pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambi kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu siḡaḡiyiyiḡindu kwimbisiki haḡandihin sukisimbiri sikwi. Nanḡa kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miḡḡiyavativat taya kwimbisiki kandihani ḡata kandihani undu, vami.

*Kuyusihiri nanḡa ḡiniḡirim tamiḡa nanḡa kindamara
(Luk 6.43-44 nanḡa, 13.25-27)*

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara ḡiniḡ vamba ambirimandiyu. Harim tamiḡa nanḡa kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariḡ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariḡandi indarimit hambu miḡawinikwinitirim andirimandiyu.

7:13 Lu 13.24 nanḡa, Jo 10.7-9 nanḡa, Si 14.22 **7:15** Ese 22.27 nanḡa, Mt 24.4 nanḡa, 24.24 nanḡa, Mk 13.22 nanḡa, Lu 6.26 nanḡa, Si 20.29 nanḡa, 2 Pi 2.1 nanḡa, 1 Jo 4.1

Kandihamata hañiniñ upiri sanjara maña sipsip visa tariñguramata ariñi uta sipsip mu miñahandimindañ vata andindu. ¹⁶ Nuri andirimandiyu musa ha ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara ñiniñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris miñirim siki punzi nañgañi uta mamindañdu, nañga kru ahu fik kiris miñirim tipa sihivi nañgañi uta mamindañdu. ¹⁷ Kamata maña sihananğa ahu avivi hañiniñ kandi avivi tamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi ñamba tamandu. ¹⁸ Ahu avi hañiniñ kandi ñamba mandamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihananğa ahu kandi avi mandamandu hañiniñ tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara ñiniñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambi sanjanğa yañ ambandu, Aru miñga, Aru miñga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihañiniñ Gotindu tiwiyi mañgiyimandiyu. Kru Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya miñahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi

7:16 Mt 7.20 nañga, 12.33 nañga, Lu 6.43-44 nañga, Ga 5.19-22 nañga, Je 3.12 **7:17** Jer 11.19 **7:18** Lu 6.43 **7:19** Mt 3.10 nañga, Lu 3.9 nañga, Jo 15.2 nañga, 15.6 **7:20** Mt 12.33 **7:21** Hos 8.2 nañga, Mt 21.31 nañga, Lu 6.46 nañga, Si 19.13 nañga, Ro 2.13 nañga, Je 1.22 nañga, 1.25

küyimandi. ²² Got kuyu miņasirivirimandi hivi hañi, krunavundi sambi yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru miņa nandi ñimbiyi ara Gotindu kuyu miņata ambavarandariņ. Naņa nandi ñimbiyi taya ara sundi ñamba piņguvarata muhimimuhim nzihi sihirandariņ, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandi hivi hañi nuriņ yi kuyu kimbañi ambiriman. Yi nariņ maņgahandandin. Nari ñamba vana andindara. Harim yi kin niñi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita miņahandandi hama, kru indarimit avi naņa miņa nuņandi tavi timba himbañi tihundi maņa miņa. ²⁵ Kumba kayivata miņguta timba parapara aru ha ņgandi. Kamata timba himba hañi tavi tipi haņiniņ tararamandi. Kamataharim, kuku miņgata kukuwiri taņgundi, naņa wini tikatika pandi. Kamata miņaňangirahi ndahara tavi kandiha mamiņgata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita maminiņahandandi hama, kru indarimit avi maniman miņa nuņandi tavi kasiyi tihundi maņa miņa. ²⁷ Kamatihi wini pandi. Naņa kuku miņgandi. Kamata kukuwiri taņguta tavi ha miņaňangirahi sikwitaya miņgata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu niņiniņ, tikatika

7:22 1 Ko 13.2 **7:23** Sng 6.8 naņa, Mt 10.33 naņa, 13.41-42 naņa, 25.12 naņa, 25.41 naņa, Lu 13.25-27 naņa, 2 Ti 2.19

7:24 Lu 6.47-48 **7:28-29** Mk 1.22 naņa, Lu 4.32 naņa, Jo 7.46

kuyundu mirimba nan̄ga hañiniñ kuyu ngundu maña mañgumi. Maniñga. Nuriñ kru ñimbi nan̄ga hama kuyu ngumañandimi. Kamatihi krunavundiñ maviyahavarami.

8

Jisas kru kandi lepra nan̄ga miñgan miñavindamami

(Mak 1.40-44 nan̄ga, Luk 5.12-14)

¹ Jisas apu ha mitata miñguhi krunavundi sambi nu nan̄ga umu.* ² Kamatihi kru kandi lepra nan̄ga miñga Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru miñga. Nan̄ piriti nda yan̄ miñavindamina Gotindu tamiñgan̄gimbañi ñañirandihin, vami.* ³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihaman̄ ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamiñgañi himbañi ñañirandi, vami. Kamavahi sarirwayi ñandi kandi lepra ha yiwarahi

* **8:1** Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha ngamara. **8:2** Mt 9.18 nan̄ga, Mk 1.40-44 nan̄ga, Lu 5.12-14 nan̄ga, Si 10.25 * **8:2** Juda hatindu tikatika kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra nan̄ga hañiniñ Gotindu tamiñgan̄gimbañi ñiñi nan̄ga ñiniñ kindu. Ara ngahi kandi lepra ha yiwarahi uta kirañinguhu hañiniñ ngandu. Kamatihi kirañinguhu hañiniñ ngahu kandi lepra ha singundihi ambandu, Krunavundi niñiniñ Gotindu tamiñgan̄gimbañi ñañira yivurahayu, vamba ambandu, vami. Wok Pris 13 nan̄ga 14yi ngamara.

kru hama ñañirandimi.* ⁴ Kamata Jisas nuñ karikarita ambami, Uta kru mumingañ nan yivurahi vana nirim mañambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotiñ kirañinguhu hamañ isihurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu miñahandata, Gotiñ kirañinguhu him ngu. Kamatina Gotiñ kirañinguhu hama kirañingum. Kamatina kru muñiniñ ngata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

Sañganzarandu arumiku miñga Jisasirim indarimañgarami
(Luk 7.1-10)

⁵ Jisas piñu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 sañganzarandu arumiku muhama pata Jisasiñ ambasihihita nimavami, ⁶ Aru miñga, yandi simbirakara hama kandikimuhi kuma tanda kimuramata uhi kañinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Uta miñavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, sañganzarandu

* **8:3** Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra nañga miñgandu kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamiñgagimbañi ñiñindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu kwirandi hañi kuma tamami. Hara Jisas ñiñi mandimi. Kru hamañ miñavindamami. Kamatihi kandi lepra ha yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 nañga, Mt 9.30 nañga, Mk 5.43 nañga, 7.36 nañga, Lu 5.14 nañga, 17.14 **8:5** Jo

4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamiñgagimbañi ñiñintiriñima vata krunzapa muñiniñindu taviyi mañundu. Kandi kuyu niñandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ngimandira. Hara Jisas kuyu kandihañandihin miñata maviñi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi.

arumiku hama ambami, Aru miŋga, yi avi miŋganzikwi ma, harim yandi taviyi maŋu. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ñimbi naŋga haŋiniŋ karatamahu nurinandi tiwiyi kindin. Yandi sanŋanzara haŋiniŋ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Pañi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaraŋ uta kaŋgim simbira miŋa vamba ambahin, uta miŋandi, vami. ¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandaha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu naŋga kindamu haŋiniŋirim ambami, Nariŋ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatiniŋ ŋgahin kru nimandu indarimaŋgaramaŋgara vana maña maŋgindi. ¹¹ Nariŋ yinda ambin, krunavundi sambu pirivisa ina yahayaha naŋga ina miŋgumiŋguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jekop naŋga minzita ñirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuŋandi tiwiyi kiyihiyi hañirim kiyimandiyu vata yihiramami haŋiniŋ, Got kavariti tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Pihu kivimiŋgwi kandihañi irihariha miika satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas sanŋanzarandu arumiku hamaŋ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandihirivi hañindaya sanŋanzarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

8:10 Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 naŋga, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 naŋga, 21.43 naŋga, 22.13 naŋga, 25.30 naŋga, Lu 13.28 naŋga, 2 Pi 2.17 naŋga, Ju 1.13

*Jisas Pita nimburi niñumindakin
miñavindamami*

(Mak 1.29-31 naŋga, Luk 4.38-39)

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ŋgahi Pita nimburi niñumindaki kandikimuhi nuñandi kwirandi ha ahupimbi maña kiyihi, karihata kiyimi. ¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihanambindu kumañi miñasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ñaña siwitamami.

Jisas krunavundi sambi miñavindamami

(Mak 1.32-34 naŋga, Luk 4.40-41)

¹⁶ Kamata ina miñgurim andihitih, krunavundi sambi sundi ñamba ariŋgumu hañiniñ timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihu, sundi ñamba hañiniñ ambahi krunavundi kandihaniniñ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi naŋga hañiniñ miñavindamami. ¹⁷ Kanimata musa niñandihinirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi ariñandini, nuñambi miñata piñguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambami kuyu hañandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

*Jisas nuñandi vana miñahandahanda va-
narim ambami*

(Luk 9.57-60)

¹⁸ Jisas ŋgahi krunavundi sambi kiyimi hañi tihiruhu nuñandi simbirasarañ ambami, Nari

nanğa indu timukari ndambu indiwimi, vami. ¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu mirimba nanğa muhama pata Jisasiñ nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nananğa urimani, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Upiri sanjarandu upi ha piriñhumbañi kindi. Nanğa kava ndahara ñiñgi nanğa ñiniñ. Hara Krundu Ñiñi hamandu karihahariha upi manğindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasiñ ambami, Aru miñga. Mitina uta yavandakiñ tunğiñi tamitin wisa, vami. ²² Kamavahi nuñ Jisas ambami, Kru kimuhimu hañiniñ nurinambira tunğiñi tamamu. Pata yi nanğa kindi, vami.

*Jisas ambahi winiñgasa aru siñgundimi
(Mak 4.36-41 nanğa, Luk 8.22-25)*

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu piriñimbiriñ kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miña siñgirim andimi. Kamatihira Jisas akwarihata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasiñ miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitiriñimandihi ariñ ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimanğaramanğara vana sukisimbiri nanğa ñiniñ. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhi wini ha siñgundihi, kuku sakiri handara mitami. ²⁷ Kamatihi indarihitihitita ambamu, Kru

8:19 Lu 9.57-58 **8:20** 2 Ko 8.9 **8:21** 1 Kin 19.20 nanğa,
Lu 9.59-60 **8:24** Sng 4.8 **8:26** Sng 65.7 nanğa, 89.9 nanğa,
107.29 nanğa, Mt 14.31 nanğa, 16.8

kanima pamata miŋga. Harim wini nuŋandi kuyu indarihi, kuku aviñam kiyi, vamu.

Sundi ñamba piŋguvarami

(Mak 5.1-17 naŋga, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, pirivisa pihu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ñamba sambi ariŋgumu haŋiniŋ, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuŋ ŋgamu. Arikimbat kandihaniŋ krunavundiŋ yivubarandu. Harim kwimbi kandihañi maŋgindandu.

²⁹ Arikimbat nimavamba avanŋaramu, Na Gotindu Ñiŋi, ariŋ mumindirimana. Got ariŋ piŋgarimandi hivi ha kwisi. Hara ariŋ piŋgarim pana, vamu.

³⁰ Sambanzivi sambi kutañimari kiñŋiŋi, ñata kiyimu. ³¹ Harim sundi ñamba haŋiniŋ Jisasiŋ añaŋgarata nimavamu, Ariŋ piŋguvarata ŋgata, mitina uta sambanzivi ndaŋiniŋindu kwirandi humbañi miŋguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba haŋiniŋ kru arikimbatiniŋ mitata uta sambanzivi haŋiniŋindu kwirandiñi indihuramamu.

Kamatihi sambanzivi kandihaŋiniŋ sihananŋa tivaramata ñamba humba muyi miŋgumu. Miŋguta kuku ñata kimumbiramu. ³³ Kamatihi kru samba karatamandu haŋiniŋ ŋgata tivaramamu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundiŋ muhimimuhim yivurahamirim ambavaramu. Naŋga, kru arikimbat sundi ñamba ariŋgumu haŋiniŋ, Jisas sundi ñamba haŋiniŋ piŋguvarahi

8:28 Mk 5.1-2 naŋga, Lu 8.26-27 **8:29** Mk 1.24 naŋga, Lu 4.34 naŋga, 4.41

ngamurim ndahara ambavaramu. ³⁴ Kamatihu sihanaŋga krunavundi pihu kandihani ngati Jisas kiyimiyi payimu. Pata Jisasiŋ, aŋaŋgarangara ariŋandi pirivisa niŋandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

Jisas kru kuma tanda kimumi miŋgaŋ miŋavindamami

(Mak 2.1-12 naŋga, Luk 5.17-26)

¹ Kamata Jisas kupik muhani minzita indu timukari aŋga indihuta, nuŋandi pihuyi yivurahami.* ² Kamatihi kru muminga kuma tanda atinda kimumi miŋgaŋ, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihani tamahu karihata kiyimi. Kamatihu Jisas ngahi kru haŋiniŋ nuŋirim indarimaŋgarahu ngata kandi naŋga hamaŋ ambami, Yandi niŋi tikatikata kiŋi. Namba vanavana andindana haŋiniŋ kuŋgi kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba naŋga muvira yahata nuriŋambi masamasa kuyundavarambara Jisasiŋ nimavamu, Kru nima Gotindu upi miŋata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriŋandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihi indarimit namba haŋiniŋ nariŋandi maviŋi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi namba vanavana haŋiniŋ kuŋgi kuyivin virim avirimandamahin.

* **9:1** Kandihirivi haŋi Jisasiŋdu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. **9:2** Mt 8.10 naŋga, Mk 2.3-5 naŋga, Lu 5.18-20 **9:4** Sng 94.11 naŋga, Mt 12.25 naŋga, Lu 6.8 naŋga, 9.47 naŋga, Jo 2.25 **9:5** Mk 2.5 naŋga, 2.9 naŋga, Lu 5.20 naŋga, 7.48

Nan̄ga yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu N̄nji hama piri niñi nu ñimbi nan̄ga miŋga. Kamataharim ñamba vanavanandu kuŋgi kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamaŋ tihiratuta ŋgata ambami, Yahamirata nandi pina ha miŋata nandi taviyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuŋandi taviyi umi. ⁸ Kamatihi, kruŋ Got tikatika nan̄ga ñimbi ŋgumiha ŋgata piŋitumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

*Jisas Matyuŋ uraramami
(Mak 2.13-17 nan̄ga, Luk 5.27-32)*

⁹ Jisas uta kru mumuŋgaŋ ŋgami. Nuŋandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miŋandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuŋ ambami, Na yi nan̄ga pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nan̄ga umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nan̄ga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa haŋiniŋ nan̄ga, kru muvira ñamba vanavana andindu haŋiniŋ nan̄ga kihiri minzita ñamu.* ¹¹ Kamatihi Farisi haŋiniŋ ŋgata, Jisasindu simbirasaraŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman

9:6 Jo 5.8 nan̄ga, 17.2 **9:10** Lu 15.1-2 * **9:10** An̄gwimikiyi niŋandihin ninimbahandu taviyi sikwi ñata kiyimuvu avindamata maŋambami. Kru sambi Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniŋandihin Mak 2.15yi ŋgamara. Hara kru muvira Jisasindu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 nan̄ga, Mk 2.16 nan̄ga, Lu 5.30 nan̄ga, 19.7

ndamarim timbahiris miŋamiŋa ndaŋiniŋ, naŋga kru muvira ñamba vanavana andindu ndaŋiniŋ, siwimañamasa ndamata nariŋandi ahusiki ndama naŋga kihiri ñandu, vamu.*

¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman haŋiniŋ uki kahahaha miŋga kindiyi maŋundu. Kru kandi naŋga haŋiniŋ ndaya uki kahahaha miŋga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaŋ saŋinaŋga kirañiŋgundararim pirimandamandin. Hara muŋiniŋ sihiŋgamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniŋandihinirim indarimitata ŋgamara. Yi tititaya kiyihiyi haŋiniŋ uraramirim mambayimin. Yi ñamba vanavana andindu haŋiniŋ uraramirim payimin, vami.

*Jisas ñaña itihañaña vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 naŋga, Luk 5.33-39)*

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jonindu simbirasara haŋiniŋ pata Jisasiŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara naŋga Farisi ñaña itihañahariŋ nandi simbirasara haŋiniŋ ñaña

* **9:11** Farisi tikatika kuyu sambu miŋjahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniŋiniŋ mamihandandu haŋiniŋ ñamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi naŋga kindu. Juda hati kru Rom hati naŋga kindu haŋiniŋ Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi naŋga kindu. Naŋga Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miŋandu haŋiniŋ ndahara Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi naŋga kindu. **9:12** Mk 2.17 naŋga, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 naŋga, Mt 12.7 naŋga, Mk 2.17 naŋga, Lu 5.32 naŋga, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12

mañitihañandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru mumĩnga navundi uririm andindi. Kamata nuñandi kru mindu hañiniñ nañga kiyihhi nuñambirim indarihu mavindihi mañirihandu. Kiyihandata kru muñiniñ kru kandihamañ timbuta muvu undu. Kamatihu nuñandi kru mindu hañiniñ niñambirim indarihu mavindihi ñaña itihañandu. ¹⁶ Siwimañanda, kru mumĩnga mikwiri kiki siñga miñata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira humbañi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ñimburiñdi. Kamatihi mikwiri kiki siñga kumba yivuvihita siviñdi hañandihin uta sukuyiputiñdi. Kamata mikwiri kiki siñga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimañgarandi. ¹⁷ Kru mumĩnga wain kiki ñandi meme visa atinduyi mañgapirandi. Kamatihi meme visa ha piriñhi wain ha piriñi miñgaramandi. Kamatihi meme visa handahara ñambatindi. Kamataharim wain kiki, meme visa kikiñi kapirandi. Kamatihi arikiñgim avindaya kinu.*

*Ñiñi miñahimiruta muñambiñ
miñavindamami*

(Mak 5.22-43 nañga, Luk 8.41-56)

9:15 Jo 3.29 ^{*} **9:17** Juda meme yivuta nuñandi pisa ha miñata siviñhi meme visa ha uta kuku tihitiñi vungi aru maña yivurahahi wain kapirandu. Wain kiki meme visa kandihañi tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindiñdi. Kandihirivi hañi wain ha kihata meme visa atindu paña hañandihin anditi kundirahi.

18 Jisas Jonindu simbirasara hañinñ ambavarahihi, aru miku muminga pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miņasarina aña yahamiram, vami. 19 Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama naña uhi, nuñandi simbirasara hañinñ ndahara nu naña kihiri umu. 20-21 Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ñangwi yivukuvita kindi nambi nuñambi ambami, Nuñandi mikwiri kuta niñi ñapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiriman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihañi pata kumandamata nuñandi mikwiri kuta hañi timbusarami. 22 Kamatihi Jisas kimiruramata ngata nimavami, Yandi ñinji tikatikata kiñi. Na yanjirim indarimanğarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi hañambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi. 23 Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ngahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru hañinñ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. 24 Kamatihi Jisas nurin ambami, Mikitamata umara. Navundiyipu ni manğwimi. Sañ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuñ irimindihimu. 25 Kamatihura nurin pinguarahi tapirañi pindihamu. Kamata Jisas indihuta navundi ñañira hañambindu kuma hañi miñahandahi yahamirami. 26 Kandihamatimi hañindu vana ha pirivisa kandihañindu pihu muvumuvu panzağarami.

9:18 Mk 5.22 naña, Lu 8.41-42 **9:20-21** Mt 14.36 naña, Mk 5.25 naña, Lu 8.43 **9:24** Jo 11.11

Tamiŋga ñumi arikimbatin miŋavindamami

²⁷ Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamiŋga ñumi arikimbat Jisas uhihi sihindi uta nimavamu, Devit niŋuñŋi, avinda vaha ariŋ sihiŋgahana, vamu.* ²⁸ Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamiŋga ñumi haŋiniŋ Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi nurin kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niŋandihinirim nari indarimaŋgarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miŋga, ara indarimaŋgarariŋ, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nurinandi tamiŋga hañi miŋasarata ambami, Nari yambirim indarimaŋgarara, harim ambara maña nariŋ yivuraham, vami. ³⁰ Kamatihi arikimbatindu tamiŋga ha taruvihirimi. Kamatihi Jisas arikimbatin tikatika kuyu ŋguta nimavami, Nimata musa andihin ŋgara nirim uta muŋiniŋ maŋambavaramara, vami. ³¹ Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihañi hatin Jisas avi vana andimi haŋandihinirim ambavaramu.

Maŋguyundavaravara miŋga miŋavindamami

³² Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ñamba ariŋguhi mika pimitihi

9:27 Mt 15.22 nanga, 20.29-34 * **9:27** Juda hati ŋgandu, Kru Got krunavundi nuŋandiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami hama, Aru miku Devitindu krunzapayindu miŋga yivurahimandi, vandu. Tamiŋga ñumi arikimbat Jisasirim nimata indarimaŋgaramu, Kru kanimarim ndihi Israel hati taviramu, vamu. Kamataharim arikimbat Jisasiŋ ambamu, Devit niŋuñŋi, vamu. **9:29** Mt 8.13 **9:30** Mt 8.4 **9:32** Mt 12.22

manɣuyundavarandi haman, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. ³³ Kamatihu Jisas sundi ñamba ha piᅅguvarahi kuyundavarami. Kamatihi ᅅgata krunavundi sihananɣa indarihitihitita ambamu, Kuha Israel pirivisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. ³⁴ Kamavahura Farisi ambamu, Nuᅅ sundi ñambandu aru miku hama tikatika ᅅguhi sundi ñamba haᅅiniᅅ piᅅguvarandi, vamu.

Jisas nuᅅandi simbirasaran simbira ᅅgumi

(Sapta 9.35—10.42)

Jisas krunavundiᅅ ᅅgahi mavindimi

³⁵ Jisas piᅅu aruru nanɣa piᅅu suksirambi sihananɣayi kindami. Kamata krunavundiᅅ Got nanɣa kuyundavaravara tavihumba nurinandiᅅ nurin ambaramami. Kamatindi kuyu avivi Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Kamatindi kru muhimimuhim kandi nanɣa haᅅiniᅅ miᅅavindamami.

³⁶ Kamata krunavundi sambi ᅅgahi indarihu timindimindihi ñamba sikwi kita sipsip kara manimani haᅅiniᅅ kindu maña kiyimu. Kamatihu nuᅅ mavinzaᅅinzaᅅinidimi.

³⁷ Kamatihi Jisas nuᅅandi simbirasara haᅅiniᅅ ambami, Kivayi ñaña sambi minditi. Hara krunavundi ñaña yivutihiruramarama haᅅiniᅅ

9:33 Mk 2.12 **9:34** Mt 10.25 nanɣa, 12.24 nanɣa, Mk 3.22 nanɣa, Lu 11.15 **9:35** Mt 4.23 nanɣa, Mk 1.39 nanɣa, Lu 4.44

9:36 Nam 27.17 nanɣa, 1 Kin 22.17 nanɣa, 2 Sto 18.16 nanɣa, Ese 34.5 nanɣa, Sek 10.2 nanɣa, Mt 14.14 nanɣa, Mk 6.34 **9:37** Jo 4.35 **9:37** Lu 10.2

maŋgiyu. ³⁸ Kamataharim kiva niŋuva hama naŋga kuyundavarata kitihumara. Kamatira simbirasaraŋ simbiti uta nuŋandi ñaña haŋiŋiŋ yivutihirumu, vami.

10

*12 simbirasara haŋiŋiŋindu ñimbi
(Mak 3.13-19 naŋga, Luk 6.12-16)*

¹ Jisas nuŋandi 12 simbirasara haŋiŋiŋ ambahi payihu ambami, Yi nariŋ yihiramamin. Harim uta sundi ñamba haŋiŋiŋ piŋguvarata, krunavundi muhimimuhim kandi naŋga haŋiŋiŋ miŋavindamamara. ² Simbirasara kandihaniŋiŋindu ñimbi haŋiŋiŋ nimata, kimangima hama Saimon, mu ñimbi nuŋandi Pita, muhama niŋura Andru. Naŋga Jems Sebedi ñaniŋ naŋga niŋura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomyu, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihama nu gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa miŋga. Muhama Jems, Alfius ñaniŋ. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat miŋga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihama Jisasiŋ kru ñamba ŋiŋiŋindu kumañi tamirimandi. Kamati nun ñamba taŋgurimandiyu.

*Jisas 12 simbirasaraŋ simbira ŋgumi
(Mak 6.7-13 naŋga, Luk 9.1-5)*

⁵ Jisas kru 12 vat kandihaniŋiŋ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi maŋumara. Samariandu piŋu aruruyi

ndahara mañindihumara.* ⁶ Nari sipsip Israel hatindu atinda yiwaramu hañiniñ ndaya kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi naŋga hañiniñ miñavindamata, kru kimumu hañiniñ anditira aŋga yahamiramumu. Kamata kru kandi lepra naŋga hañiniñ anditira ñañiraŋgiyimu. Kamata sundi ñamba hañiniñ piŋguvaramara. Nariñ simbira miñamiñarim yihiramin vana niñandihin mut miñata mamijara. Nari saŋ miñara. Harim nari uta krunavundiñ ŋguramata, mut miñamiñarim mañambamara. ⁹ Nariñandi pañanjarayi gol, timbahiris silva, naŋga kopa kimbarita mañumara. ¹⁰ Urim, nariñandi paña, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, naŋga makirutim mamijamara. Kru simbira miñandi hamañ nuñandi ñaña ha ŋgundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihañi kru avinzikwisikwi naŋga tititaya kiyihiyi miñgañ ŋgamara. Kamata kru kandihamana naŋgandaya kita uta pihu kandiha mitamara. ¹² Tavi muyi indihutaŋgata, krunavundi tavi kandihañindu

* **10:5** Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanğuta kumanzipi timu tiŋgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasindu simbirasara krunavundiñ Gotindu kuyu ambavaririmitu nuriñ muhimimuhim vana yivurahirimandirim ambami.

10:6 Jer 50.6 naŋga, Mt 15.24 **10:7** Mt 3.2 naŋga, 4.17 naŋga, Lu 10.9-11 **10:7** Lu 10.4-12 **10:9** Lu 10.4 **10:10** Nam 18.31 naŋga, Lu 10.7 naŋga, 1 Ko 9.14 naŋga, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6

ņiniņirim kuyu avivi ņguta ambamara. Gotindu maviņam nari naņa kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihaņindu krunavundi nariņirim kinzikituņgata, nariņandi kuyu avi ha anditi maviņamiņi kiyimandiyu. Ara nariņirim kinzihinzi mandituņgata, Gotiņ kitiwitira maviņamiņi kiyihiyi vana ha nuri naņa maņgiyimandi. ¹⁴ Kamata kru mumiņga nariņ tavi nuņandiyi timbuta maņutuņgata, naņa nariņandi kuyu maņindariņgata, tavi vaha, mana piņu aru kandiha mitata urim nariņandi tanda haņi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru piņu aru kandihaņi ņgati ņgata ambirimandiyu, ņamba vana andihariņ nimata vana ni andiyu vamba ambirimandiyu.* ¹⁵ Yi nariņ kandi ambin, Got krunavundiņ ņgatiņguriman vata yihiramami hiviyi haņi, krunavundi piņu kandihaņi hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom naņa Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 naņa, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, ņgara. Yi nariņ sipsip maņa simbihin upiri saņara ņiņgiņi ura. Harim tau andindi maņa andimara. Indariņgaratara muhimimuhim vana ha andimara. Naņa kava umari andindu

10:14 Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaņa Mak 6.11yi naņa Simbirasara 13.51yi ņgimandira. **10:15** Stt 19.24-28 naņa, Mt 11.24 naņa, Ju 1.7 **10:16** Lu 10.3 naņa, Jo 10.12 naņa, Si 20.29 naņa, Ro 16.19 naņa, 1 Ko 14.20 naņa, Ef 5.15

maña andimara. Ñamba vanavana anditirim mañindarimara. ¹⁷ Kruñ ngamanğaramara. Nariñ kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñindu kumañi tamimandiyu. Kamata Got nañga kuyundavaravara tavi nuriñandiyi nariñ piñgirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbirasara ñiniñ. Harim nariñ gavaman ndama nañga aru miku hañiniñ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru hañiniñ nañga krunavundi muvundumuvundu hañiniñ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Nariñ kru ngatiñgirutiñgiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariñ ambituñgata mumvamba ambavarimindañ, vata mañindarihitiñimara. Kanditiwimi hañi nariñandi indarimit hambu, Got nuñambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariñambi mañambavarimandira. Nariñandi Navandu Maviñiñi nariñ indarimit nguti ambavarimandira. ²¹ Kru niñurañ vaha mana niñusiñ vaha ngatiñgiruta ambiti yivutatamirimandiyu. Siwimañanzihi nda niñuvanin yahata nuriñandi ñiñiñ andirimandiyu. Nuriñandi ñiñi hañiniñ ndahara niñum niñuvañ miku tamata, kru muñiniñ simbitu niñum niñuvañ yivutatamirimandiyu. ²² Nari yandi ñiniñ. Harim nariñambirim

10:17 Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 nañga, Lu 12.11-12 nañga, 21.12-15 **10:18** Si 25.23 nañga, 27.24 **10:19** Jo 14.26 nañga, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 nañga, Mt 10.35 nañga, Lu 21.16 **10:22** Mt 24.9 nañga, 24.13 nañga, Mk 13.13 nañga, Lu 21.17 nañga, Jo 15.18-21

sihananga krunavundi kitiri ñimandiyu. Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriŋ anga miŋimandi. ²³ Krunavundi pihu muyindu haŋiniŋ nariŋ ñamba vana anditunŋata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariŋ kandi ambin, simbira nariŋandi Israelindu pihu makamaka mamituramitiratira, Krundu Ñiŋi hama payimandi. ²⁴ Ñiŋi nuŋandi ahusikiŋ mandarativirandi, nanga simbirakara hama nuŋandi aru miku hamaŋ tarativirata kimbañi maŋgindi. ²⁵ Ñiŋi nuŋandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanga simbirasara, nuŋandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niŋjuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñiŋisim tavi kandihañi kindu haŋiniŋ ñimbi ñamba sikwi ŋgumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaŋa piŋitumu

(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariŋ kru kandihaniŋ ñamba vana andirimitu ndahara mambiŋitumara. Muhimimuhim tariŋguramata kindi haŋiniŋ mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariŋguramata kindi haŋiniŋ ndahara sihananga kru indarimandiyu. ²⁷ Nariŋ kuyu kiviŋi ambavaradin haŋiniŋ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira haŋiniŋ, uta

10:23 Mt 16.28 **10:24** Lu 6.40 nanga, Jo 13.16 nanga, 15.20

10:25 Mt 9.34 nanga, Mk 3.22 nanga, Lu 11.15 * **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyi. **10:26** Mk 4.22 nanga, Lu 8.17

tihirutihiru upiyi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbati ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñiñi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanğa maviñiñi ha pişingarata, ahutuvarandi heliyi kavariñandi. ²⁹ Nari ŋandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamıŋgañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava suksirambi kandihariñiñ karatamañgarandi. Harim, kava kandihariñiñdu muvat piriñi mamiñgatayivum vitiñgata, mamiñgata yiviriñandi. ³⁰ Nanğa, Got nariñandi miku mini niñiñiñ minza minimini ŋgatiñgiruta mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamıŋgañi aruñiñiñ nzikwi kindara, kava sukisirambiñ tarativiramañgarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñiñgiñiñdu ŋiñiñ vavarim siwimanziwima mandimi
(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumıñga krunavundiñ nimavamba ambiriñandi. Yi Jisasindu ñiñgiñiñdu miñga vamba ambiriñandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumıñga krunavundiñ, nimavamba

10:28 Ais 8.12-13 nanğa, Lu 12.4 nanğa, Je 4.12 nanğa, 1 Pi 3.14

10:30 Lu 21.18 nanğa, Si 27.34 **10:31** Mt 6.26 nanğa, 12.12

10:32 Lu 12.8 nanğa, Ro 10.9-10 nanğa, Sk 3.5 **10:33** Mk 8.38 nanğa, Lu 9.26 nanğa, 2 Ti 2.12

ambirimandi. Yi Jisasindu ñiŋgiñindu miŋga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndama-maŋgaramu

(Luk 12.51-53 naŋga, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata maŋindarimitamara. Nu piri niñi saŋga kirahirim payimi vamba maŋindarimitamara. Yi saŋga kirahirim mambayimin. Yi tuki kuta miŋata payimin. ³⁵ Yi saŋga piruramirim payimin. Kru ñiŋi hama niŋuvarim miku tamirimandi, navundi ñiŋi haŋambi niŋumirim miku tamirimandi, nimbas nipahiŋ miku tamirimandi. ³⁶ Nuŋandi kru ñiŋi, navundi ñiŋi, nimburi, nimbas, nuriŋambi masamasa miku tamimandiyu. ³⁷ Kru niŋum navan mavindamata, yaŋ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata maŋambiriman. Kru nuŋandi kru ñiŋi naŋga navundi ñiŋiŋ mavindamata, yaŋ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata maŋambiriman. ³⁸ Naŋga kru, nuŋandi ahuandi maña pimi kavuta yi naŋga maŋindirimandi

10:34 Lu 12.49-53 **10:35** Mai 7.6 **10:36** Sng 41.9 naŋga, 55.13 **10:37** Lo 33.9 naŋga, Lu 14.26 **10:38** Mt 16.24 naŋga, Mk 8.34 naŋga, Lu 9.23

hamarim, yandiyindu vata maṅambiriman.*
 39 Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, singundirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihaṅgiyimandi, vami.

Kru ṅguramirimandi hama muhimimuhim miṅimandi

(Mak 9.41)

40 Jisas sihinda ambami, Kru nariṅirim kinzihinzitirimandi hama, yaṅirim kinzihinzitirimandi. Ara kru yaṅirim kinzihinzitirimandi hama, Gotirim kinzihinzitirimandi. Got yaṅ simbihi payimin.

41 Hara, kru muminga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu miṅata ambavarandi miṅgaṅ ṅguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamaṅ nuṅandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu miṅata ambavarandu haṅiniṅ miṅandu maña muhimimuhim avivi miṅimandi. Naṅga, kru muminga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi miṅgaṅ ṅguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata

* **10:38** Krunavundi movundumovundu naṅga simbirasara saṅṅiniṅ ṅamba vana andihu Rom hati ahuandiṅi taṅgiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuṅambi nda ahuhirivi ha kavuta taṅgiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu ṅguta ambami kaniṅandihin krunavundiṅ pimi kavuta kimuhimurim mambiṅitumara vata ambami. **10:39** Mt 16.25 naṅga, Mk 8.35 naṅga, Lu 9.24 naṅga, 17.33 naṅga, Jo 12.25 **10:40** Mk 9.37 naṅga, Lu 9.48 naṅga, 10.16 naṅga, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 naṅga, 2 Kin 4.8

kru kandihamanu nuḡandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi miḡga muhimimuhim avivi miḡandi maña, miḡimandi. ⁴² Kru mumuḡga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara ḡiḡiḡindu ḡimbi maniman muvatiḡ ḡguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuḡ ḡguramirimandi. Harim yi nariḡ kandi ambin, kru kandihamandu avihimimḡim ha manziḡundirimandi, miḡimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(Sapta 11.1—16.20)

Jon nuḡandi simbirasaraḡ simbihi Jisas kiyimiyi umu

(Luk 7.18-35)

¹ Jisas nuḡandi simbirasara 12 vatiḡ ambaramata mituta, kandi piḡu ha mitata piḡu makamaka kandiharu kindanginda krunavundiḡ ambaramarama, nuriḡ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru ḡnamba vana andihi tamandu upiyi kita, Krai muhimimuhim simbira miḡamindu kuyuhinzi indarimi. Kamata nuḡandi simbirasaraḡ ambami, Uta Jisasiḡ nimavamba kitihumara,

³ Jon ambi, Naḡinda vaha Got simbihi piri niḡi payimana, mana mumuḡgaḡ vaha tavirimindaḡ, vamba ambi, vamba ambamara, vamu.

⁴ Kamavahu Jisas nuriḡ kimbḡ nimavami, Uta

10:42 Mt 18.5-6 naḡga, 25.40 naḡga, Mk 9.41 naḡga, Hi 6.10

11:2 Mt 14.3 **11:3** Mal 3.1

Jonin muhimimuhim vana indarira, nanga ngara nininin ambavaramara. ⁵ Krunavundi taminga nuni haninin tihirañayu. Tanda ñamba haninin kindavarayu. Kandi lepra nanga haninin ñañira yivurahayu. Kinzihi ñamba haninin kuyu indariyu. Nanga kru kimuhimu haninin anga yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman haninin ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Nanga kru yan ngitu nuringandi indarimanngaramangara vana ha mamingata yivirimandi haninin, kinzihinzitimu, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara haninin indarita umu. Uhuhu Jisas krunavundin Jonirim ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka miña ñinjuñinju ndihi ngirim manundara. ⁸ Nanga, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi haninin tamata kiyihi ngirim manundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi ninin tamata kindu haninin aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihaninin ngirim manundara. Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara mumingang ngirim undara. Narin yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara sihanangan tarativiramanngarahi. ¹⁰ Gotindu angwimikiyi Jonirim ambami, Got ñinji nujandin ambi,

* **11:5** Kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatin nguramirimandi, vami. Kuyu kaninandihin, Aisaia 35.1-7yi nanga, 61.1-4yi kiyi. **11:6** Mt 13.57 nanga, 26.31 **11:7** Mt 3.5 **11:9** Lu 1.76 **11:10** Mal 3.1 nanga, Mk 1.2 nanga, Jo 3.28

Ngana. Yi kru muminganj simbitin kasiramata yandi kuyu ni minjata ambavarata, nambirim kwimbi minjasirivirimandi. Kamati na sihindi payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Narij yi kandi ambin, Jon kukuyi minjagiruhiru hama kru pirivisayi yivurahamu hanjinj tarativirandi. Hara kru nimbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Joninj tarativirimanjarimandi. ¹² Jon kukuyi minjagiruhiru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sangandu tikatika nanja hanjinj, Gotindu tiwiyi kiyimindanj vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanja kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu hanjinj pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjinj, nanja tikatika kuyundu anjwimiki ninandihin, Gotindu kuyu ambavarahuhu Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaninandihin indarimindanj vatangata indarimara. Gotindu anjwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kanandihin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nanja hama, kuyu ninandihin minjatamamanjarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu ninjinjindu vana

11:12 Lu 16.16 * **11:12** Grik kuyuyi kaninjinjirim manjambamanjarami. Kru muvira nurijandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yanjirim idarimanjarandu hanjinj ambitin, Rom hati nanja kurihata nurij pinjuvarimandiyu. Kamata Gotindu kwimbi minjasirivitu muhimuhim nujandi tiwiyi kiyihiyi hanjinj piri nihi yivurahimandi, vamba ambami, vandu. **11:14** Mal 4.5 nanja, Mt 17.10-13 nanja, Mk 9.11-13

hanjiniñirim ambavaririm, tihî kuyu pamatavu ambiriman. Nuri ñiñi maña tihirutihiru upiyi minzita kindu. Kamata ñiñi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariñ nari manduturamara. Mavimavi sihipuri yivuriñ, hara nariñ mavindihi mañirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiñgandi mañata wain mañguvirandi, nañga ambandu, Sundi ñamba nu nañga kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Ñiñi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niñgamara, kru nima ñaña sambî ñata wain sambî kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñandu, nañga kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbiha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaniniñ miñahandata simbira miñandu. Kamatihi krunavundi muvira nuriñandi simbiravu taya ngandu. Kamatihi Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

Krunavundi mavi mañgimiruyu hanjiniñ pimi kavirimandiyu

(Luk 10.13-15)

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihî sambî sihirahira mavi mañgimirumu. Kamatihi kanditiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihanu hatiñ Jisas ambahimumbirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nañga

11:18 Mt 3.4 **11:19** Mt 9.10-14 nañga, Lu 7.35 **11:21**
Ais 23.1-18 nañga, Ese 26.1—28.26 nañga, Jol 3.4-8 nañga, Amo
1.9-10 nañga, Jna 3.6 nañga, Sek 9.2-4

Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru muminga uta pihu Tair nannga Saidon muhimimuhim nzihî yi sibirahin ngandara maña nu ndahara sibirahi. Kamati ngata, nuri atinda ñamba vanavana andindu haninjinirim indarimata mavingimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatinguriman vata yihiramami hiviyi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nannga Saidon hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimindañ, vamba ambandara, maninganzikwi. Hara nari kimuhimu ñinjinindu upiyi mingurimandira. Yi nari nannga kita muhimimuhim nzihî sibirahin ngandara maña kru muminga uta Sodom ndahara sibiriti, Sodom kiyihî wisa. ²⁴ Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatinguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyiman niñi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi hanu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nannga piri niñindu Aru minga. Yi nan kuyu avi ngwin, na muhimimuhim kandihaninñ indarimit avi nannga mirimba nannga haninjinirim sipiruramamana. Kamata

11:23 Stt 19.24-28 nannga, Ais 14.13-15 **11:24** Mt 10.15 nannga, Lu 10.12 **11:25** 1 Ko 1.26-29

kru nuriŋambi taŋguhu miŋguhi ñiŋi maña kindu haŋiniŋ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihatimana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamami. Kru mumuŋga ndahara Ñiŋi hamaŋ maŋgandi. Niŋuva nuŋambi ŋgandi. Naŋga, kru mumuŋga Niŋuvaŋ maŋgandi. Ñiŋi hama nuŋambi ŋgandi. Naŋga kru Niŋuvaŋ isihuramaŋi ŋgandu haŋiniŋ ndaya Niŋuvaŋ ŋgandu. ²⁸ Kru simbira tikatika miŋata pimi aru kavundara nari, sihananŋa yi kiyiman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yaŋ ŋgandara. Yi yambi taŋguhin miŋguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ŋgata, yandi kuyundu tiwiyi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu piŋgwiyi piŋgirimandiyu vata tamandu maña yandi tiwiyi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariŋandi piŋgwiyi tamin haŋandiŋin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Naŋga nariŋ kavuhavu him ŋgundin ha pimi ma, vami.

12

Avirikimuhimu Hiviyi simbirarim
karikaritindu vanarim ambami
(Mak 2.23-28 naŋga, Luk 6.1-5)

11:27 Mt 28.18 naŋga, Jo 1.18 naŋga, 3.35 naŋga, 10.15 naŋga, 17.2 naŋga, Fl 2.9 **11:28** Jer 31.25 **11:29** Jer 6.16 naŋga, Sek 9.9 naŋga, Jo 13.15 naŋga, Fl 2.5 naŋga, 1 Jo 2.6 **11:30** 1 Jo 5.3

1 Kamata Avirikimuhimu Hivi muyi, Jisas wit kiva itiniitiñi umi. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ avihatihhi, wit kiris hañiniñ miñamiña ñamu. 2 Kamatihu Farisi hañiniñ ngata Jisasiñ nimavamu, Niñga, nimata vana nandi simbirasara niñiniñ andiyu niñandihin, Avirikimuhimu Hiviyi andihu avimandi, vamu.* 3 Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Kuha Devit nuñandi hati nañga aviharim ngita andimi vana ha nari ngatingiruta mambaha ngandara. 4 Devit Gotindu taviyi indihuta, mavatimba amuti ndu tak Gotindu tamiñganiñbañi kiyihi, Gotiñ kirañinguhu hañiniñ tamahu mambirañi kindi. Kandihañandihin miñata nuñandi hati nañga ñamu. Mavatimba kandiha kru sañiniñ mañarasimu, Gotiñ kirañinguhu hañiniñ ndaya ñarasimu. Hara Devit nañga nuñandi hati ñamu. 5 Nañga, tikatika kuyundu angwimikiyi kindi hañandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Avirikimuhimu Hiviyi ndahara Gotiñ kirañinguhu taviyi Gotiñ kirañinguhu hañiniñ simbira miñandu. Hara nuriñ kuñgi mañgahandi. 6 Harim

12:1 Lo 23.25 nañga, Mk 2.23-28 nañga, Lu 6.1-5 **12:2** Kis 20.10 nañga, Mt 12.10 nañga, Lu 13.14 nañga, Jo 5.10 nañga, 7.23 * **12:2** Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviyi simbira miñamiñarim karikaritimi. Simbira miñamiñarim tikatika kuyu nuriñ karikaritimi muha, ñaña minditiñiniñ yivutihiruramarama simbira. Anga Miñamiña, 34.21yi ngamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi niñiniñ tamahubirata tikatika kuyu kaniñandihin miñata kavaryu, vamu. **12:3** Wkp 24.9 nañga, 1 Sml 21.1-6 **12:5** Nam 28.9-10 **12:6** Mt 12.41-42 nañga, Lu 11.31-32

nariņ yi ambin, kru niņi kiyi miņga Gotiņ kiraņiņguhu tavi ha tarativiri. ⁷ Got ambami, nari yaņ saņinanga kiraņiņgundararim pirimandamandin. Hara muņiniņ sihiņgamara vata piritamamaņgarandin, vamba ambami. Harim kuyu kaņiņandihindu kuyu sapa ha ņgamaņgarandaranditi, kru pimi manimani niņiniņirim pimi maņghara. ⁸ Harim Krundu Ņiņi hama nuņambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

Jisas kru kuma kimuhimu miņgan miņavindamami

(Mak 3.1-6 naņga, Luk 6.6-11)

⁹ Jisas kandi upi haņu mitata uta pihu muyi yivurahami. Kamata Got naņga kuyundavaravara tavi nuriņandiyi indihumi.

¹⁰ Kandihañi kru mumiņga kiyimi, kru kandihama kumamaka timu kimuhimu miņga. Kru muvira kuyusihirata Jisasiņ nuņandi miku ņiniņ ndu kumaņgimbaņi tamimindaņ vata kitihuta ambamu, Kru kandi naņga haņiniņ Avirikimuhimu Hiviyi miņavindamahariņ vaha, mana mambaha miņavindamahariņ, vamu.

¹¹ Kamavahu Jisas nuriņ ambami, Nariņandi kru mumiņga nuņandi sipsip minzaminza ņandi Avirikimuhimu Hiviyi kumbaņi miņguti piņgiriti, yahahi. ¹² Hara kru sipsip maņa him ma, sipsipiņ kru tarativiramanaņgarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi naņga haņiniņ miņavindamahariņ, vami.

13 Kamavata kru kuma kimuhimu hamaŋ ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nuŋandiha titi tamahi avindita kuma tamu maña kiyimi. 14 Kandihamatihî ŋgata, Farisi haŋiŋiŋ Got naŋga kuyundavaravara tavi ha mitata uta tihîrumu. Kamata kuyundavarata Jisasîŋ yivutatamitirîŋ kwimîrimandi vata kindimbuhîramu.*

Jisas Gotîndu simbirakara sikwi miŋga

15 Farisi haŋiŋiŋ Jisasîrim mindahirahu ŋgami. Harîm kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambî kandi naŋga haŋiŋiŋ sihindî umu. Kamatihu krunavundi kandi naŋga haŋiŋiŋ sihananŋga miŋavindamami. 16 Kamata Jisas krunavundiŋ karikarita ambami, Uta yambirim kru muŋiŋiŋ maŋambavaramara, vami. 17 Jisas kandihamata vana andihî, Got ambahi kru Gotîndu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami kuyu haŋandihiŋ kandisîkwisîkwî yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi, 18 Niŋandihiŋ yandi simbirakara miŋga. Yi nuŋ yambi yihîramamin. Yi

12:14 Mt 26.4 naŋga, 27.1 naŋga, Mk 3.6 naŋga, Lu 6.11 naŋga, Jo 7.1 naŋga, 7.19 naŋga, 11.53 * **12:14** Farisi, kru kandi naŋga haŋiŋiŋ miŋavindamatama vanarîm simbirâ maña vamba indarîramarasîmu. Harîm Avîrikîmuhîmu Hîviyi kru kandi naŋga ŋiŋiŋ mamîŋavindamata simbirâ mamîŋarasîmu. Hara Jisas kru kandi naŋga haŋiŋiŋ Avîrikîmuhîmu Hîviyi miŋavindamarasîmi. Kamatihi Farisîndu mavîmbu niŋambirim ñambatîrasîmi. Harîm nuŋ yivutatamîmindan vata kindimbuhîramu. Luk 13.14yi, naŋga Jon 5.16yi kita uta 18yi ŋgamara. **12:15** Mk 3.7-10

12:16 Mt 8.4 naŋga, Mk 3.12 **12:18** Ais 42.1-4 naŋga, Mt 3.17 naŋga, 17.5

nun mavindamamaŋgarandin, naŋga yandi mavinimbu nunambirim kinzihinzitimaŋgari. Yandi Maviñi nu naŋga tamiman. Kamatin titi vanarimindaya krunavundi pirivisa muvundumuvundu haŋiniŋ ambavarimandi. ¹⁹ Nu krunavundiŋ ukari saŋganzaŋgandindi mambihuravirimandi. Naŋga kindimakamakayi taŋguramata ambavarititi krunavundi maŋindarimandiyu. ²⁰ Kuki tikatikama haŋandihin nu mamiŋarivirimandi. Naŋga umbi mandumaŋgarimandi ha mamiŋawimirimandi. Nu simbira miŋata anditi tititaya kiyihiyi vana ha ñamba vanavana haŋiniŋ tarativirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pirivisa muvundumuvundu haŋiniŋ, nunirim indarimaŋgarata ariŋ ŋguramirimandi vata tavirimandiyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Jisas Belsebul naŋga simbira miŋandi vamu
(Mak 3.20-30 naŋga, Luk 11.14-23 naŋga,
12.10)*

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba ariŋgumi miŋgaŋ Jisas kiyimiyi miŋata payimu. Kru kandihama tamiŋga ñumi naŋga kuyu maŋguyundavarandi miŋga. Kamati hu Jisas nun miŋavindamahi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatihi krunavundi sihanaŋga pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niŋuñŋi vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi haŋiniŋ kuyu kandiha indarita yahata ambamu, Kru nima,

12:22 Mt 9.32-33 **12:24** Mt 9.34 naŋga, 10.25 naŋga, Mk 3.22 naŋga, Lu 11.15

sundi ñambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ñamba piŋguvarandi, vamu.* 25 Hara Jisas nuriŋandi indarimit hambu ŋgami. Harim nuriŋ nimavami, Pirivisa minzayindu ŋiniŋ sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniniŋ ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu ŋiniŋ tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniniŋ tikatika mandihu. 26 Kamata maña, Satan yahata Satanin piŋguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihitu, Satanindu tikatikata nuriŋ karatamatamandu maŋgiyimandi. 27 Harim yaŋ Belsebul ŋguramahi sundi ñamba haniniŋ piŋguvarandintingata, nariŋandi hatin ninindaya ŋguramahi sundi ñamba haniniŋ piŋguvarandu. Harim nari ambara kuyu haninirim nariŋandi hati nariŋ ŋgatingurimandiyu. 28 Hara, yaŋ Gotindu Maviñiŋi ŋguramahi sundi ñamba haniniŋ piŋguvarandintingata, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha pata ara naŋga kiyiha, vamba indarimara. 29 Kru muminŋa kru tikatika miŋgandu taviyi pamata indihuta nuŋandi muhimimuhim miŋahi. Kamatirim kru tikatika hamaŋ siki naŋga simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miŋahi. 30 Kru yaŋ mindu mandamandi hama,

* **12:24** Belsebul ñimbi ni Satanindu mu ñimbi. **12:25** Mt 9.4 naŋga, Jo 2.25 naŋga, Sk 2.23 **12:28** Dan 2.44 naŋga, 7.14 naŋga, Lu 1.33 naŋga, 17.20-21 naŋga, Si 10.38 naŋga, 1 Jo 3.8 **12:29** Ais 49.24 naŋga, Lu 11.21-23 naŋga, 1 Jo 4.4 **12:30** Mk 9.40 naŋga, Lu 9.50 naŋga, 11.23

yaŋ miku tamandi. Ara kru yaŋ ŋguramata krunavundiŋ mayivutihiruramandi hama, piŋguvarahi siŋunziŋgu undu. ³¹ Kamataharim nariŋ yi ambin, krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandiyu, naŋga Gotiŋ ambasuvirimandiyu haŋiniŋ, Got kuŋgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiŋiŋ ambasuvirimandi hamandu kuŋgi, Got maŋguyivirimandi. ³² Kru mumuŋga Krundu Ñiŋiŋ kuyu ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihaŋiniŋ Got kuŋgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiŋiŋ kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana haŋandiŋin, tiŋu naŋga mutiŋu ndahara Got kuŋgi maŋguyivirimandi, vami.

*Ahu ñamba haŋandiŋin kandi ñamba tamandi
(Luk 6.43-45)*

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi haŋandiŋin nuŋandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuŋandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaña kandihambu ŋgaŋaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba ŋiniŋ maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuŋandi maviŋgukuyi muhimimuhim indarimit kindi haŋiniŋ ambavarandi. ³⁵ Kru

12:31 Mk 3.28-29 naŋga, Lu 12.10 naŋga, Si 7.51 naŋga, 1 Ti 1.13 naŋga, Hi 6.4-6 naŋga, 10.26 naŋga, 1 Jo 5.16 **12:32** Mt 11.19 naŋga, Lu 12.10 naŋga, Jo 7.12 naŋga, 7.52 naŋga, 1 Ti 1.13 **12:33** Mt 7.16-20 naŋga, Lu 6.44 **12:34** Mt 3.7 naŋga, 15.18 naŋga, 23.22 naŋga, Lu 3.7 naŋga, 6.45

avi hamandu indarimit avivi sambi nuḡandi mavi humbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ḡamba hamandu indarimit ḡamba sambi nuḡandi mavi humbavu kindi. Harim ḡamba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi nariḡ ambin, Got krunavundiḡ ḡgatiḡgurimandi hivi haḡi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu haḡiniḡirim indariramarama ḡgatiḡgurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuvu taya ḡgaḡgaramata Got ambirimandi, Kru na ḡamba miḡga, na avi miḡga vamba ambirimandi, vami.

*Kru muvira Jisasiḡ muhim nzihi
sihirasihirarim kitihumu
(Mak 8.11-12 naḡga, Luk 11.29-32)*

³⁸ Kru tikitika kuyundu mirimba naḡga haḡiniḡ naḡga Farisi muvira Jisasiḡ nimavamu, Ahusiki, muhim nzihi sihirinana ḡgim vata piri kiriḡ, vamu. ³⁹ Kamavahu Jisas nuriḡ kimbambami, Nimati hiriviyindu krunavundi ḡamba ḡiniḡ. Harim Gotiḡ ndaya maviḡi mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzihi ḡgimindaḡ vata aḡḡḡarandu hara maḡḡimandiyu, manḡga. Muhim nzihi sihirahi ḡgimaḡa ha, kru Gotindu kuyu miḡjata ambavaravara Jona sihirami handaya ḡgimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu maviḡgumbaḡi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimaḡanda Krundu ḡiḡi hama ndahara arikikwiri hivi sava

12:38 Mt 16.1 naḡga, Mk 8.11 naḡga, Lu 11.16 naḡga, Jo 6.30 naḡga, 1 Ko 1.22 **12:39** Mt 16.4 naḡga, Mk 8.12 naḡga, Lu 11.29-32

humbañi kiyimandi. * ⁴¹ Krunavundiñ Got ngatinguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihananga Gotindu tamiñgañi ñamba vana andindurim tanguramirimandiyu. Kamata nariñandi tiwimiyi krunavundi ñamba vanavana andindurim kuyu kimbañi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavarañi nganga maviñgimirumu. Hara kru muminga nari ñiñgiñi kiyi miñga, Jonañ tarativiri. ⁴² Krunavundiñ Got ngatingurimandi tiwimiyi, Navundi aru miku Sebandu hañambi ndahara Gotindu tamiñgañi tanguramirimandi. Kamata krunavundi tihundu niñiniñindu ñamba vanavanarim kuyu kimbañi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihañambi, pirivisa niñindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuñandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru muminga niñi kiyi miñga Solomonñ tarativiramangari, vami.

Sundi ñamba anga payimi
(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi ñamba kru mumingañ mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi mangimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi

* **12:40** Jona 1.17yi ngamara. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jonandu angwimikiyi Jona uta piñu aru Ninive hati krunavundiñ Gotindu kuyu ambavarañi, nuñandi kuyu indarita maviñgimirumurim ambavarami. Jona 3.5yi ngamara.

12:41 Jna 3.5 **12:42** 1 Kin 10.1-10 nañga, 2 Sto 9.1-12 nañga, Mt 12.6 **12:43** Jop 1.7 nañga, Lu 11.24 nañga, 1 Pi 5.8

tavi kiyimin hañi anğa uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha nğiti ikirañata kanzi miñayahuramintu sanğiyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi ñamba kuma timu, tamu arikinzipi tiñgiruramata vat ñamba vanandu supirisupiri hañiniñ timbuta pata indihuta tavi kandihañi kiyimandiyu. Kru kandihama kuha ñamba kiyimi, hara tihu ñambatimañgarimandi. Krunavundi tihundu niñiniñ siwimañanzihhi yivurahimandi, vami.

*Nininin Jisas niñum nañga niñuranava
(Mak 3.31-35 nañga, Luk 8.19-21)*

⁴⁶ Jisas krunavundiñ kuyu nğuhihi niñum nañga niñuratakiña pata Jisas nañga kuyundavarimindañ vata tapirañi kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavarahihi, kru muminga pata ambami, Namaka nañga naratakiña nanañga kuyundavarimindañ vata pata tapiravu nda kuyu, vami.* ⁴⁸ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yamaka nañga yaratakiña kandihaniñ nininin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuñandi simbirasaran isihuramata ambami, Nğamara, niñiniñ ndihi yandi yamaka nañga yaratakiña. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuñandi pihuyi kindi hamandu vana

12:45 Hi 6.4 nañga, 2 Pi 2.20-22 **12:46** Mt 13.55 nañga, Mk 3.31 nañga, Jo 2.12 nañga, Si 1.14 * **12:47** Kru mirimba nañga muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niñandihin Matyu nuñambi mayihimbivirami. Kru muminga kuyu Mak 3.32yi nañga Luk 8.20yi kiyi hañiniñ nğata, kuyu siwimañara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niñandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 nañga, Ro 8.29 nañga, Ga 5.6 nañga, 6.15 nañga, Kl 3.11 nañga, Hi 2.11

taya miṅahandahandarim pirikindu haṅiniṅ ndaya, yandi yamaka, yarimandakiña naṅga yaratakiña, vami.

13

*Wit kiris ndu tih kuyu
(Mak 4.1-9 naṅga, Luk 8.4-8)*

¹ Kandihivi hañindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirañi pindihata uta indu aru hañindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimi hañi payihu, kupik hañi yahuta minzimi. Kamatihi krunavundi sihananga indu tivi hambu tanguvatamu. ³ Kamatihi Jisas nuriṅ tih kuyu sambu ambavarata, nimavami, Indarimara. Kru muminga wit kiris kivayi sisiviriman vata umi.* ⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi muvira kindimbatiyi miṅgaramahu kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba naṅga virañi miṅgaramamu. Piri kandihanu simbiyi simbiyi kiri hambu timba naṅga. Kamataharim wit kiris kandihaniniṅ piri kandihanu miṅgaramata sariwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi piri humbañi mamingumi. Harim ina kirahimuhi sahata kimumbiramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingini miṅgaramamu. Kamatihi siki punzi naṅga haṅiniṅ timirata wit haṅiniṅ tariṅgumu. ⁸ Hara

13:2 Lu 5.1-3 * **13:3** Matyundu anḡwimikiyi kuyu kutanḡuta kumanzipi timu tiṅgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniṅandihin 13.3yi kita uta 52yi tih kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambami.

wit kiris muvira piri aviyi miŋgaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi nanŋa hama, kuyu niŋandihin miŋatamamaŋgarata indarim, vami.

*Jisas tihī kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanŋa, Luk 8.9-10)*

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuŋ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundiŋ tihī kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariŋ Got anditi muhimimuhim nuŋandi tiwiyi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ŋgimandira. Hara krunavundi maŋgimandiyu. ¹² Kru mumingandu kandihamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuŋ Got sihinda muvira ŋgurimandi. Kamati nuŋandi muhimimuhim sambī kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim maŋgiyimandi ha, muhimimuhim miŋahandata kiyimandiyipu ha Got piŋguvarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriŋ tihī kuyu ŋgundin. Nuriŋandi tamingangiris ha tihirañandi, hara muhim maŋgimandiyu. Miŋatamandu hara, kuyu mu maŋindarimandiyu, kamatu nuriŋandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niŋiniŋirim ndihi Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambī ñimbiri indarimandira. Hara kuyu

13:12 Mt 25.29 nanŋa, Mk 4.25 nanŋa, Lu 8.18 nanŋa, 19.26

13:13 Lo 29.4 **13:14-15** Ais 6.9-10 nanŋa, Mk 4.12 nanŋa, Jo 12.40 nanŋa, Si 28.26-27 nanŋa, Hi 5.11

sapavu manjemandira. Muhiminda ngimindan vata sambi nimbiri tihiraramirmandira, hara manjiyemandira. Krunavundi kandaninindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihi nuriñandi kinizihi hañiniñ kuyu avi indaritaririm yakwirivarandu. Nuriñandi tamingangirisi ha miñayihindu. Kamataharim nuriñandi taminga ha muhim manjemandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu manjandariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha manjemandi. Kandihamata vana manandita, mavinggimiruta yi kiniyi patu nuriñ miñavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanga muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihinzitimara. ¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara nanga kru tititaya kiyihiyi hañiniñ sambi muhimimuhim tihu ngara niñiniñ ngimindan vata piritamamanjaramu, hara manjgamu. Nanga kuyu indarindara niñiniñ indarimindan vata piritamamanjaramu, hara manjandarimu, vami.

*Wit kirisindu tih kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nanga, Luk 8.11-15)*

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru muminga kivayi wit kiris kavaramindu tih kuyu hañindu kuyu sapa ambitin indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwimbiyi miñgaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu

13:16 Lu 10.23-24 nanga, Jo 8.56 nanga, Hi 11.13 nanga, 1 Pi 1.10-12

avivi indarindi. Hara nuḡandi sapavu maḡandi. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayiḡandi kuyu Got nuḡandi maviḡgukuyi kurindi haḡiniḡ piḡguvarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba naḡa viraḡi miḡgaramata sariwayiḡandi timiravarami maḡa handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayiḡandi indarita kinzihiḡzitiḡdi. Hara nuḡandi indarimaḡgaramaḡgara vana ha wit kiris kundur maniman maḡa, harim nuḡandi indarimaḡgamaḡgara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzihiḡzitiḡdi. Hara kru nuḡandi indarimaḡgaramaḡgara vana haḡandihiḡirim pimi ḡguhu, nuḡandi indarimaḡgaramaḡgara vana ha miḡgata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ḡḡiḡiḡi miḡgaramamu maḡa handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niḡindu himirim timutimutiḡdi, naḡa timbahiris sambi miḡatihiruramaramarim indarindi. Kamatihi vana haḡiniḡ Gotindu kuyu haḡiniḡ yivutariḡguhi kandimandamandi. ²³ Hara wit kiris piri aviyi miḡgaramamu maḡa handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ḡgamaḡgarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tiḡdi kandi tamandi, vami.

Tipa ḡamba kivayi timiravaramindu tih kuyu

²⁴ Jisas nuriḡ tih kuyu muḡandihiḡ nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru mumiḡa nuḡandi kivayi wit kiris avi

13:22 Mt 6.19-34 naḡa, Lu 12.16-21 naḡa, 1 Ti 6.9-10 naḡa, 6.17

hañiniñ kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karihahuhu kru hamandu miku miñga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñiñgi hañi kavarata umi. ²⁶ Kamatihi kiyihandata wit hañiniñ aruta kandi tamirim andihi ngahura tipa ñamba hañiniñ ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihi simbirasara hañiniñ uta kiva niñuva haman nimavamba ambamu, Aru miñga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindariñ. Hara mumindihi tipa ñamba nda nañga timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nurin ambami, Miku hiru muminga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Nginañgata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nurin ambami, Kitirañgitirañgwisa. Tipa ñamba hañiniñ kumbiravarambara wit avi hañiniñ nañga kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira miñimandiyu hañiniñirim ambiriman, Tipa ñamba hañiniñ wisa tahirandahira kiti kahañgaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi hañiniñ yivutihiruramata huyimandavi yandiyi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tihi kuyu

(Mak 4.30-32 nañga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nurin tihi kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru muminga mastet kiris ha miñata nuñandi kivayi sisivami.

³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviran tarativirata ahu maña arutindi. Kamatihiki kava pata nuñandi maka hañi ñiñgi tihundu, vami.

Yisindu tihiki kuyu
(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nurin sihinda tihiki kuyu muñandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi muñambi wit sambiki miñata yis nanğa tarayivarata tamahiki kihata siñgi ha nanğa kihirihiritindi, vami.

Jisas tihiki kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihananğa kuyu krunavundin ambavarami niñin, tihiki kuyuyi taya ambavarami. Miñamamañi ndamata manambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumingandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tihiki kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihiki kandisikwisikwi yivurahami.

Tipa ñambandu tihiki kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundin mitata tavi humbañi indihuhi nuñandi simbirasara hanin nu kiyimiyi pata nimavamba kitihumu, Tipa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu

sapa ha ambina ngahariŋ vaha, vamu. ³⁷ Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Ñiŋi. ³⁸ Ara kiva ha piri niŋandihin. Ara wit kiris avi haŋiniŋ krunavundi Gotindu tiwiyi kiyihiyi haŋiniŋ. Ara tpa ñamba haŋiniŋ, kaŋiniŋ krunavundi Satanindu. ³⁹ Kru miku miŋga tpa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi haŋandihin piri niŋandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahira haŋiniŋ Gotindu kutikara. ⁴⁰ Kru tpa ñamba kumbirata kiramumu maña ha, piri niñindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Ñiŋi hama nuŋandi kutikara haŋiniŋ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihi krunavundindu indarimaŋgaramaŋgara vana ñambatindi haŋiniŋ naŋga, kru sihanaŋga ñamba vana andindu haŋiniŋ, piŋguvarimandiyu. ⁴² Kamata kavariŋ ahumira aruyi urimandiyu. Ahutuŋgi kandihani irihariha mika satipirimandiyu. ⁴³ Kanditiwimi hani krunavundi tititaya kiyihiyi haŋiniŋ, nuriŋandi Niŋuvandu tiwiyi kiyihiyi hani ina timirata siñandindi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi naŋga hama, kuyu niŋandihin miŋatamamaŋgarata indarim, vami.

Timbahiris tupi piriŋhumbaŋi sipiruta kindindu tihhi kuyu

13:38 1 Ko 3.9 **13:40** Mt 7.16 naŋga, Jo 15.6 **13:41** Mt 24.31 naŋga, 25.31-46 naŋga, Mk 13.27 **13:42** Mt 8.12 **13:43** Dan 12.3 naŋga, 1 Ko 15.42 naŋga, 15.53 naŋga, 15.58

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itini piri kayivata sipirumu maña nandi. Kamatihu kru muminga ngata sihinda sipirumi. Kamata kinzihinzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandiha mut miñami, vami.

Wiriri avinzikwi ñandindu tih kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tih kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku miñga wiriri avirim puhirata kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muñandi ngahi avinzikwisikwi tih, uta ambahi muhimimuhim nuñandiha mut miñahu timbahiris ha miñata uta wiriri avinzikwi kandiha mut miñami, vami.

Kamahayindu tih kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tih kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muyi kavarahu miñguhi muhimimuhim asa miñandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piñgirita pata tiñgivu tamamu. Kamata minizita itihata asa avivi hañiniñ maki isi muyi tamata, asa ñamba hañiniñ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ñiniñ kru tititaya kiyihiyi ñiñgi hañi kiyimandiyu hañiniñ miñimandiyu.

13:44 Ais 55.1 nañga, Mt 19.29 nañga, Lu 14.33 nañga, Fl 3.7-8 nañga, Sk 3.18 **13:46** Snd 2.4 nañga, 3.14-15 nañga, 8.10 nañga, 8.19 **13:47** Mt 22.9-10 **13:49** Mt 13.42 nañga, 25.32 nañga, Lu 13.28

⁵⁰ Kamata kavaritu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutunji aruyi kavaritu irihariha mika satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara haninin kitihuta nimavami, Kuyu sihananga kanininindu kuyu sapa ngandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, Ngandarin, vamu. ⁵² Kamavahu nurin ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga haninin tikatika kuyu ngandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ngandu. Nuri tavi aru munandihinindu ninuva maña. Tavihumba hanindu muhambu indihuta muhimimuhim nunandi avivi kuhandu nanga kibi yavurita kindi haninin, sihananga minjaramahi tapirafi pindihami, vami.

*Nasaret hati Jisasin kutivu tamamu
(Mak 6.1-6 nanga, Luk 4.16-30)*

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tih kuyu kaninin ambavarata mituta pihu kandiha mitata nunandi pihuyi umi. Uta Got nanga kuyundavaravara tavi nurinandiyi indihuta, krunavundin Gotindu kuyu ambavarami. Kamatih krunavundi sihananga nunandi kuyu ha indarihu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanga muhim nzih sihirandi vana ninandihin panundu minjami. ⁵⁵ Ara ngandarin, kru nima ninuva tavi tihutih minja. Ninum Maria, ninuranava, Jems, Josep, Saimon nanga Judas. ⁵⁶ Nanga ninurimanngati sihananga kihiri kirin. Kru kanima tikatika nanga

13:53-54 Mt 2.23 nanga, 7.28 nanga, Mk 6.1 nanga, Lu 4.16 nanga, 4.22 nanga, Jo 7.15 **13:55** Jo 6.42

indarimit avi niñandihin pañundu miñata kandi vana niñiniñ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata nuñirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nurinñ nimavami, Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga mupihu mupihu nu ñimbi nañga miñga kindi. Hara nuñandi pihu timbanzikwiyi nañga nuñandi taviyi nu ñimbi maniman miñga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niñambirim mañindarimañgarahu, pihu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiñgandi nzikwi manzihirami.

14

Herot Jisasirim Jon kukuyi miñangiruhiru hama vaha vami

(Mak 6.14-29 nañga, Luk 3.19-20 nañga, 9.7-9)

¹ Kandihirivi hañi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihi andimi vana ha indarimi.* ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita nuñandi simbirasara hañiniñ nimavami, Kru kandihama Jon kukuyi miñangiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita aña yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihirasihirandu tikatika nuñandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasin Herot urami, nu niñura Filip nimburi. Kamatihi Jon Herotinñ nimavami, Navundi kañambin

13:57 Mt 11.6 nañga, Mk 6.3-4 nañga, Lu 4.24 nañga, Jo 4.44 **13:58** Mk 6.5-6 * **14:1** Herot kanima, mu ñimbi nuñandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandihama niñuvandu ñimbi Herot. Niñuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin kavumi. Matyu 2yi ngimandira. **14:3-4** Wkp 18.16 nañga, 20.21 nañga, Mt 11.2 nañga, 21.26 nañga, Lu 3.19-20 nañga, 20.6

urahana avimandi, vami. Kamavahi Joniņ Herot miņahandata siki takiri maņa tikatika himiņi kahaņata ņamba vana andihu tamandu upiyi tamami. ⁵ Kamata Herot Joniņ yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara miņga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piņitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot naņga niņum nuņ kavumi hivi haņandihinirim indaramata ņamu. Kamatihi kandihivi haņi Herodiasindu navundi ņiņi haņambi pata nuri kiyimu itihaņi tuturamami. Kamatihi Herot tuturamami haņandihinirim mavindamaņgarami. ⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahaņata nimavami, Kandisikwisikwi, yaņ muhimirim nda kitivina ņguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ņiņi haņambi niņum, nuņandi navundiņ ambami. Kamatihi nuņandi navundi haņambi Herotiņ ambami, Jon kukuyi miņaņgiruhiru hamandu mikumuņgi ha maki muyi tamata kavuta pata yaņ ņgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandiha indarihi nuņandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahaņami haņandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ņamu haņiņiņindu tamiaņgaņgimbaņi sihumi ņgavitinima vata, saņganzaņa ambahi navundi ņiņi haņambi ambami maņa andimu. ¹⁰ Kru mumiaņgaņ simbihi kru ņamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saņganzaņa muhamaņ ambahi Joniņ piņgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki

muyi miku ha tamata miḡata uta navundi ñiḡi haḡambiḡ ḡgumi. Kamatihi niḡum kiyimiḡi miḡata umi. ¹² Kamatihu Jonindu simbirasara haḡiniḡ pata Jonindu pati ha kavuta uta, sava humbañi tamamamu. Kamata uta Jisasiḡ ambavaramu.

Jisas 5,000 kruḡ ñaña ḡgumi

(Mak 6.31-44 naḡa, Luk 9.10-17 naḡa, Jon 6.1-13)

¹³ Jisas Joniḡ yivutatamatama kuyu indarimi, harim kandi piḡu ha mitata nuḡandi simbirasara haḡiniḡ naḡa kupik miḡata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambi Jisas uyi vava kuyu indarita, piḡu aru haḡiniḡ mitata, nuḡ puhirata piriḡi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ḡgahi krunavundi sambi kiyimu. Kamatihu ḡgahi mavindihi, nuriḡandi krunavundi kandi naḡa haḡiniḡ miḡavindamami. ¹⁵ Kamata kivitititihim simbirasara haḡiniḡ pata Jisasiḡ nimavamu, Niḡu kru maniman upivu, naḡa ina miḡguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiḡ simbina piḡu makamaka uhuhu nuriḡambirim ñaña mut miḡamu, vamu. ¹⁶ Kamavahu Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambami, Mumirim urimandiyu. Nariḡambinda ñaña ḡgutira ñamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuḡ ambamu, Ariḡandi ñaña niñi sambi maḡgiḡi. Mavatimba arikita arikita kwiri naḡa asa

arikita taya kiyi, vamu.* 18 Kamavahu ambami, Ara mavatimba nanğa asa kandiha yi kini niñi miñata payimara, vami. 19 Kamatihu Jisas krunavundiñ ambahi tipa hañi minzimu. Kamatihu mavatimba arikita arikita kwiri nanğa asa arikita hañiniñ miñata, kimba nimbu kuta yahuta Gotiñ kuyu avivi ngumi. Kamata miñasihiraramata nuñandi simbirasarañ nguhi krunavundiñ tiñgirumu. 20 Kamatihu sihananğa ñahu kipitimi. Kamata mitamu hañiniñ kiyihi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamu, tanda arikinzipi tiñgiruramatayi kundamu. 21 Kru ñamu hañiniñ 5,000 vat krundaya. Hara navundi nanğa ñiñisimiñ mayihitiñgirumu.

*Jisas indu himbañi kindavarami
(Mak 6.45-52 nanğa, Jon 6.16-21)*

22 Jisas nuñambi kita krunavundiñ simbitin urimandiyu vata andimi. Harim nuñandi simbirasara hañiniñ kupik hañi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. 23 Kamata krunavundiñ simbihi uhuhu nu nuñambi apuvu Aru nima nanğa kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miñgumi hiriviyi nu nuñambi apu hambu kiyimi. 24 Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ñapiru hambu pata kuku ha nanğa kupik ha tarayikirahi minza hañu ndaya

* **14:17** Mavatimba Juda hati musa miñandu hañiniñ aru sikwi ma. Mavatimba ariñandi skon vandu hañim maña. Mavatimba kumanzipi tiñgiruramata hañiniñ arikimbat taya ñahu. **14:19** Mt 15.35-39 nanğa, Mk 8.6-10 **14:20** 2 Kin 4.44 nanğa, Mk 6.42-43 nanğa, Lu 9.17 nanğa, Jo 6.11-13 **14:23** Lu 6.12 nanğa, 9.28

kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siñandihī Jisas kuku himba hañi taṅguramata uta nuṅandi simbirasara hañiniṅ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuṅ ṅgahu indu himba hañi payihi piñituta nananṅarata ambamu, Ni sundi ñamba muṅandi, vamu. Kamavata piñituta pati avanṅaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiṅandi Jisas nurinṅ nimavami, Tikatikatita kiyimara. Nimbu yitihī piñimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuṅ kimbi nimavami, Aru miṅga, na tiṅgata, ambina yindahara kuku himbaniñi na kina hañi taṅguramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara pañi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba hañi taṅgutāṅguramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ṅgahi wini ha tikatika sikwitihī piñitumi. Kamata kuku hañi tihita miṅguhandami. Harim yahata kuyu kimbañi nimavami, Aru miṅga, yaṅ ṅgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiṅandi Jisas kumandamata Pitaṅ miṅahandata nimavami, Yaṅirim indarimaṅgaramanṅara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik hañi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba hañi kiyimu hañiniṅ Jisasindu ñimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Ñiñi, vamu.

Kandi naṅga hañiniṅ Genesaret

14:26 Lu 24.37 **14:29** Jo 21.7 **14:31** Mt 8.26 **14:33** Sng
2.7 naṅga, Mk 4.39 naṅga, Lu 4.41 naṅga, Jo 6.69 naṅga, Ro 1.4

miḡavindamami
(Mak 6.53-56)

³⁴ Jisas naḡa nuḡandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, piḡu Genesaret ariḡi yivurahamu. ³⁵ Kamatiḡu kru kandiharuḡu hati Jisasiḡu ḡgata, nuḡ ḡgandu, harim sihanaruḡa piḡu kandiharuḡu ariḡi kindu haḡiniḡirim kuyu tamahu umi. Kamatiḡu krunavundi sihanaruḡa kandi naḡa haḡiniḡ timbuta nu kiyimiyi payimu. ³⁶ Kamata Jisasiḡim, mitina krunavundi kandi naḡa niḡiniḡ nandi miḡwiri ḡapiru haḡi miḡasarata avindimu vata aḡaruḡaramu. Kamata krunavundi sihanaruḡa kandihatimu haḡiniḡ, avindimu.

15

Gotindu tikaḡika kuyu aḡiḡitakiḡandu kuyu tarativirahi
(Mak 7.1-13)

¹ Kandihirivi haḡu Farisi naḡa tikaḡika kuyundu mirimba naḡa haḡiniḡ Jerusalem mitata Jisas kiyimiyi umu. Kamata nuḡ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niḡiniḡ ariḡandi aḡiḡitakiḡandu tikaḡika kuyu ariḡ ḡgumu niḡiniḡ miḡata kavarandu. ḡirim, kuma ḡimburiḡara maḡandu,

14:36 Mt 9.20-21 naḡa, Mk 5.27-28 naḡa, Lu 8.44 **15:2** Mk 7.5 naḡa, Lu 11.38

vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbi nimavami, Mumindihi nariŋandi vana taya miŋahandata, Gotindu tikatika kuyu miŋata kavarandara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiyi taya kita nuriŋandi kuyu taya miŋahanda. Nanŋa, kru niŋum niŋuvaŋ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru muminŋa niŋum niŋuvaŋ ŋguramaramandu timbahiris haŋandihin ndaya kiti, yahata niŋum niŋuvaŋ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotiŋ ŋgurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niŋum niŋuvandu tiwiyi maŋgiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niŋum niŋuvaŋ timbahiris maŋguta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu haŋandihin taŋguhara miŋgundi. Kamata nariŋandi naŋiŋgitakiŋandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyusihirimbihaŋiŋiŋ. Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia nariŋandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ŋimbi nuriŋandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriŋandi maviŋguku nanŋa indarimit haŋiniŋ yambirim kutaŋi nzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niŋandihin Gotindu

* **15:2** Simbirasara haŋiniŋindu kuma haŋiniŋ ŋiŋindimbanzikwi mandihira ŋamu. Niŋi nanŋa himinda Gotindu tamiŋgaŋi miŋata, nuriŋambi ŋiŋi nanŋandituma vata Juda hati piŋitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ŋimburita Gotindu tamiŋgaŋi sihinda ŋaŋiranditara ŋaŋandu nandi kindi. **15:4** Kis 20.12 nanŋa, 21.17 nanŋa, Wkp 20.9 nanŋa, Lo 5.16 **15:8** Ese 33.31 **15:8** Ais 29.13 **15:9** Kl 2.18-22 nanŋa, Ta 1.14

kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi san nanga tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiŋgañi ñiñindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiŋ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitin indarimanŋarata mirimbañi tamamara.

¹¹ Muhimimuhim miika humbañi indihundi hañiniŋ andihi Gotindu tamiŋgañi kru ñiñi mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihi, Gotindu tamiŋgañi kru ñiñindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hañiniŋ pata nuŋ nimavamu, Farisi ndaŋiniŋ kuyu kandini indarihu nuriŋandi mavi ndambu avimandiha ŋganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriŋ nimavami, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama kiva nanga miŋga. Harim muhimimuhim nu maŋgurimi hañiniŋ kundur hañiniŋ nanga kumbiravarimandi.

¹⁴ Kañiniŋirim kandi vata maŋambamara. Nuri tamiŋga ñumi ŋiniŋ maña. Tamiŋga ñumi miŋga yahata tamiŋga ñumi muhaman kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miŋguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasiŋ kitihuta nimavami, Krunavundiŋ muhimimuhim andihi Gotindu tamiŋgañi ñiñindindu vamba tihi kuyu ambavarana

15:11 Mt 12.34 nanga, Si 10.15 nanga, Ro 14.14 nanga, 14.17 nanga, 1 Ti 4.4 nanga, Ta 1.15 **15:13** Jo 15.2 nanga, 1 Ko 3.7

15:14 Ais 9.16 nanga, Mal 2.8 nanga, Mt 23.16 nanga, Lu 6.39 nanga, Ro 2.19

hañindu kuyu sapa ariņ ambavarina indarihariņ vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwiniqwinitira wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ngandara. Muhimimuhim mika humbañi indihundi ha mavi humbañi miņgundi. Kamatihi mavi niņandihin sihusihu taviyi piņguvarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu mika niņandihin ambavarandi haņandihin maviņguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana haņandihin andihi Gotindu tamiņgañi kru niņindindi. ¹⁹ Yi krundu maviņgukuyindu muhimimuhim ñamba vana nimata niņiniņ yivurahandirim ambin. Indarimit ñamba. Kruņ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman naņga kru navundi maniman miņaviņgiriviņgiri vana. Navundi kru naņga haņiniņ, naņga kru navundi naņga haņiniņ piņingarahara vana. Kipa miņamiņa vana. Ngatiņgirutiņguru tiwimiyi kuyusihiņguyu ambavaravara vana, naņga muņiniņ ñamba taņgutangu vana. ²⁰ Kandi vana niņiniņ andihi, Gotindu tamiņgañi kru niņindindi. Hara kru kuma ñimburimati ñandi haņandihin andihi Gotindu tamiņgañi kru niņi mandindi, vami.

Kenanindu navundi Jisasirim indarimanğarami

(Mak 7.24-30)

²¹ Jisas pihu Genesaret mitata, pihu aru Tair naņga Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta

15:18 Mt 12.34 naņga, Je 3.6 **15:19** Stt 8.21 naņga, Snd 6.14 naņga, Jer 17.9 naņga, Mt 12.34 naņga, Mk 7.21

kandambu kindi nambi pata kuyu kimbañi Jisasiñ nimavami, Aru miñga, na Devit Niñuñiñgi yañ sihiñga. Yandi navundi ñiñi niñambiñ sundi ñamba aringuta piñingarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuñ kuyu kimbi mu ndahara mañambami. Kamatihira navundi hañambi tuvirata sihindi payihi Jisasindu simbirasara hañiñiñ pata Jisasiñ nimavamu, Navundi niñambi sihindi nimbu avañgarata sirindamata payitihi simbina anga umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yañ simbihi Israel hatiñ ndaya, sipsip siñgundindu maña hañiñiñ nguramirim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi hañambi pata Jisas kiyimi hañi tandamikwimikwita, nañgwindarata pirinimbu tihirata nimavami, Aru miñga, yañ ngurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Niñindu ñaña ni miñata upiririm kaviritiriñ utima, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi hañambi nimavami, Aru miñga, kandi ambana. Hara ñiñi hañiñiñ ñahu, ñaña miñi niñuvandu pina tiwivu miñgaramandi hañiñiñ upiri ñandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarita navundi hañambirim nimavami, Navundi na, nandi

15:24 Mt 10.5-6 nañga, Si 3.25-26 nañga, Ro 15.8 * **15:26** Jisas navundi hañambiñ tangutini miñgum vata mañandimi. Maniñga. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muñiñiñ indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tih kuyu kaniñandihin gumi. Niñisirambi hañiñiñ Israel hati maña, upiri hañiñiñ krunzapa muñiñiñ maña. Hara Jisas navundi hañambindu indarimañgaramañgara vana ha ngata nuñ nguramami. **15:28** Mt 8.10 nañga, 8.13

indarimanḡaramanḡara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi haḡambindu ñiḡi haḡambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi nanḡa haḡiniḡ sambi miḡavindamami

²⁹ Jisas pihu kandiha mitata indu Galili kuku tiviyindiviñi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta minzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambi nu kiyimiyi payimu. Kamata tanda ñamba, tamḡḡa ñumi, punzi kimikimi, maḡguyundavaravara haḡiniḡ, nanḡa muhimimuhim kandi nanḡa haḡiniḡ sambi timbuta pata nuḡandi tandanzapa hañi tamamu. Kamatihi nurḡ miḡavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi ḡḡahu maḡguyundavarandu haḡiniḡ kuyundavarahu, punzi kimikimi haḡiniḡ avindihi, tanda ñamba haḡiniḡ kindavarahu, tamḡḡa ñumi haḡiniḡ tihirañamu. Kamatihi indarihiti Israelindu Gotindu ñimbi tihuyahamu.

*Jisas 4,000 kruḡ ñaña ḡgumi
(Mak 8.1-10)*

³² Jisas nuḡandi simbirasaraḡ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi niḡiniḡirim yaḡ mavindi. Ara nanḡa ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niñi ñaña nurḡandi maḡḡiyi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Tamḡḡanzihisihitinda kwimbiyi miḡgata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuḡandi simbirasara haḡiniḡ Jisasiḡ nimavamu,

Nimbirañi kru maŋgiyi. Harim ara mawatimba sambi paŋundu miŋata krunzivi kaniŋiniŋ ŋgutiriŋ ñirimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kitihuta nimavami, Nariŋandi mawatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariŋandi mawatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata kiyi, naŋga asa sambi sikwi maŋgiyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundiŋ ambahi piriŋi kambaminzimu. ³⁶ Kamatihu mawatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata haŋiniŋ naŋga asa haŋiniŋ miŋami. Kamata Gotiŋ kuyu avivi ŋguta miŋasihiraramata nuŋandi simbirasaraŋ ŋgumi. Kamatihi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ krunavundiŋ ŋgumu. ³⁷ Kamatihu sihananŋa ñahu kipitimi. Kamata ñata mitamu haŋiniŋ yivutihiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita ñamu haŋiniŋ kruŋ ndaya yihitiŋgiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi naŋga ñiŋi sirambiŋ mayihitiŋgirumu. ³⁹ Kamata Jisas krunavundiŋ simbihi uhu, kupik miŋata Magadanindu vu umi.

16

*Jisasiŋ muhim nzihisi sibirina ŋgim vamu
(Mak 8.11-13 naŋga, Luk 12.54-56)*

¹ Farisi naŋga Sadyusi Jisasiŋim anditi ŋgim vata pata nuŋ ambamu, Na Gotindu simbira miŋandanatiŋgata muhim nzihisi sibirina nandi kuma munzi ŋgim, vamu. ² Kamavahura

nuriŋ kimbi nimavami, Kivititi ambandara, Ihumbisa nimbu ñaŋgwindi. Harim avinŋivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisihu ambandara, Kukumuwava ndaŋguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musi kuku naŋga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muhimimuhim nzihi yivurahandi haŋiniŋ ŋgamaŋgarandara. Hara muhimimuhim nzihi tihunŋirivi yivurahandi niŋiniŋ maŋgamaŋgarandara. ⁴ Krunavundi tihundu niŋiniŋ ñamba ŋiniŋ nzikwi, harim Gotiŋ ndaya maviñi mandamandu. Kamatindi imutamut muhim nzihi ŋgimindaŋ vata tuvirandu, hara muhim nzihi muyipu ndahara maŋgimandiyu. Muhim nzihi miŋgiyamiŋgiya, Gotindu kru kuyu miŋata ambavaravara Jonandu handaya ŋgimandiyu, vami. Kamavata Jisas nuriŋ mitata umi.

*Farisi naŋga Sadyusindu yisindu tihi kuyu
(Mak 8.14-21)*

⁵ Jisas naŋga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ uta indu timukari yivurahamu. Hara nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kwiniŋkwinita mavatimba miŋata maŋumu. ⁶ Kamatihi Jisas nuriŋ ambami, Nari Farisi naŋga Sadyusindu yisirim tamiŋga naŋga kindamara, vami. ⁷ Kamavahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ nuriŋambi masamasa kuyudavarata ambamu, Mavatimba mambaha mamiŋata payihariŋ yisirim ambi, vamu. ⁸ Kamavahu indarita Jisas nuriŋ ambami, Kru indariŋamaŋgaramaŋgara vana

suksimbiri naŋga nari. Mumindihi nari ariŋandi mavatimba maŋgiyi, vamba ambara. ⁹ Nari indarimitata mambaha ŋgara. Mavatimba kumanzipi timu tiŋgiruramata 5,000 kru ñahu, pamata tiwatiwayi kundamara. ¹⁰ Naŋga nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata 4,000 kru ñamu. Kamatihi tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. ¹¹ Nari mumindihi indarimitata maŋgara. Nariŋ yi mavatimbarim indarimitata kuyu maŋgwin. Yi ambin, nari Farisi naŋga Sadyusindu yisirim tamiŋga naŋga kindamara vata ambin, vami. ¹² Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba naŋga kirandu haŋandihinirim maŋambavari. Farisi naŋga Sadyusindu kuyurim tamiŋga naŋga kindamara vata ambi, vamu.

*Pita Jisasiŋ ambami na nuhaya vami
(Mak 8.27-30 naŋga, Luk 9.18-21)*

¹³ Jisas pihi aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kandiŋiwimi haŋi nuŋandi simbirasaraŋ kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu Ñiŋi, vamba ambandu, vami. ¹⁴ Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi miŋaŋguruhuru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremaia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara haŋiniŋindu muvat miŋga vaha, vamba ambandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas nuriŋ kitihuta ambami, Hara nariŋambi,

yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. ¹⁶ Kamavahi Saimon Pita kimbi nimavamba ambami, Na Got krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami hama. Na Got sihaŋgiyihiyi hamandu Niŋi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Saimon, Jon ñaniŋ, na kinzihiŋziti. Kandi kuyu niŋandihin naŋ piri niñindu kru mumiŋga maŋambaramami. Yandi Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama naŋ kuyu kandiŋi ambarami. ¹⁸ Kamataharim naŋ ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihanaŋga yaŋirim indarimaŋgarandu haŋiniŋ timba himba kandihañi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yaŋirim indarimaŋgarandu haŋiniŋ taŋguti mamiiŋgumandiyu.* ¹⁹ Yi naŋ Gotindu tiwiyi kiyihiyiŋdu kindiŋari pihirivihiri siki haŋiniŋ ŋguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niñi kahañirimanaŋa Got ndahara nuŋandi pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimanaŋa Got ndahara nuŋandi pihuyi kuyivirimandi, vami. ²⁰ Kamavata Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ karikarita ambami, Nari krunavundiŋ nimavamba maŋambamara, Jisas krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata Got yihiramami, vamba maŋambamara, vami.

16:16 Jo 6.68-69 naŋga, Hi 1.2 naŋga, 1.5 naŋga, 1 Jo 4.15

16:17 Mt 17.5 naŋga, 1 Ko 2.10 naŋga, Ga 1.15-16 naŋga, Ef 2.8

16:18 Jo 1.42 naŋga, Ef 2.20 naŋga, Sk 21.14 * **16:18** Grik kuyuyi, ñimbi Pita niŋandihin, timba, vava kuyu maña ŋandi.

16:19 Mt 18.18 naŋga, Jo 20.23 **16:20** Mt 17.9 naŋga, Mk 9.9

Jisas ambami andindin maña andimara vami

(Sapta 16.21—20.34)

*Jisas kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 8.31—9.1 nannga, Luk 9.22-27)*

²¹ Kandihivi hañinda kita Jisas nuñandi simbirasarañ ambami, Yi Jerusalem utini, yañ Israelindu aru miku hañiniñ, nannga Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ, nannga tikatika kuyundu mirimba nannga hañiniñindu kumañi tamimandiyu. Kamatu kañinda sambi kavitin, yañ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikingivi kita kwiri hañi anga yahamiriman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasiñ timbuta tivi hambu uta nuñ ambahimuta ambami, Aru miñga, maninganzikwi. Nañ kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitañ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kiyihirim andina. Na Gotindu indarimit miñata mañandina. Na krundu indarimit miñata andinandihini, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Kru muminga yi nannga payiman vatangata, nuñambi tanguti miñgum. Kamata yi pimi kaviriman maña nu ndahara kavum. ²⁵ Kru muminga kandihamata vana mañandita nuñandi kwirandi hañandihinirimindaya timutimutirimandi hama singundirimandi.

16:24 Mt 10.38 nannga, Lu 14.27 nannga, Si 14.22 nannga, 2 Ti 3.12

16:25 Mt 10.39 nannga, Lu 17.33 nannga, Jo 12.25

Hara kru muminga yambirim indariramata kwimirimandi hama sihangiyimandi. ²⁶ Kru muminga piri niñindu muhimimuhim miñimandi. Hara nuñambi singunditi muhimimuhim kandihaniniñ sihananga nuñ manguramirimandiyu. Nanga nuñandi kwirandi hañandihin muhimimuhim kandihaniñ mut maminiñimandi. ²⁷ Krundu Niñi mingga nuñandi kutikara hañiniñ nanga niñuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihananga muhimimuhim vana andindu hañiniñ ngaharamarama nurin muhimimuhim ngurimandi. Avi vana andindu hañiniñ avi him ngurimandi. Namba vana andindu hañiniñ namba him ngurimandi. ²⁸ Yi narin kandi ambin, kru tanguramata kuyu niñindu muvira mangwimitutu, Krundu Niñi mingga ngitu aru miku mingga maña payimandi, vami.

17

*Jisasindu kwirandi muvita yivurahami
(Mak 9.2-13 nanga, Luk 9.28-36)*

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, nanga niñura Joniñ Jisas timbuta apu kimbantikatikayi yahuta nurinambi kiyimu.

² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuñandi

16:26 Sng 49.7-8 nanga, Mt 4.8-9 **16:27** Sng 62.12 nanga, Snd 24.12 nanga, Sek 14.5 nanga, Mt 25.31 nanga, 26.64 nanga, Mk 8.38 nanga, Lu 9.26 nanga, Ro 2.6 nanga, 1 Pi 1.17 nanga, Sk 22.12 **16:28** Mk 9.1 nanga, Lu 9.27 **17:1** 2 Pi 1.17-18

kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañiniñ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañiniñ ngahu Moses nanga Elaija yivurahata Jisas nanga kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ngata Jisasiñ ambami, Aru miñga, niñi kitiriñ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, nanga mu Elaijarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahihi kanzirisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ñandi nurin kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihañi kuyu samur muñandihin ambami, Ñiñi niñandihin yandi, niñambirim mavindamamañgarata, niñambirim kinziñzitihi. Kamataharim nuñandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kandiha indarihu nurin piñitihi, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu miñgumi. ⁷ Kamatihi Jisas arihañi pata nurin miñahandatanda ambami, Piñimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatin mañgamu. Jisasiñ ndaya ngamu. ⁹ Kamata apu ha mitata miñgumiñgu Jisas nurin tikatika kuyu nguta ambami, Ngara vana niñandihin kru mumingañ mañambavarahandamara, ututa Krundu Ñiñi hama sava humbañi kita aña yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasiñ kitihuta ambamu,

17:5 Stt 22.2 nanga, Lo 18.15 nanga, Sng 2.7 nanga, Ais 42.1 nanga, Mt 3.17 nanga, 12.18 nanga, Mk 1.11 nanga, Lu 3.22

17:9 Mt 8.4 nanga, 9.30 nanga, 12.16 nanga, 16.20 **17:10** Mal 4.5

Mumindihi tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ ambandu, Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ambandu kuyu hañandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim miñasirivirimandi. ¹² Hara yi nariñ ambin, Elaija payihira kru nuñ magñamañgarandu. Kamataharim nurinandi indarimitiyi Elaijañ ñamba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Ñiñi hamañ ñamba tañgurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ ambamu, Jon kukuyi miñañgiruhiru hamarim ambi, vamu.

*Jisas ñiñi muñandi sundi ñamba piñguvarami
(Mak 9.14-29 nanğa, Luk 9.37-42)*

¹⁴ Jisas nanğa nuñandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambi kiyimu hañi yivurahamu. Kamatihu kru muñga pata Jisas kiyimi arihañi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru miñga, ñiñi yandi niñandihin kwiniqwinitihi nuñandi kwirandi ni ñambatindi. Kamata sambi ñimbiri ahutuñgiyi miñgundi, nanğa kukuyi ndahara miñgundi. Harim ñiñi yandi ni sihiñga. ¹⁶ Nandi simbirasara niñiniñ kiyuyi miñata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Krunavundi tihundu nari, nariñandi indarimañgaramañgara ha tikatikama. Nanğa nariñandi indarimit nanğa andindara vana hañiniñ avima. Pamata

ñimbiri nari nanga kiñingĩni nariñandi pimi kaviriman. Ñiñi kandiha niñi miñata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihi Jisas sundi ñamba hañandihin ambahimuhi sariwayiñandi sundi ñamba ha ñiñi hañandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata muñimbiri nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasiñ nuñambi kiyihihi pata nimavamba kitihumu, Pamatihara ara sundi ñamba kandihañandihin piñguvarimindañ vata andihariñ maningandimi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nuriñ ambami, Nariñandi indarimañgaramañgara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambiñguvarahara. Nariñ yi kandi ambin, nariñandi indarimañgaramañgara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi ñamba ha piñguvarahara. Hara nariñandi indarimañgaramañgara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi ñamba mambiñguvarahara. Nari apu niñandihiniñim yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Nariñandi indarimañgaramañgara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

*Jisas kimuta yahamiriman vamba sihinda muñimbiri ambami
(Mak 9.30-32 nanga, Luk 9.43-45)*

17:19 Mt 10.1 **17:20-21** Mt 21.21 nanga, Mk 11.23 nanga, Lu 17.6 nanga, 1 Ko 12.9 nanga, 13.2 * **17:20-21** Kru indarimit avi nanga muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Got nanga kuyundavaravara vana nanga itihañaña vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha piñguvarahara. Mu kwimbi mangiyi, vamba ambami, vandu.

22-23 Jisas naŋga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ pirivisa Galili tihiruta nuriŋ nimavamba ambami, Krundu Ñiŋi miŋgaŋ krundu kumaŋgimbañi tamata, nuŋ yivutatamirimandiŋyu. Kamatu arikiŋgivi kita kwiri hañi aŋga yahamirimandi, vami. Kamavahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kuyu kandiha indarihu nuriŋandi maviha pimitimaŋgarami.

Kirañiŋguhu taviyirim timbahiris ŋgumi

24 Kamata Jisas naŋga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ uta pihu aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris miŋandu haŋiniŋ payimu. Pata Pitaŋ nimavamba kitihumu, Nariŋandi ahusiki ndama Gotiŋ kirañiŋguhu tavi niŋandihin miŋasirivasirivarim timbahiris ŋguhi vaha, vamu. 25 Kamavahu Pita ambami, Ara, ŋguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta maŋguyundavarahihi Jisas nuŋ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku haŋiniŋ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miŋandu. Kandihaniŋiniŋ timbahiris ninindu taya miŋandu. Nuriŋandi krunzapandu miŋandu, mana muŋiniŋindu taya miŋandu, vami. 26 Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muŋiniŋindu taya miŋandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriŋandi krunzapandu timbahiris mamiandu. 27 Hara

kamatirin ariñ ambituma. Kamataharim uta indu ndañi atinji kavara. Kamata asa kimangima pingirimana hanandihin nuñandi mika ha minativata timbahiris muñandihin ngina kiyimandi. Timbahiris kandiha minjata nananja ariñambirim tama, vami.

18

Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi nanja mingga

(Mak 9.33-37 nanja, Luk 9.46-48)

¹ Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara haninin pata Jisasiñ nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru nanja mingga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñinji muñandi uraramahi payihi nuri kiyimu pirin hañi tanjuramaramata ³ ambami, Yi nariñ kandi ambin, nari mavi mangimiruta ñinjisirambi kindu maña mangiyimandiraja, Gotindu tiwiyi mangiyimandira.* ⁴ Kru mumingga nuñambi tanguti minguti ñinji nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi nanja mingga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumingga yanirim indariramata ñinji sukuyipu

18:1 Lu 22.24 **18:3** Mt 19.14 nanja, Mk 10.15 nanja, Lu 18.17 * **18:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipti timu tinjuraramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaninandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas nanja kindandu haninin muhimimuhim vana nuriñambi masamasa andimu vata ambavarami. **18:4** Mt 20.27 nanja, 23.11 **18:5** Mt 10.40-42 nanja, Lu 9.48 nanja, 10.16 nanja, Jo 13.20

nĩmatarim kinzihinzitirimandi hama, yanjirim kinzihinzitirimandi, vami.

*Ñamba vanavana andihi in-
darimanjaramanjara vana ñambatindi
(Mak 9.42-48 nanja, Luk 17.1-2)*

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru muminga anditi ñĩji mu yambirim indarimanjarandi ñandi ñamba vanayi mingata yiviti, kandihamanj avinda timba munggi aru mingata nuñandi pingwi hañi simahata kavaritu añakinguku tungñi mingata kimum.

⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviranj pingirivĩngiriramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañinij pimi kavirimandiyu. Hara kru pingirivĩngiriramandu hañinij pimi aru kavirimandiyu.

⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha pingirivĩngiriramiti ñamba vana anditanjata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu nanja tanda tamu nanjandaya kita sihanjijimana. Nandi kuma arikita nanja tanda arikita kitunda nanj

Got ahu manjimuhimu tuta sihanjindi hañi kavariti unamandihĩ.

⁹ Nandi taminga timu pingirivĩngiriramiti ñamba vana anditanjata, taminga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata taminga timu nanjandaya kitanda sihanjijimana.

Nandi taminga arikita kitinda nanj Got ahutubarandi heliyi kavariti

18:6 Mt 17.27 nanja, Lu 17.1-2 nanja, 1 Ko 8.12 **18:7** Lu 17.1 nanja, 1 Ti 4.1 **18:8** Mt 5.30 nanja, Mk 9.43 **18:9** Mt 5.29 nanja, Mk 9.47

unamandihi. ¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Ñiñi sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman sañ vitirama. Nariñ yinda ambin, Gotindu pihuyi, ñiñi kaniñiniñindu kutikara hañiniñ, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nanğa sihañgindu, vami.*

*Sipsip yiwaramindu tihi kuyu
(Luk 15.3-7)*

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumingandu sipsip 100 kiti, mingiyataya yiwariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maninga, 99 sipsip hañiniñ mititi apuvu kituhitu, uta sipsip mingiyataya yiwarahi hañandihin puhirahi. ¹³ Yi nariñ kandi ambin, sipsip hañandihin anğa miñata kinzihinziñi. 99 sipsip manzingundihu hañiniñirim kinzihinziñimanğarahi. Hara sipsip mingiyataya siğundimi hañandihin anğa miñata, kinzihinziñimanğarahi. ¹⁴ Kamata maña nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, ñiñi suksirambi kaniñindu muñandihin yiwaritima vata yakwirivarandi, vami.

*Krunavundi ñamba vana andihu
miñasirivasiriva vana*

18:10-11 Stt 48.16 nanğa, Sng 34.7 nanğa, Lu 19.10 nanğa, Jo 3.17 nanğa, 12.47 nanğa, Hi 1.14 * **18:10-11** Kru indarimit avi nanğa muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krundu Ñiñi hama krunavundi ñamba vana andita siğundimu hañiniñ anğa miñirim payimi, vamba ambami, vandu.

15 Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi ñiñgiñindu muvat nañ ñamba vana anditi, uta nuñ nga. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuñandi hañiniñirim miñasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritingata nuñ anga miñimana. 16 Ara nandi kuyu mañindaritingata, sihinda uta miñgiyavatiñ vaha mana arikimbatin vaha timbuta uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. 17 Kamatina nurinandi kuyu mañindaritingata, uta krunavundi Jisasirim indarimañgarandu ñiniñ amba. Kamatina krunavundi Jisasirim indarimañgarandu hañiniñ ndu kuyu ndahara mañindaritingata, nuñ Gotin mañgaha miñga, nañga kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña miñgan ñgimañandi. 18 Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niñi kahañirimandiraña, Got ndahara nuñandi pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimandiraña, Got ndahara nuñandi pihuyi kuyivirimandi. 19 Nariñ yi sihinda ambin, piri niñi nari arikimbat muhimirim nda mavi minzayi tamata, yandi Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nañga kuyundavaritira nariñirim ñgurimandi.

18:15 Wkp 19.17 nañga, Lu 17.3 nañga, Ga 6.1 nañga, Je 5.19-20 nañga, 1 Pi 4.8 **18:16** Lo 19.15 nañga, Jo 8.17 nañga, 2 Ko 13.1 nañga, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 nañga, 1 Ko 5.9 nañga, 5.13 nañga, 6.1-6 nañga, 2 Te 3.6 nañga, 3.14 **18:18** Mt 16.19 nañga, Jo 20.23 **18:19** Mt 28.20 nañga, Mk 11.24 nañga, Jo 14.23 nañga, 15.7 nañga, 1 Jo 3.22 nañga, 5.14

20 Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ñimbiyi tiwirimandiyu ha, yi yambi nuriñandi ñingĩñi kiyiman, vami.

Kuñgi ndu tihĩ kuyu

21 Kandihivi hañi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miñga, krunavundi nandi ñingĩñindu muvat yañ ñamba vana anditi kuñgi kuyivahin, sihinda muñimbiri anditi kuñgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinziپی تیڭیروراماتا ñimbiri sikwi kuñgi kuyivata, ambihani vaha vahin. Mana pamata ñimbiri sikwi nuñandi ñamba vana ha kuñgi kuyivahin, vami.

22 Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yi nañ ambin, nañ kru ñamba vana kuma timu, tamu arikinziپی تیڭیروراماتا ñimbiri anditi nuñandi kuñgi kuyiva. Nañ ñamba vana andititi ndahara imutamut nuñandi ñamba vanandu kuñgi kuyiva. 23 Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maña, simbirasara nuñandi timbahiris miñamu hañandihin nu nanga kuyu miñasirivasirivarim piri kindi. 24 Kamata timbahiris miñasirivasiriva simbira miñahi simbirasara muhamañ nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 million miñami. 25 Hara timbahiris miñami hañindu kimbi nguhu ñandi mañgiyimi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kaniamañ, nimburin, nanga ñiñisimij nanga nuñandi muhimimuhim sihanañga ngutira kru muñinij

mut miñamu. Kamatu simbirasara sañjiniñ yivurahitu, timbahiris ha miñata yañ ngumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara sañ hama aru miku hamandu tandanzapa hañi tanda mikwimikwinita nimavami, Yañ sihingata tavirahanda. Timbahiris nandi miñamin hañandihin sihananga kimbi nguriman huñindihi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara sañ hamandu aru miku hamañ mavindihi nuñ kuñgi kuyivami. Kamata timbahiris miñami hañandihirim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara sañ hama tapirañi indihuta simbira kihiri miñandu miñga nuñandi 10 timbahiris taya miñami miñgan ngami. Kamata sikwitaya nuñ piñgwi nikiniki miñavandata ambami, Yandi timbahiris miñamana ha tihunzañinzañ ngu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miñandu hama nuñandi tandanzapa hañi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miñamin ha nguriman huñindihi yañ sihingata tavirahanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara sañ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miñandu hamañ kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihañi kiñingañi timbahiris miñami ha miñasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihi kru simbira kihiri miñandu hañiniñ ngahu nurinandi mavimbu avi mandimi. Kamatihi uta nurinandi aru miku hamañ muhimimuhim vana simbirasara sañ hama andimi hañiniñirim ambavaramu. ³² Kamatihu aru hama simbirasara sañ hamañ uraramahi

payihi ambami, Na simbirasara saŋ ñamba miŋga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miŋamana haŋandihinirim kindam vata, naŋ kuŋgi kuyivasin. ³³ Yi naŋ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miŋandara ndamaŋ sihisih mandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuŋandi aru miku hama simbirasara saŋ hamarim kitiri kita ambami, Kru kañinda ŋguhu haŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamiman. Kamatin kandihañi kiñŋiñi timbahiris miŋami haŋiniŋ sihananŋa anŋa ŋgurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaña ŋandi, muŋiniŋindu ñamba vana kuŋgi maŋguyivirimandira ha, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama nariŋandi kuŋgi ndahara maŋguyivirimandi, vami.

19

Navundi naŋga kru miŋasihiraramarama vana rim Jisas ambavarami

(Mak 10.1-12 naŋga, Luk 16.18)

¹ Jisas kuyu kaniniŋiniŋ ambavarata mituta, pirivisa Galili mitata pirivisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambi nu naŋga umu. Kamatihi kandihambu kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ŋgim vata payimu. Harim Jisasiŋ nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminŋa nimburiŋ saŋinaŋga

pinguvarahi. Kru kandihama arinandi tikatika kuyu minahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu angwimikiyi kuyu kindi hanandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Kuyu kandiha nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiŋ musa minami. Kamata andihi kru nanŋa navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata ninum ninuvan mitata nimburi nanŋa kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandibat mingiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kitingiti mangindu. Kwirandibat mingiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him hanandihin kru mandaviam, vami.

⁷ Kamavahi Farisi haninŋ Jisasin ambamu, Kamatahara mumindihi Moses arin tikatika kuyu nguta ambami, Kru angwimikiyi yihimbivirata navundiŋ nguta pinguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nurin ambami, Nari tamahumbiri ninin, harim Moses ngatara andihi navundi pinguvarandara. Hara kimangimañi kamata vana mangiyimi. ⁹ Nariŋ yi ambin, kru muminŋa, nimburi kru maminjavingiritira saninŋa pinguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuñambi navundi minjavingirivinŋiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara

19:4 Stt 1.27 nanŋa, 5.2 nanŋa, Mal 2.15 **19:5** Stt 2.24 nanŋa, 1 Ko 6.16 nanŋa, 7.2 nanŋa, Ef 5.21 nanŋa, 5.31 **19:7** Lo 24.1-4 nanŋa, Mt 5.31 **19:9** Mt 5.32 nanŋa, Mk 10.11 nanŋa, Lu 16.18 nanŋa, 1 Ko 7.10-11 **19:10** 1 Ko 7.1-2 nanŋa, 7.7-9 nanŋa, 7.17

hanjiniŋ kuyu kandiha indarita Jisasin nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miŋahandiriman vatanŋata, kindamindihi navundi maŋuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananŋa kuyu kanjandihin mamijandu. Got kru minzavativatiŋ ndaya tikatika ŋguhi navundi maŋurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita ŋiniŋ kita navundi maŋurandu. Muviraŋ niŋumŋgati kavuhu nuriŋandi kwirandi ha ŋambatimi. Muviraŋ kru kwirandimbisa tavihamu harim ŋiŋi maŋgavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indariramata nuriŋambi tikatika kuyu simahata navundi maŋurandu. Harim kru kuyu kanjandihin miŋiman virimandi hama miŋam, vami.

*Jisas ŋiŋi hanjiniŋ mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 nanŋa, Luk 18.15-17)*

¹³ Kandihivi haŋi krunavundi ŋiŋi sukisirambi hanjiniŋ timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuŋandi kuma ha nuriŋandi kwirandi haŋi tamata, Got nanŋa kuyundavariti, nuriŋ ŋguramam vata andimu. Kamatihura nuŋandi simbirasara hanjiniŋ krunavundi kandihanjiniŋ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihu Jisas nuŋandi simbirasara hanjiniŋ ambami, Mitira ŋiŋi hanjiniŋ yi kini niŋi payimu, nuriŋ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindaŋ vatanŋata, ŋiŋi niŋiniŋ maŋa kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuŋandiha

ñiñi hañiniñindu miku hañi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi hañu mitata umi.

Kru ñañira ariku miñga Jisas nanga kuyundavarami

(Mak 10.17-31 nanga, Luk 18.18-30)

¹⁶ Kamatihi kru mumiñga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata ñandi andita sihañgiyman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Mumindihi na yañ avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihañgiyman vatañgata, Gotindu tikatika kuyu taya miñahandamangara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandihama Jisasñ nimavamba kitihumi, Tikatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikatika kuyu kandihaniñindu kuyu nimata kindi. Krunavundiñ mayivutatama. Kru na, navundi mamiñavingiri, nanga navundi na, kru mamiñavingiri. Kipa mamiña, kru muñiniñ kuyusihirata sañinanga mangatiñguru. ¹⁹ Naminavandu tiwiyi kiñiñgiñi nuriñandi kuyu miñahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihananga kruñ ndahara miñata maviñi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ñañira hama ambami, Yi sihananga tikatika kuyu kaniniñ miñahandandin. Hara yi pamata

19:16 Mk 10.17 nanga, Lu 10.25 nanga, 18.18 **19:17** Wkp 18.5 nanga, Lu 10.28 **19:18** Kis 20.13-16 nanga, Lo 5.17-20
19:19 Kis 20.12 nanga, Wkp 19.18 nanga, Lo 5.16 nanga, Ro 13.9 nanga, Ga 5.14 nanga, Je 2.8

himiriminzikwi kirivitin, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinzikwi miŋga kiyiman vatanŋata, uta nandi muhimimuhim sihananŋa ŋuna mut miŋamu. Kamatu timbahiris ha miŋatuta muhimimuhim maniman saŋ haŋiniŋ ŋgu. Kamatirimana handa Gotindu pihuyindu avihimimŋim miŋimana. Kamata yi nanŋa paŋi, vami. ²² Kru ŋaŋira hama muhimimuhim sambi sikwi nanŋa miŋga. Harim kuyu kandaha indarihi nuŋandi mavimbu pimitihi umi. ²³ Kamatihi Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ambami, Yi nariŋ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku miŋga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi. ²⁴ Yi nariŋ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbaŋi indiwirim, kru timbahirisindu ariku haŋiniŋ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maŋa aviri mandamahi, vami. ²⁵ Nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kuyu kanŋandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihanŋiyimandi, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas nuriŋ tihirata ambami, Kru maŋandihu. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami. ²⁷ Kamavahi Pita kimbɪ ambami, Nŋana, ara ariŋandi muhimimuhim mitata nananŋa kindandariniŋ. Harim ara mum miŋimindaŋ, vami. ²⁸ Kamavahi Jisas ambami,

19:21 Mt 6.20 nanŋa, Lu 12.33 nanŋa, Si 2.45 nanŋa, 4.34-37 nanŋa, 1 Ti 6.18-19 **19:23** Mt 13.22 nanŋa, Mk 10.24 nanŋa, 1 Ti 6.9-10 **19:26** Stt 18.14 nanŋa, Jop 42.2 nanŋa, Jer 32.17 nanŋa, Sek 8.6 nanŋa, Lu 18.27 **19:27** Mk 10.28 nanŋa, Lu 5.11 nanŋa, 18.28 **19:28** Mt 20.21 nanŋa, 25.31 nanŋa, Lu 22.30 nanŋa, 1 Ko 6.2-3 nanŋa, Sk 2.26 nanŋa, 3.21

Yi nariņ kandi ambin, muhimimuhim kihi yivurahimandi hiviyi, Krundu Ñiņi miņga aru ñimbi naņgandita aru miku ndu minziminzi maka nuņandi hañi minzirimandi. Kamati yi naņga kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minziminzi maka kumanziپی timutamu, tanda timundu arikinziپی tiņgiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanziپی timutamu, tanda timundu arikinziپی taya tiņgiruramata haņiņi karatamirimandira. ²⁹ Naņga krunavundi sihanaņga yambirim indarita, nuriņandi tavi, niņusinavaņ, niņuranavaņ, niņurimaņgatiņ, ñiņisimiņ, niņuminiņuvaņ, naņga nuriņandi kiva mitamu haņiņi sihinda muhimimuhim 100 miņimandiyu. Kamata sihaņgiyimandiyu. ³⁰ Hara kru kasirambu uyu haņiņi sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu haņiņi kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira miņamu niņiņindu tihī kuyu

¹ Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu niņiņirim ambin. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa niņuva miņga maña. Kivisihu nda kruņ timbuhavuta patin yandi wain kiva niñi simbira miņamu vata umi.

² Kamata nuri naņga kuyu simahata ambami, Simbira miņitira musi hivindu timbahiris kumba

nananganğa kiris nariņ ęgurıman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuņandi haņi simbira miņamu. ³ Kamata kiyihandata 9 kilok viraņi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihiru upi haņi ęgahi kru muvira saņ tanguvatata kiyimu. ⁴ Kamatihu ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira miņamara. Kamatira simbira miņimandıravu ęgaharamata nariņ timbahiris titiyi ęgurıman, vami. ⁵ Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihihi, nanğa ina miņgurim sangindangumi hiriviyi aru hama sihinda anğa uta siwimaņa musa nda andimi. ⁶ Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muviraņ ęgahi tihirutihiru upi haņi tanguvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musı hivi nari niņındaya saņ tanguvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. ⁷ Kamavahi ambamu, Ariņ kru mumınga simbira maņguyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira miņamara, vamba ambami. ⁸ Kamata kivitititihı, nuņandi simbira miņahuhu karatamandı hamaņ ambami, Simbırasara haņiniņ uraramına patu timbahiris ęgu. Sihindıvu pata simbira miņayu haņiniņ wisa ęguta, kasiramiyi pata miņayu haņiniņ ęgu, vamba ambami. ⁹ Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira miņamu haņiniņ kumba nananganğa kiris miņamu. ¹⁰ Kamatihu kru simbira nurıngwisa miņamu haņiniņ pata timbahiris sambı vaha miņimındaņ vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nananganğa kiris miņamu.

11-12 Kamata timbahiris miŋamu hambu ŋgata kiva niŋuva hama naŋga kuyu miŋgumu. Kamata ambamu, Kru ndaŋiniŋ sihindivu pata miŋgiya hirivi taya simbira miŋayu ndaŋiniŋ timbahiris ariŋ ŋguna maña nuriŋ ŋguna. Ara kivisuŋ nda kita simbira tikatika miŋahariŋ ariŋ ina kirahimuhi pata kivitititi, vamba ambamu. ¹³ Kamavahu kiva niŋuva hama kuyu kanduha indarita simbirasara muhaman ambami, Yambiha, yi naŋ ñamba vana maŋandin. Nananga, timbahiris kumba naŋga kirisirim kuyu simahariŋ. ¹⁴ Nandi timbahiris ni miŋata uhu. Yi yambi piritamata naŋ timbahiris ŋgwin maña, sihindivu sikwi payi ndaman ndahara timbahiris siwimañanda ŋgwin. ¹⁵ Niŋandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tiŋgiruhin. Yi nuriŋ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. ¹⁶ Kamata Jisas ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu haŋiniŋ kasirambu patu, kasirambu kindu haŋiniŋ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

*Kwiriñimbiri kimuta aŋga yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 naŋga, Luk 18.31-33)*

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuŋandi 12 simbirasara haŋiniŋ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniŋgin nuriŋ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindaŋ. Kamatiriŋ Krundu Niŋiŋ Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ

nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamata nuñ ngatingiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa muñiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamatu nuñ kandihañiniñ ambasuvata piñgirawisita, ahuandiñi yivuwirimbandiyu. Kamatu arikiñgivi kita kwiri hañi anğa yahamirimandi, vami.

Jems nanğa Jon aru miku yivurahimindañ vata andimu

(Mak 10.35-45)

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu ñiñisim arikimbat, nanğa niñum Jisas kiyimi payimu. Kamata niñum tanda mikwimikwinita Jisasiñ ambami, Nañ muhimirim kitiwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuñ nimavamba kitihumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi hañambi Jisasiñ ambami, Na aru miku yivurahata, yandi ñiñi arikimbatin ambina, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kitihura vana niñandihindu sapa ha mañgamañgarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vuñgi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nuñ ambamu, Ara andihariñ, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikimbatin ambami,

20:21 Mt 19.28 nanğa, Lu 22.30 **20:22** Mt 26.39 nanğa, 26.42 nanğa, Mk 14.36 nanğa, Jo 18.11 **20:23** Mt 25.34 nanğa, Si 12.2 nanğa, Ro 8.17 nanğa, 2 Ko 1.7 nanğa, Sk 1.9

Nari yandi kuku kuvirahuvira vunġi hañi kuvirimandira. Hara yihiramahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minziminzi simbira niñandihin yandima. Minziminzi maka kandihaniñ krundu, yandi Yavandak siwitamami niñiñ, vami. ²⁴ Kamatiġu Jisasindu 10 simbirasara hañiñ niñusi niñura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiñ uraramahi payihu ambami, Nari ngandara. Aru miku muyindu hañiñ nuriñandi krunzaparim ariñandi kuyu taya indarimu vata tikatikatmanġarandu. Nañga nuriñandi kru aru hañiñ, krunavundi nuriñandi kuyu sihananġa miñahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihamata vana ha nari nañga mañġiyim. Nariñandi niñġiñindu kru muvat aru miñga kiyiman virimandi hama, nariñandi simbirakara miñga kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, nariñandi simbirakara sañ miñga kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Niñi hama krunavundi niñambirim simbira miñamu vata mambayimi. Simbira miñata nuñandi kwirandi ha nuñambi nguta kimuta krunavundi sambu mut miñitini vata payimi, vami.

Jisas kru arikimbat tamiñga ñumi niñiñ

20:25 Lu 22.25-26 **20:26** Mk 10.43-44 nañga, Lu 9.48 **20:26** Mt 23.11 nañga, Mk 9.35 nañga, Lu 22.26 **20:28** Lu 22.27 nañga, Jo 13.14 nañga, Fl 2.7 nañga, 1 Ti 2.6 nañga, Ta 2.14 nañga, 1 Pi 1.19

*miḡavindamami**(Mak 10.46-52 naḡa, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas naḡa nuḡandi simbirasara haḡiniḡ pihu aru Jeriko mitata umu. Kamatiḡu krunavundi sambi sikwi nuri naḡa umu. ³⁰ Kamatiḡu kru arikimbat kwimbi tivi haḡi minzita kiyimu. Arikimbat kandihaniḡ tamiḡa ḡumi ḡiniḡ. Harim Jisas payi vahu indariḡa kuyu kimbaḡi pativat ambamu, Aru miḡa na Devit Niḡuḡiḡi. Na ariḡ sihiḡa, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indariḡa arikimbatiniḡ ambahimuta ambamu, Mika nariḡandiḡa satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbaḡi ambamu, Aru miḡa na Devit Niḡuḡiḡi, na ariḡ sihiḡa, vamu. ³² Kamavahu Jisas taḡguramata arikimbatiniḡ ambami, Yi nariḡ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbati ambamu, Aru miḡa, ariḡandi tamiḡa niḡiniḡ miḡavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasiḡ arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamiḡa haḡi timbusarahi, sariwayi ḡandiḡ tamiḡa nuriḡandi haḡiniḡ avindiḡi tihiraḡamu. Kamatiḡi arikimbat Jisas naḡa umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiḡ kuyu ḡgumi

21

(Sapta 21—25)

*Jisas Jerusalem aru miku indiwimañandimi
(Mak 11.1-11 naŋga, Luk 19.28-40 naŋga, Jon
12.12-19)*

¹⁻² Jisas naŋga nuŋandi simbirasara haŋiŋiŋ Jerusalem yivurahirimindihu ariñindimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta piŋu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatin simbita nimavami, Piŋu kututa ŋgarin ndaŋi umara. Uta sikwitaya ŋgitira donki mu siki timburamitu kiyimandi, ñiŋi nuŋandi handahara nu naŋga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niñi timbuta payimara. ³ Kamatira kru muminga nariŋirim kuyu mu ambitingata ambamara, Donki arikita niŋiŋiŋ, Aru hama simbira naŋga, vamba ambamara. Kamavitira sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niŋandihinirim kuha kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niŋandihin ambavaramara, Niŋgamara. Nariŋandi aru miku nima payi. Nu kru ñimbi maniman hama payimañandi. Kamata donki himba muniñi minzi. Nu donki miwiri niñi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maña andimu. ⁷ Kamata donki niŋum naŋga ñiŋi ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nuriŋandi mikwiri kuta haŋiŋiŋ donkindu kuti hañi yivutihumu. Kamatihu Jisas

kimba hañi minzimi. ⁸ Kamatihi krunavundi sambu nuriñandi mikwiri kuta hañiniñ siharanzihara kindimbat hañi yivutihumu. Kamatihi muvira ahumakamaka miki nanğa hañiniñ tahirandahira kindimbatıyı tamamı. ⁹ Kamatıñdi krunavundi Jisasıñdu kasiram ndambu umu ndañiniñ nanğa sıhıñdi payımu niñiniñ, sıhananğa nimavamba tanğuvıhumu, Devit Niñuñıñgirim kinziñizitim. Kru Aru nimandu ñımbiyi payimi nıman, Got nuñ avındamam. Got kimbayıñdu sikwi nımarım kinziñizitim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihui, piñu aru hañıñdu krunavundi sıhananğa nğata piñdirata nimavamba kitihumu, Kru kanıma ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu krunavundi nu nanğa umu hañiniñ ambamu, Nu Jisas, kru Gotıñdu kuyu miñata ambavaravara miñga. Piñu Nasaret, piñivisa Galilıñdu miñga payi, vamu.

Timbahiris simbira miñahu piñguvarami
(Mak 11.15-19 nanğa, Luk 19.45-48 nanğa, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotıñ kirañıñguhu tavi hañıñdu upiyi indihumi. Kamata kru kandıhanu timbahiris simbira miñamu hañiniñ sıhananğa piñguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hañiniñıñdu pina hañiniñ, nanğa kava tamahuhu mut miñandu hañiniñıñdu

minziminzi maka hañiniñ miñasingvarami.*
 13 Kamata nuriñ ambami, Gotindu aᅅgwimikiyi
 nimavamba ambami, Yandi tavi niñañdihin yi
 naᅅgandaya kuyundavaravara tavi kiyimandi,
 vamba ambami. Hara nari andihara kru
 kurihahuriha naᅅga kipa naᅅga hañiniñindu
 sipirusipiru upi maña kiyi, vami. 14 Kamata
 Jisas Gotiñ kirañiᅅguhu tavi hañindu upiyi
 kiyimi. Kamatihi tamiᅅga ñumi naᅅga
 tanda ñamba hañiniñ nu kiyimiyi payihu
 nuriñ miñavindamami. 15-16 Hara Gotiñ
 kirañiᅅguhundu aru miku hañiniñ naᅅga
 tikatika kuyundu mirimba naᅅga hañiniñ,
 Jisas muhimimuhim avinziᅅwi sihirami
 hañiniñ ᅅgamu. Naᅅga ñiᅅsirambe Gotiñ
 kirañiᅅguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba
 taᅅguvihumu, Nari Devit Niᅅuñiᅅgirim
 kinzihiñzitimara, vahu indarimu. Harim nuriñ
 kitiritihi, Jisasiñ nimavamba kitihumu, Na
 ñiᅅsirambe niñiniñ kuyu ambayu ni indarina,
 vamu. Kamavahu Jisas kimbambami, Ara yi
 indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu aᅅgwimikiyi
 ᅅgatiᅅgiruta mambaha ᅅgandara. Devit
 Gotiñ ambami, Niñi sukisirambe nandi ñimbi
 tihuyahandu, vamba ambami, vami. 17 Kamata
 Jisas nuriñ mitata piᅅhu aru hañindu tapirañi

* **21:12** Kava naᅅga muhimimuhim, kru mut miñandu
 hañiniñ, kandihañiniñ Gotiñ kirañiᅅguhu upiyiñdu. Kru muvira
 muhimimuhim kirañiᅅguhu upiyi kindi hañiniñ mut miñirim,
 timbahiris kirañiᅅguhu nduyi taya mut miñandu. Rom naᅅga
 Grikindu timbahirisiyi mut mamiñandu. **21:13** Ais 56.7
 naᅅga, Jer 7.11 naᅅga, Mk 11.17 naᅅga, Lu 19.46 **21:14** 2
 Sml 5.8 naᅅga, Ais 35.5-6 **21:15-16** Sᅅg 8.2

pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

*Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi
(Mak 11.12-14 nanğa, 11.20-24)*

¹⁸ Kamata kivisuñ nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tivi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihañi kandi mañgiyimi. Miki hañiniñ ndaya kiyihu ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninganzikwi, vami. Kamavahi sariwayiñandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ kandiha ngata pindiramumu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatihiki ahu fik niñandihin sariwayiñandi kwiriñandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbiki ambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimañgarata, nariñandi indarimit arikita mañgiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanğa kandi vana nindaya mañandihara. Apu ndañandihin nimavamba ambitira, Na yahamirata kumbitihuta añakinguku ndañi miñgu vamba ambitira, ambahara maña andihiki. ²² Ara indarimañgarata Got nanğa kuyundavarimandira ha, muhimimuhim

21:19 Lu 13.6 **21:21** Mt 17.20 nanğa, Lu 17.6 nanğa, Jo 14.12 nanğa, 1 Ko 13.2 nanğa, Je 1.6 **21:22** Mt 7.7-11 nanğa, 18.19 nanğa, Mk 11.24 nanğa, Lu 11.9 nanğa, Jo 14.13-14 nanğa, Je 5.16 nanğa, 1 Jo 3.22

miñirim ambirimandira ha, nari miñimandira, vami.

Jisasiñ nin ndimbanzikwi aru ñimbi ngumi vamba kitihumu

(Mak 11.27-33 nanğa, Luk 20.1-8)

²³ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundiñ ambaramami. Kamatihi Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ payimu. Kamata Jisasiñ nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniñandihin pañundu miñata kanimata vana ni andina. Nanğa nindimbanzikwi ñimbi nguta ambahi kanimata simbira miñana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Yindahara nariñ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbi yañ kandi ambitira ngatanda, yi nariñ yañ ninimbaha taya ñimbi nguhi simbira miñandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiñ kukuyi miñanğirundi vana ha pañindu miñami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nurinambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitiriñ ariñ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuñambirim mañindarimañgarandara, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kañandihin krundu vana vatanğata krunavundirim piñitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga vamba ambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasiñ ambamu, Ara

21:23 Jo 2.18 **21:26** Mt 14.5 nanğa, 21.46 nanğa, Mk 6.20 nanğa, Lu 20.6

maṅgandarīṅ, vamu. Kamavahu Jisas nurīṅ ambami, Yindahara ninimbaha taya yaṅ ñimbi ṅguhi simbira kaniṅandihin miṅandinirim nariṅ maṅambiminda, vami.

Kru mumīṅgandu ñiṅi arikimbatīndu tihi kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiṅ kirañṅguhu haṅiniṅindu aru miku haṅiniṅ naṅga Israel hatindu aru miku haṅiniṅ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumīṅga kru ñiṅi nuṅandi arikita. Nuṅandi ñiṅi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiṅi, musi uta wain kiva ndañi simbira miṅa, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniṅ ambami, Yaṅ yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyihi nuṅandi indarimit hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niṅuva uta ñiṅi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiṅi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara maṅumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiṅi arikimbat hañindu ninindaya niṅuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nurīṅ ambami, Nariṅ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miṅamiṅa haṅiniṅ, naṅga navundi kru miṅaviṅgiriṅgiri haṅiniṅ wisa Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariṅ tititi vana taya isihuramami, hara nuṅirim maṅindarimaṅgaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris miṅamiṅa haṅiniṅ, naṅga navundi kru miṅaviṅgiriṅgiri haṅiniṅ niṅambirim indarimaṅgaramu. Kandihamata vana andihu ṅgamara, hara

narĩᅇandi indarĩmit hambu tivĩrahi niᅇambirim maᅇindarĩmaᅇgaramara, vami.

Kru ñamba ᅇiniᅇ wain kiva karatamandu haᅇiniᅇĩndu tihi kuyu

(Mak 12.1-12 naᅇga, Luk 20.9-19)

³³ Jisas aru miku haᅇiniᅇ sihinda ambami, Sihinda tihi kuyu muᅇandihĩn indarĩmara. Kru muᅇiᅇga wain kiva miᅇami. Kamata tapa haᅇandihĩn timbayi tama taᅇᅇirata arĩndihuyivimi. Kamata kiva tuᅇᅇi hambu wain kiris taᅇᅇuvusivusirĩm kumba kayivata musa miᅇata, kru kita kiva ha karatamatamarim tavi kuta ᅇandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miᅇimandiyu vata kiva ha nurĩᅇandi kumaᅇi tamami. Kamata piᅇu mu kutaᅇi umi.* ³⁴ Kamata wain haᅇiniᅇ kandi tamirĩm andĩmi. Kamatihi nuᅇandi simbirasara saᅇ muviraᅇ uta kiva simbira miᅇamiᅇa haᅇiniᅇ kiyuyi nuᅇandi wain miᅇdi miᅇamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatiᅇu kru kiva haᅇi simbira miᅇandu haᅇiniᅇ simbirasara saᅇ haᅇiniᅇ miᅇata, muᅇamaᅇ yivuta, muᅇamaᅇ yivutatamahu kimuhi, muᅇamaᅇ timba kavaramu. ³⁶ Kamatiᅇu kiyiᅇandata kiva niᅇuva hama sihinda nuᅇandi simbirasara saᅇ muviraᅇ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimaᅇgimaᅇi simbiᅇi haᅇiniᅇ tarativirata sambimari simbiᅇi. Kamatihi kiyayĩ simbira miᅇamu

21:33 Mt 25.14 * **21:33** Wain kivandu tihi kuyu niᅇandihĩn, Jisas Aisaia 5.1-2yi ᅇgami. Got krunavundi Israeliᅇ andimirim tihi kuyu. Tihi kuyundu sapa ha niᅇata. Kiva niᅇuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. **21:35** Mt 22.6

hanjiniŋ simbirasara saŋ kandihanjiniŋ ndahara siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihi kita kiva niŋuva hama nuŋandi ñiŋi timbanzikwiŋ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niŋuva ambami, Yandi ñiŋi ni mandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru kiva hañi simbira miŋandu hanjiniŋ ŋgahu ñaniŋ payihi nurinambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru nima niŋuvandu muhimimuhim nu miŋimandi. Harim nuŋ yivutatamata, niŋuvandu kiva ni ara miŋim, vamba ambamu. ³⁹ Kamavata kru hamaŋ miŋahandata piŋgirita uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niŋuva hama pata kru nuŋandi kiva hañi simbira miŋandu hanjiniŋ pamata musa andirimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuŋ ambamu, Kru ñamba kandihanjiniŋ piŋgarimandi. Kamata wain kiva ha miŋata kru muŋiniŋ ŋguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña miŋamiŋa tiwimiyi yivutihiruramata nuŋ ŋgumandiyu, vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nurin ni mavamba kitihumi, Nari Gotindu aŋgwimikiyi kuyu mandambu niŋu ŋgatiŋgiruta mambaha ŋgamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihi hanjiniŋ ñamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miŋahandahandandu timba avi ŋandi kiyi. Aru hama nuŋambi kandihi ha andihi yivurahahi ara ŋgahariŋ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariŋ yi ambin, kuha

21:38 Mt 27.18 **21:39** Hi 13.12 **21:42** Sng 118.22-23 naŋga, Ais 28.16 naŋga, Mk 12.10 naŋga, Si 4.11 naŋga, Ro 9.33 naŋga, Ef 2.20 naŋga, 1 Pi 2.6-8

nari Gotindu tiwiyi kiyimara. Hara nariņ Got tihimitata krunavundi muņiniņ miņimandi. Kamati nuņandi tiwiyi kita, nuņandi kuyu taya miņahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihañi miņgata yivirimandi hama punzi haņiniņ yivurivumbirimandi. Hara timba kandih kru ņgimba muyi miņgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihamaņ yiviti miñindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiņ kirañiņguhundu aru miku haņiniņ naņga Farisi tihi kuyu kandih indarita ambamu, Ni ariņambiriminzikwi ambi, vamu.

⁴⁶ Harim Jisasiņ miņahandimindaņ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasiřim kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara miņga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piņitumu.

22

Kru naņga navundiņ miņavisihuramata ñahuraviravindu tihi kuyu

(Luk 14.16-24)

¹ Jisas sihinda aru miku haņiniņ tihi kuyu mu ņguta nimavami, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku mumiņgandu maņa. Kru ñiņi nuņandi hama navundi uririmindihi, aru miku hama ñahuravimi. ³ Kamata timu kandihañi payimandiyu vata kruņ ambami. Kamata ñaña

21:44 Ais 8.14-15 naņga, 60.12 naņga, Dan 2.44-45 naņga, Sek 12.3 naņga, 1 Pi 2.8 * **21:44** Kru indarimit avi naņga muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kindi niņandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumiņga yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ņgamara. **21:46** Mt 21.11 naņga, 21.26 naņga, Lu 7.16 naņga, Jo 7.40

hivi hañi nuñandi simbirasara sañ hañiniñ uta kru kandihaniniñ timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwirivarata mambayimu. ⁴ Kamatihi sihinda nuñandi simbirasara sañ muvirañinzikwi simbita ambami, Uta kru ambasimin hañiniñ nimavamba ambamara. Ngamara, nu nuñandi bulmakau kru muvira nanğa sihim muvira kwirandi nanğa hañiniñ ndahara yivutatamata ñaña nuñandiha siwitami. Kamataharim pata ñamara, vamba ambamara, vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara sañ hañiniñ uta kru hañiniñ ambami maña ambavaramu. Kamatihura nurinandi kuyu mañindarita siñgunziñgu umu. Muhama nuñandi kivayi umi. Muhama nuñandi timbahiris simbira miñirim umi. ⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara sañ hañiniñ miñahandata sihuminguyu nguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihi aru miku hamañ kitiritihi nuñandi sanğanzara hañiniñ simbihi umu. Uta kru nuñandi simbirasara sañ yivutatamamu hañiniñ sihananğa yivubarahu kimuta mitumu. Kamata nurinandi pihu aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru miku hama nuñandi simbirasara sañ hañiniñirim ambami, Kru nanğa navundiñ miñavisihuramata ñahuraviravindu ñaña siwi kiyi. Hara kru uramasimin hañiniñ aviñiniñ ma, harim pata mañirimandiyu. ⁹ Kamataharim kwimbihingiriñi uhuhu kru sihananğa ngimandira hañiniñ, uraramitira

timu niñi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara sañ kandihanjiniñ kwimbi sihanangayi singunzingu uhuhu krunavundi ngamu hanjiniñ yivutihiruramamu, krunavundi ñamba ñiniñ nanga aviniñ. Kamatihu pata ñirim minzihu tavi ha yavurimi. ¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nurin ngirim indihumi. Kamata ngahira kru mundama mikwiri avi kru nanga navundin miñavisihuramata ñahuravindu hiviyi tamandu ñandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambiha, na mumindihi mikwiri avinandihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu mangyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara sañ hanjiniñirim nimavamba ambami, Nuñandi kuma tanda ni simahata kavaritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimingwi kandihani irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambu uraramandi. Hara minzavatativatin ndaya pindihavindiharim yihiramandi, vami.

Timbahiris Sisarin nguho vaha mana mam-baha nguho

(Mak 12.13-17 nanga, Luk 20.20-26)

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasin kindimbuhirata ngatingurimindan vata kuyu ñamu. Jisasin kuyusihiritirin kuyu aka vu ambiti, nuñandi

22:11 2 Ko 5.3 nanga, Sk 3.4 nanga, 19.8 **22:13** Mt 8.12 nanga, 25.30 nanga, Lu 13.28 **22:14** 2 Pi 1.10 nanga, Sk 17.14

22:15 Mk 3.6

kuyu kandihañi nuñ ngatingurimindan vata indariramamu. ¹⁶ Kamata nurinandi simbirasara haninñ nanga Herotinduyindu kru muvirañ simbiñu, Jisas kiyimiyi uta nuñ ambamu, Ahusiki, ara nañ ngandarinñ, na kandidataya ambavava miñga. Kamata krunavundiñ kuyu kandidataya Gotindu vana ambavarandana. Na kru mumingarim ndahara mambinjitundana. Na kruñ kuyu siwimaña ndaya ambaramandana, ñimbi nanga nininñ nanga ñimbi maniman nininñ. ¹⁷ Kamataharim ariñ ambina ngim. Na pamata indarina, Sisariñ timbahiris nguhariñ vaha, mana mambaha nguhariñ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nurinandi indarimit ñamba ha atinda ngami, harim ambami, Kru kuyusihirimbiñhapiha nari, yañ mumindihi kuyusihirim andira. ¹⁹ Yañ timbahiris tamandara muha isihuramitira ngitin, vami. Kamavahi timbahiris miñgiya kiris taya nu kiyimiyi miñata payimu. ²⁰ Kamatihu Jisas nurinñ nimavamba kitihumi, Ñimbi nanga kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisarindu, vamu. Kamavahu ambami, Sisarindu him Sisariñ ngumara, Gotindu him Gotinñ ngumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiha indarita pindirata, nuñ mitata umu.

*Jisasiñ Sadyusi kru kimuta anga
yahamiramirarim kitihumu
(Mak 12.18-27 nanga, Luk 20.27-40)*

23 Kandihivi hañindaya Sadyusi Jisas kiyimiyi payimu. Kandihaninij ambarasimu, Kru kimundu haninij anga mayahamirimandiyu, varasimu. Harim Jisasij nimavamba kitihumu, 24 Ahusiki, Moses ambami, Kru mumingga ñinji mangavimat kwimitingata, nimburiñ niñura urata ñinji kaviti, niñusindu krunzapa ha manzingundimi, vamba ambami. 25 Kuha arinandi ñingini kru minza susukiyindu taya kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kita kimumi, hara ñinji mangavumi. Harim niñura Yangiv hama navundi kandihanambin urami. 26 Kamatiji niñura Yangiv hama ndahara ñinji mangavimat kimumi. Kamatiji Kari hama ndahara siwimañanda ñinji mangavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. 27 Sihananga kimuta mituhu, kita imbi navundi hanambi kimumi. 28 Harim na amba. Kru kimuhimu haninij anga yahamirimandiyu tiwimiyi navundi hanambi nin nimburi sikwi niñusi niñura kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata hañindu nimburi kiyimandi. Ngandana, nuri sihananga nuñ uramu, vamu. 29 Kamavahu Jisas nuriñ kimbì ambami, Nari Gotindu angwimikiyi kuyu kindi hanandihin mambaha ngandara. Nanga nari Gotindu tikatika ndahara mangandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. 30 Gotindu kutikara nuñandi pihuyi kindu haninij navundi manjurandu. Siwimaña

ņandi, krunavundi kimuhimu haņiniņ anġa yahamirimandiyu hiviyi, kru haņiniņ navundi maņurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta anġa yahamirimandiyu vava vana niņandihiniřim nariņ kitiwiriman. Nari Gotindu anġwimikiyi kuyu kindi haņandihin nġatingiruta mambaha nġandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ñimbi Abraham, Aisak, naņġa Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata sihinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbañi kindu haņiniņ Gotindu ñimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi sihaņġindu haņiniņ Gotindu ñimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara sihaņġindu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuņandi kuyu kandiha indarihu maviyahavarami.

*Gotindu tikațika kuyu kimanġimanzikwi
(Mak 12.28-31 naņġa, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusiņ kuyu hindi miņayihı vava kuyu indarimu. Kamataharim nu kiyimiyi payimu. ³⁵ Kandi ñiņgi hañi tikațika kuyu miņasirivasiriva mumiņġa ndahara kiyimi. Harim kandihama Jisasirim ambiti nġitin vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikațika kuyu pamata kuyu sikwi kimanġima, tikațika kuyu muviraņ sihananġa tarativiraħi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuņ ambami, Nari Gotiņ miņata maviñi tamamara,

22:32 Kis 3.6 naņġa, Mt 8.11 naņġa, Mk 12.26 naņġa, Lu 20.37 naņġa, Si 7.32 **22:33** Mt 7.28 **22:37** Lo 6.5 naņġa, 10.12 naņġa, Lu 10.27

ariṅandi Aru nimaṅ. Nari nuṅ nariṅandi maviṅguku naṅga, nariṅandi maviṅṅi naṅga, nariṅandi indarimit naṅga miṅata maviṅṅi tamamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaniṅandihin aru, naṅga kimaṅgimanziṅki. ³⁹ Naṅga tikatika kuyu siwimaṅa muha niṅandihin. Nambi nandi kwirandirim mavindamandana maṅa, sihanaṅga kruṅ ndahara miṅata maviṅṅi tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kaniṅiniṅ kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihanaṅgandu kuyu sapa. Naṅga kru Gotindu kuyu miṅata ambavaravara haṅiniṅ kuyu yihimbiviramundu kuyu sapa, vami.

Jisas Farisiṅ kru Got yihiramami hamarim kitihumi

(Mak 12.35-37 naṅga, Luk 20.41-44)

⁴¹ Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nuriṅ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuṅandiṅ aṅga miṅimandi vata yihiramami hamarim nari pamata indarira. Nu ninindu ṅiṅi, vami. Kamavahi nuṅ nimavamba ambamu, Nu Devit niṅuṅṅi, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nuriṅ nimavamba kitihumi, Hara mumindihi Gotindu Maviṅṅi nuṅ indarimit ṅguhi, Devit kru kandihamarim ambami, Yandi Aru miṅga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandi Aru hamaṅ ambami, Na yandi kuma kandi

22:39 Wkp 19.18 naṅga, Mk 12.31 naṅga, Ro 13.9 naṅga, Ga 5.14 **22:40** Mt 7.12 naṅga, Ro 13.10 naṅga, Ga 5.14 naṅga, 1 Ti 1.5 **22:42** Jo 7.42 **22:44** Sng 110.1 naṅga, Mt 26.64 naṅga, Si 2.34 naṅga, 1 Ko 15.25 naṅga, Hi 1.13

samba nimbu minzirimana. Kamatina nandi miku hanjini tamitin nandi tiwiyi kiyimandiyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ngamara. Devit nujambi kru kandihamarim ambami, Na yandi Aru mingga vamba ambami. Hara pamatarim kru kandihama Devit niñuñingi, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasiñ kuyu kimbi mañambami. Kamata kandihivi hañi kita, Jisasiñ muhim vanarim kitihuhitihurim piñitumu.

23

Farisi nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa ħiniñ ndu vana

(Mak 12.38-39 nanğa, Luk 11.43 nanğa, 11.46 nanğa, 20.45-46)

¹ Mutiwimiyi Jisas krunavundiñ nanğa nuñandi simbirasarañ kuyu ngumi. ² Kamata ambami, Moses tikatika kuyu ambavarami maña, nariñ tikatika kuyundu mirimba nanğa hanjiniñ nanğa Farisi hanjiniñ tikatika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharim muhimimuhim kuyu nariñ ngumandiyu hanjiniñ indarita miñahandamara. Hara muhimimuhim vana andindu hanjiniñ mamihandamara. Muhimimuhim kuyu sambu ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamihandandu. ⁴ Krundu tivingiñi pimi tupi ħandi simahata kavuramimañandihu kru kavuñgavu aviritamandu. Hara nuriñambi pimi musimbiri ndahara kruñ nguramata kavuhavurim kuma

maṅgundu. ⁵ Muhimimuhim vana andindu haṅiniṅirim, kru ṅgimandiyu vata andindu. Got naṅga kuyundavaravararim tavi aru mirimbaṅi simahandu. Kamata mikwiri nuriṅandi kuta haṅi ṅapiru hambu siri siki kutanṅuta timbuvarandu.* ⁶ Kamatindi timu vanayi minziminzi maka kasiramiyindu haṅiniṅ nuri taya miṅandu. Naṅga Got naṅga kuyundavaravara taviyi nuri taya minziminzi upiyi kasiramivu minzimindaṅ vata andindu. ⁷ Kamata tihirutihiru upiyi krunavundi ariṅ kuyu avi ṅguta, ahusiki virimandiyu vata pirikindu. ⁸ Hara nariṅirim, kru ahusiki vata maṅambamu. Ahusiki nariṅandi minzavat miṅgandaya kiyi. Nari sihanaṅga niṅusi niṅura. ⁹ Nari piri niṅindu kru muminṅarim yava vata maṅambamara. Nariṅandi Nava

23:5 Mt 6.1 * **23:5** Got naṅga kuyundavaravararim tavi haṅiniṅ sukisirambi timbahiris tamatama paṅa maṅa Juda hati musa miṅandu. Gotindu aṅgwimikiyindu kuyu muhiriti sirambi aṅgwimiki sukisirambiyi yihimbivirata paṅa kandihani kundandu. Kamata kandihaniṅ nuriṅandi kumaṅgak haṅi kiṅgiraramata, tavi mirimba haṅi simahandu. Aṅga Miṅamiṅa 13.9 naṅga 13.16 naṅga Tikatika Kuyu 6.8 naṅga 11.18yi ṅgamara. Naṅga Juda hati Namba 15.37-41yindu kuyu miṅahandandu. Kamata mikwiri nuriṅandi kuta haṅi ṅapiru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba naṅga haṅiniṅ naṅga Farisi nimata indarindu. Krunavundi ariṅ ṅgata ambirimandiyu, Niṅiniṅ Gotindu tikatika kuyu miṅahandandu, vamba ambirimandiyu, vandu. Kamata Got naṅga kuyundavaravararim kumaṅgak aruru kumaṅi tamata, tavi aruru mirimbaṅi simahandu. Kamata siri siki kutanṅuta mikwiri ṅapiru hambu timbuvarandu, vami.

23:6 Mt 6.5 naṅga, Mk 12.38-39 naṅga, Lu 11.43 naṅga, 14.7

minzaminza nuṅandi pihuyi kiyi. ¹⁰ Nanga nariṅirim kru miku ṅiniṅ vata maṅambamu. Nariṅandi miku minzamiṅandaya, Kru Got krunavundi nuṅandiṅ aṅga miṅimandi vata yihiramami hama. ¹¹ Nariṅandi aru hama nariṅandi simbirakara miṅga kiyim. ¹² Kru nuṅandi ṅimbi tihuyahirimandi hama, Got anditi ṅimbi maniman miṅga kiyimandi. Ara kru nuṅandi ṅimbi taṅguti miṅgurimandi hama, Got anditi ṅimbi aru nanga miṅga kiyimandi, vami. ¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ṅiniṅ. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi haṅindu kindiṅariha krunavundindu kipumikayi kivihita nariṅambi maṅindiṅundara. Krunavundi indiwiriminiṅdihu nuriṅandi kindiha kivihindara.* ¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ṅiniṅ. Nari pirivisa nanga aṅakiṅguku muvumuvu kindanṅinda andihara, minzavat

23:11 Mt 20.26-27 nanga, Mk 9.35 nanga, 10.43-44 nanga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nanga, Snd 15.33 nanga, 29.23 nanga, Ese 21.26 nanga, Lu 14.11 nanga, 18.14 nanga, Je 4.6 nanga, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52 * **23:13-14** Kru indarimit avi nanga muvira kuyu mu ndahara kaniṅi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kandiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ṅiniṅ. Nari navundi kindahu haṅiniṅ kuyusihirata nuriṅandi tavi kipa miṅandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nanga kuyundavarambara kuyu piṅgirindara. Nari ngatiṅgirutiṅgiru hiviyi pimi aru sikwi miṅimandira. Mak 12.40yi ṅamara.

mingandaya nariṅandi simbirasara miṅga yivurahandi. Kamata nariṅ nu ñamba vanarim tarativiramangarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamṅga ñumi ṅiniṅ kru muṅiniṅ kindi isihuramindaṅ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumṅga Gotiṅ kirañṅguhu tavi haṅandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuṅandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihangandihinirim kuyu saṅinzaṅ, vamba ambandara. Hara kru mumṅga gol Gotiṅ kirañṅguhu taviyi kindi haṅandihinindu ñimbi yihita nuṅandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwiniṅwini naṅga tamṅga ñumi ṅiniṅ, Gotindu tamṅgañi mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotiṅ kirañṅguhu tavi vaha aru him. Nari ṅandara. Gol Gotiṅ kirañṅguhu taviyi kita, Gotiṅ kirañṅguhu tavi ha andihi gol kandiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Naṅga nari ambandara, Kru mumṅga Gotiṅ kirañṅguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuṅandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihangandihinirim kuyu saṅinzaṅ, vamba ambandara. Hara kru mumṅga muhimimuhim Gotiṅ kirañṅguhu pina kimba hañi kindi haṅiniṅ yihita nuṅandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari tamṅga ñumi ṅiniṅ, Gotindu tamṅgañi

mum ndimbanzikwi aru him. Gotiŋ kirañiŋguhu him vaha aru, mana Gotiŋ kirañiŋguhu pina vaha aru. Nari ŋgandara, ñaña kirañiŋguhundu ha kirañiŋguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotiŋ kirañiŋguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru muminga Gotiŋ kirañiŋguhu pina haŋandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuŋandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuŋandi kuyu ha kirañiŋguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuŋandi kuyu ha pina ha nanga muhimimuhim pina himba hañi kindi haŋiniŋ nanga tikatikatiramandi. ²¹ Nanga kru muminga Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuŋandi kuyu tikatiramandi. Kandihama, nuŋandi kuyu ha Gotiŋ kirañiŋguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuŋandi kuyu ha Gotiŋ nanga Got nuŋambi kirañiŋguhu tavi kandihañi kindi hamaŋ nanga tikatikatiramandi. ²² Nanga kru muminga Gotindu pihundu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuŋandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuŋandi kuyu ha Gotindu minziminzi maka, nanga Got nuŋambi minziminzi maka kandihañi minzindi hamaŋ nanga tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihapaha ŋiniŋ. Nari sahi kivayindu

sukisirambi hañiniñ kumanzipi timutamu tiñgiruramata tamarahata miñgiyataya Gotiñ ngundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata hañiniñ mitamaraja. Krunavundiñ titi vanayi taya ngatiñgirutiñgiru vana, sihiñgaha vana, nanga indarimañgaramañgara vana. Kamataharim tikatikata kuyu aruru hañiniñ miñahandata, tikatika kuyu mu hañiniñ ndahara mamitamara. ²⁴ Tamiñga ñumi nari, kru muñiniñ kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru muminga akavat suksimbiri nuñandi misi hañi kiyihi ngata miñata kavarandi. Kamata kamel misi hañi kamel ha mañimat kuvirata kamel ha nanga mirihi miñgundi maña niñiñ.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niñiñ. Nari maki nanga kuku kuvirahuvira vuñgi hañiniñ kutihambu taya ñañirandamandara. Hara ñaña him kandihani kundandara hañiniñ kipa miñamiña vana, nanga nariñambirimindaya indaritari vanayi miñandara. ²⁶ Farisi na tamiñga ñumi, kuku kuvirahuvira vuñgi ha mavi hambu visa ñañirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñañirandirimandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niñiñ. Nari krunzava mu maña suñi nanga tañgusiharahu kindi maña niñiñ. Krunzava kandiha tapiravu ngina

avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nanğa ñamba himiŋgim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariñandi kwirandi hambu ŋgata niñiniñ kru tititaya kiyihiyi niñiniñ vamba indarimitandu. Hara nariñandi mavi humba hambu kuyusihiri vana nanğa tikatika kuyu miñata kavarahavara vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihapıha niñiniñ. Nari kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu sava humba avinziŋkwi musa miñandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hañiniñindu sava ha kanzi miñayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara añiñgitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriñ ŋguramata kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ mayıvutatamahariñ, vamba ambandara.

³¹ Kamataharım nariñandi kuyu kandihañi nariñambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ yıvutatamandu hañiniñindu ñiñisim maña kira. ³² Kamataharım uta nariñandi nañiñgitakiñandu ñamba vana hañiniñ anditira arutimi.

³³ Nari tau ñamba niñiniñ maña. Nari ahutuvarandi heliyirim mandarahirindara. Nariñ Got ŋgatiñgiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharım nari indarımara. Yi kru Gotindu kuyu miñata

ambavaravara hañiniñ, nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ, nanga kru indarimit avi nanga hañiniñ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muvirañ yivutatamirimandira, muvirañ ahuandiñi yivuwirimbimandira. Muvirañ Got nanga kuyundavaravara tavi nariñandi hañi tamata piñgirawismandira. Kamata nariñandi pihu aru hañi kaharivitira tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananga piri niñindu tititaya kindu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu pimi ha, nari nanğandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu hañiniñ yivutatamamara. Abeliyi kita patavata Berikia ñaniñ Sekaraiañ timu Gotiñ kirañinguhu pina, tamu Gotiñ kirañinguhu tavi piriñimbiriñ tamata yivutatamamara. Kamataharim ñamba vana kandihañindu pimi ha nariñambi kavirimandira. ³⁶ Nariñ yi kandi ambin, ñamba vana sihananga kandihaniñindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu niñiniñ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalemirim indarihi mavindimi
(Luk 13.34-35 nanga, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miñata ambavara hañiniñ yivutatamandana. Kamata kru Got na kindanayi simbihi pandu hañiniñ miñamiña yivutatamirim timba kavarandana. Sambi ñimbiri nandi ñiñisim hañiniñ akakara niñum nuñandi

23:35 Stt 4.8 nanga, 2 Sto 24.20-21 nanga, Hi 11.4 **23:37** 2 Sto 24.21 nanga, Sng 17.8 nanga, 91.4 nanga, Si 7.59 nanga, 1 Te 2.15

ñiñisimiñ ambindiwivu yivuñimbirindi maña yivuñimbiriman vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu nariñandi pihu ni ñambatita sanjiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi nariñ ambin, nari yan sihinda manji mandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi niman Got avingaritamam, vamba ambirimandira, vami.

24

Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi ñambatirimandi vami

(Mak 13.1-2 nanga, Luk 21.5-6)

¹ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ Gotiñ kirañinguhu tavi ha nanga muhimimuhim upi kandihañindu hañiniñ isihuramindañ vata andimu. ² Kamatihura nuriñ kuyu nimata ambami, Nari tavi pangarivangari niñiniñ ngara. Nariñ yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhumbañi manjiyimandi. Sihananga yivukuvimbirata kavaritu miñgurimandi, vami.*

23:38 1 Kin 9.7-8 nanga, Jer 12.7 nanga, 22.5 **23:39** Sng 118.26 nanga, Mt 21.9 **24:2** Jer 26.18 nanga, Mai 3.12 nanga, Lu 19.44 * **24:2** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipti timu tiñgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandiñi 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim ariñiditirim ambavarami.

*Jisas pimi sambu yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 nannga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuṅandi simbirasara haṅiniṅ ndaya pata nuṅ kitihuta ambamu, Ariṅ ambina ṅgim. Pandiwimira kandihamata vana haṅiniṅ yivurahirimandiyu. Nannga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ṅgata ambimindaṅ, Jisas anṅa pati piri niṅandihin siṅgundirimandi, vamba ambimindaṅ, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriṅ kimbi ambami, Nari tamṅga nannga kiyimara. Nariṅ kru mumṅga kuyusihirimandihini. ⁵ Kru sambu paṅimbaṅi yandi ṅimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuṅandiṅ anṅa miṅimandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambu kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari sanṅa arurundu pirindim indarimandira, nannga sanṅa arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari tamṅga nannga kiyimara. Nari mambindiramara. Muhimimuhim kandihanṅiniṅ yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu haṅiniṅ nannga kurihirimandiyu. Nannga aru miku muṅiniṅindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu haṅiniṅindu kru nannga kurihirimandiyu. Nannga muvumuvu aviha aru

24:3 Mt 24.27 nannga, 24.37-39 nannga, Mk 13.3 nannga, 1 Te 5.1

24:4 Jer 14.14 nannga, 23.21 nannga, 23.25 nannga, Mt 24.23-24 nannga, Jo 5.43 nannga, Si 5.36-37 nannga, 1 Jo 2.18 **24:7** 2 Sto 15.6 nannga, Ais 19.2 nannga, Hag 2.22 nannga, Sek 14.13 nannga, Si 11.28

kwimirimandiyu. Nanga muvumuvu pirimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihanin, navundi ñinji kavirimindihu kañinda atikimañi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi narin miku ñininjindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamata narin pimi ñguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari nanga kiyi. Harim krunavundi sihananga narinambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambi yambirim indarimañgarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihanin nuriñambi masamasa kitiri kita, nuriñambi nuriñandi miku ñininjindu kumañgimbañi tamimandiyu. ¹¹ Nanga, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara kuyusihirinjin sambi yahata, krunavundi sambin kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriñandi kuyusihiringuyu haninjin miñahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana haninjin arutirimandi. Harim kru sambi muñinin miñata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi haninjin, Got nuriñ anga miñimandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiyindu kuyu avi hanandihin, pirivisa

24:9 Mt 10.22 nanga, Mk 13.9 nanga, Lu 21.12 nanga, Jo 15.18-20 nanga, Si 4.2-3 nanga, Sk 2.10 nanga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 nanga, 13.57 nanga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 nanga, 24.5 nanga, 24.24 nanga, Si 20.29 nanga, 1 Ti 4.1 nanga, 2 Pi 2.1 nanga, 1 Jo 4.1 **24:13** Mt 10.22 nanga, Mk 13.13 nanga, Hi 3.6 nanga, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanga, 10.18 nanga, 28.19 nanga, Ro 10.18 nanga, Kl 1.6 nanga, 1.23

muvumuvu sihananga ambavarimandiyu. Kamatu imbivu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himinizikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanga, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu miyata ambavaravara Daniel ambami, Pisingarahara ñamba himinizikwi yivurahiti ngimandira. Ñamba himinizikwi kandiha ngitira Gotiŋ kirañinguhu tavi hañi taŋguramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu aŋgwimiki niñi kiyi niñandihin kru ngatiŋgiruta ngimandi hama indarimitata ngam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu hañiniŋ, tivaramata upi apu sambu nannganangavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu miŋguta maku nuñandi hañiniŋ miŋamiŋarim mañindarim. ¹⁸ Nanga kru kivayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuñandiha miñirim taviyi aŋga mañum. ¹⁹ Nanga navundi mavinanga hañiniŋ nanga navundi ñiŋi amaŋgimbañindu nanga hañiniŋ, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanga nari Got nanga kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanga Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kivi kiyimi

24:15 Dan 9.27 nanga, 11.31 nanga, 12.11 **24:17** Lu 17.31

24:20 Dan 9.26 nanga, 12.1 nanga, Jol 2.2 nanga, Sk 7.14

hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami. Nannga muyivindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kaniñiniñindu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga siñgundi. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hañiniñirim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariñ muhama nimavamba ambirimandi, Niñgamara, kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nannga muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihaniñirim mañindariñgaramara. ²⁴ Nannga kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nannga kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihi anditutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihanangan miñawinikwinitirimandiyu. Kamata nuri miñatanditangata kru Got nuñandi vata yihiramami hañiniñ ndahara miñawinikwinitirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariñ muhimimuhim vana yivurahimandi niñiniñirim ambavarin. ²⁶ Kamataharim

24:22 Ais 65.8-9 nannga, Sek 14.2-3 **24:23** Mt 24.5 nannga, 24.11 nannga, Mk 13.21 nannga, Lu 17.23 nannga, 21.8 **24:24** Lo 13.1-3 nannga, Mk 13.22 nannga, 2 Te 2.8-9 nannga, Sk 13.13-14 **24:26** Lu 17.23-24

nariŋ nimavamba ambiri mandiyu, Ngamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambiri mandiyu. Hara kambu maŋumara. Naŋga nimavamba ambiri mandiyu, Ngamara. Tavihumba niŋini kiyi, vamba ambiri mandiyu. Hara nuriŋandi kuyu haŋandihirim maŋindarimara. ²⁷ Nari ŋgandara. Ihumbisa nimbu ŋima miŋaparahi, ina yahayahavu kita siŋandita uta ina miŋgumiŋguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Ŋiŋi hama ndahara payimandi hiviŋi siwimaŋa musa andiri mandi. Kamati krunavundi sihananŋa nuŋ ŋgi mandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, puŋgi pata tihirundu, vami.

*Muyivi Krundu Ŋiŋi payimandi
(Mak 13.24-27 naŋga, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihaniniŋ siŋgundiriminiti, sariwayiŋandi ina ni kinzi miŋgwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki niŋiniŋ ihumbisa nimbu mitata miŋaramiri mandiyu. Kamata tikatika himiŋgim ihumbisa nimbu kuyu haŋiniŋ nandahara nananŋarimandiyu. ³⁰ Kanditiwimi haŋi Krundu Ŋiŋi hamandu muhim nzihini ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananŋa piri niŋindu niŋiniŋ kambirihirimandiyu. Kamata ŋgitu Krundu Ŋiŋi hama, ihumbisa nimbu kita

24:27 Mt 24.37-39 **24:28** Lu 17.37 **24:29** Ais 13.10 naŋga, 34.4 naŋga, Ese 32.7 naŋga, Jol 2.10 naŋga, 2.31 naŋga, 3.15 naŋga, Sk 6.12-13 **24:30** Dan 7.13 naŋga, Sek 12.10-14 naŋga, Mk 13.26 naŋga, Sk 1.7 naŋga, 6.12-13

nuṅandi tīkatika naṅga siña aru naṅga ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuṅandi haṅiniṅ simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami haṅiniṅ yivunibirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikiṅ ṅgata idariramata ṅgimandira
(Mak 13.28-31 naṅga, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikiṅ ṅgamara. Maka nuṅandi haṅiniṅ kuku naṅgandita miki haṅiniṅ muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña ṅandi, muhimimuhim vana kaniṅiniṅ yivurahiti ṅgata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Niṅji hama pata kindiṅari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi nariṅ kandi ambin, krunavundi tihi kuyu niṅiniṅ maṅgwimitutu muhimimuhim vana kaniṅiniṅ yivurahimandi. ³⁵ Pirivisa naṅga ihumbisa ni siṅgundirimandi, hara yandi kuyu ni manziṅgundirimandi, vami.

*Kandi vana niṅiniṅ yivurahimandi hivi ha
mumiṅga maṅgandi
(Mak 13.32-37 naṅga, Luk 17.26-30 naṅga,
17.34-36)*

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi

24:31 Ais 27.13 naṅga, Mt 13.41 naṅga, 1 Ko 15.52 naṅga, 1 Te 4.16 **24:33** Je 5.9 **24:34** Mt 16.28 naṅga, 23.36 naṅga, Mk 13.30 naṅga, Lu 21.32 **24:35** Sng 102.26 naṅga, Ais 40.8 naṅga, Mt 5.18 naṅga, Mk 13.31 naṅga, Lu 21.33 naṅga, Hi 1.11
24:36 Sek 14.7 naṅga, Si 1.7 naṅga, 1 Te 5.1-2

vana niñiniñ yivurahimandi hivi ha nanga pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru muminga ndahara mangandi. Gotindu pihuyindu kutikara ndahara mangandu. Nanga Krundu Niñi hama ndahara mangandi. Niñuvandaya nu ngandi. ³⁷ Krundu Niñi hama parimiti, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanguhihi, ñaña kuvirarasimu. Nanga kru, navundi urahihi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihaniniñ nurin yivurarahaha vana ha mangamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha tanguta krunavundi kandihaniniñ sihananga mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Niñi hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miñata kituhitu, Got muhaman miñata, muhaman tihimititi kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanambin miñata muhanambin tihimititi kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari taminga nanga kiyimara. Nariñandi Aru hama payivayi hivi ha mangandarandihi. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niñuva miñga, kamata hiriviyira kru kipa nanga miñga

24:37 Stt 6.5-8 **24:38** Stt 6.3-5 nanga, Lu 17.26 nanga, 1 Pi 3.20 **24:39** Stt 7.6-24 nanga, 2 Pi 3.6 **24:42** Mt 25.13 nanga, Mk 13.33 nanga, Lu 21.36 **24:43** 1 Te 5.2 nanga, 2 Pi 3.10 nanga, Sk 3.3 nanga, 16.15 **24:43** Lu 12.39-40

kiviyi yandi tavi niñi kipa miñirim payi vata nuñandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa naŋga hama nuñandi tavi ha miñavirihuta mañindihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbumaŋgaramara. Krundu Niñi hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miñahuhu karatamandi miñgandu tihikuyu

(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku mumiŋga, nuñandi simbirasara saŋ hañindu mumiŋgaŋ ŋgahi indarimit avi, naŋga simbira avindaya miñandi hamaŋ yihiramandi. Kamata nuñ simbira ŋgundi. Kamatihi nuñandi simbirasara saŋ mu hañiniŋ karatamandi. Kamata aru hama nuriŋ ñaña ŋguhurim yihiramandi hiriviyi ñaña tiŋgirundi. ⁴⁶ Kru simbira miñahuhu karatamandi kandihamata hama simbira kandiha miñititi, nuñandi aru miku hama aŋga pata ŋgiti, kandihama kinzihinzitim. ⁴⁷ Nariŋ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuñandi simbira miñahuhu karatamandi kandihamaŋ tamiti nuñandi muhimimuhim sihanaŋga karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miŋga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara saŋ hañiniŋ yivuvarimandi. Kamata nuri naŋga ñaña, kru kuku hapa

kuvirata kwini kwinitindu hanjiniŋ naŋga kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miŋahuhu karatamandi hama nuŋandi aru hama payivayi hivi, naŋga pamata hiriviyi vaha payimandi ha maŋgimandi. Kamata yivutimbimat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihamaŋ piŋgarimandi. Kamata kru kuyusihirimbihaŋi haŋiniŋ naŋga tamirimandi. Kamati kandihani irihariha miŋa satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ŋaŋira ndu tih kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi haŋi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ŋaŋira kumanzipi timutamu tiŋgiruramivatindu vana maŋa kiyimandi. Kru mumuŋga navundi uririm andimi miŋga parim andimi. Kamatihi navundi ŋaŋira kandihaniŋ umbimbuŋgi nurinandi haŋiniŋ miŋata, kru kandihamaŋ kindiŋi ngata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihaniŋdu arikita arikita kwiri indarimit avi naŋga ŋiniŋ, arikita arikita kwiri indarimit avi maniman ŋiniŋ. ³ Navundi indarimit avi maniman naŋga haŋiniŋ suŋindamandu umbi nurinandi haŋiniŋ miŋamu. Hara kuku hapa muvira kuku vuŋgiyi kavuŋgita miŋata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi naŋga haŋiniŋ nurinandi suŋindamandu umbi haŋiniŋ miŋamu. Kamata kuku hapa muvira

kuku vuŋgiyi kavuŋgita miŋata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñañjira kandihanjiniŋ sihananga akwimitandihi karihamu. ⁶ Kamata kivi itini indarihu kru muminga kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuŋ ŋgim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñañjira kandihanjiniŋ sihananga yahamirata nurinandi umbi hanjiniŋ siwitamamu. ⁸ Kamatihi navundi indarimit avi maniman hanjiniŋ navundi indarimit avi nanga hanjiniŋ ambamu, Ariŋ narinandi kuku hapa hañindu muvira ŋgumara. Ariŋandi umbi niŋiniŋ kwimirim anditihhi, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanga hanjiniŋ kimbi nimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanga ariŋ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miŋamiŋa hañi nariŋambirim mut miŋimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi maniman hanjiniŋ kuku hapa mutimiŋirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanga kuku hapa siwitamamu hanjiniŋ, nu nanga tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihi sikwitaya kru kindiŋariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñañjira kuku hapa mut miŋirim umu hanjiniŋ anga pata ambamu, Aru miŋga, aru miŋga, pata ariŋambirim kindiŋari ni pihiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariŋ kandi ambin, yi nariŋ

manğandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nuriñ ambami, Nari manğandara, pamata hiviyi, nanga pamata hiriviyira vaha Krundu Ñiñi hama payimandi. Harim nari tamınga nanga kiyimara, vami.

Simbırasara sañiñiniñ timbahiris miñamundu tıhi kuyu

(Luk 19.11-27)

¹⁴ Jisas sıhinda ambami, Gotıdu tiwiyi kiyihiyiha kru mumınga pıhu kutañi urım andındi maña. Nuñandı simbırasara sañ hañiniñ uraramahi payımu. Kamata nuñandı muhimimuhim karatamirimandiyu vata nuriñandı kumanğimbañi tamami. ¹⁵ Kamata simbırasara sañ hañiniñ minza vativatıdu vana nanga tikatikarım indarımaramama timbahiris hañiniñ tiñgirumi. Kru muhamañ 5,000 timbahiris ñgumi. Muhamañ 2,000 timbahiris ñgumi. Muhamañ 1,000 timbahiris ñgumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama 5,000 timbahiris kandihañi timbahiris simbira miñata sıhinda 5,000 timbahiris mu miñami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miñata sıhinda 2,000 timbahiris mu miñami. ¹⁸ Hara simbırasara sañ 1,000 timbahiris miñami hama uta piriyi kumba kayıvata nuñandı aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

19 Kamata kutangivi uhi, nuriñandi aru hama anga payimi. Kamata nuriñ timbahiris ngumi hañiniñirim kuyu miñasirivirim andimi. 20 Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nanğa miñata pata nimavamba ambami, Aru miñga niñga, yañ 5,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiniñi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. 21 Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamañgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanğa kinziñinziti, vamba ambami. 22 Kamata kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miñga niñga, yañ 2,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiniñi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. 23 Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamañgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanğa kinziñinziti, vamba ambami. 24 Kamavahi kru 1,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru

25:21 Mt 24.45-47 nanğa, Lu 12.44 nanğa, 16.10 nanğa, 2 Ti 2.12 nanğa, Hi 12.2 nanğa, 1 Pi 1.8

miŋga yi naŋ ŋgandin, na paña miŋga. Na kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandana. Nanga pirivisa muyi kru muminga ñaña kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nuriŋandi ñaña haŋiniŋ miŋandana. ²⁵ Kamataharim yaŋ piŋitihi, uta nandi timbahiris ni pirihumbaŋi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. ²⁶ Kamavahira nuŋandi aru hama kimbi nimavamba ambami, Na simbirasara saŋ ñamba, na yakwiri miŋga. Na yaŋ ŋgamaŋgarandana. Yi kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandin. Nanga pirivisa muyi kru muminga ñaña kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nuriŋandi ñaña haŋiniŋ miŋandin. ²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi aŋga pata yandi timbahiris ha kañimbiriti timbahiris muvira naŋga miŋahin. ²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu naŋga kiyini miŋata kru 10,000 timbahiris naŋga nimaŋ ŋgumara. ²⁹ Kru muhimimuhim naŋga haŋiniŋ, nuriŋ sihinda muvira ŋguriman. Kamatin nuriŋandi muhimimuhim sambu kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim maŋgiti, nuŋandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, aŋga miŋiman. ³⁰ Harim simbirasara saŋ ñamba nimaŋ kaviritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimingwi kandihaŋi irihariha mika satipirimandiyu,

25:29 Mt 13.12 naŋga, Mk 4.25 naŋga, Lu 8.18 naŋga, Jo 15.2

25:30 Mt 8.12 naŋga, 22.13 naŋga, Lu 13.28

vamba ambami, vami.

*Krundu Ñiñi hama krunavundi sihanangaŋ
ŋgatiŋgurimandi*

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Ñiñi hama aru miku maña kutikara sihananga nanga payimandi. Kandihivi hañi nuñandi minziminsi maka aru miku ndu hañi minzirimandi.

³² Kamati krunavundi sihananga pirivisa muvundumuvundu hañiniŋ pata nuñandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nurin tamarahata arikinziviyyi tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maña. ³³ Kamata sipsip hañiniŋ nuñandi kuma kandi sambavu tamata, meme hañiniŋ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu hañiniŋ nimavamba ambirimandi, Yavandak nariŋ avindamandi. Yandi Yava piri niñandihin tamami hiriviyyi ambami, Yandi tiwiyyi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiyyi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yaŋ ñaña ŋgumara. Yaŋ kukumitandihhi kuku ŋgumara. Yi pihu muyindu miŋga, hara yaŋ timbuta nariñandi

25:31 Sek 14.5 nanga, Mt 16.27 nanga, 19.28 nanga, Si 1.11 nanga, 1 Te 4.16 nanga, 2 Te 1.7 nanga, Sk 1.7 nanga, 20.11-13

25:32 Ese 20.38 nanga, 34.17 nanga, Ro 14.10 nanga, 2 Ko 5.10 nanga, Sk 20.12 **25:34** 1 Ko 6.9 nanga, 15.50 nanga, Ga 5.21 nanga, Hi 4.3 nanga, 1 Pi 1.20 **25:35** Ais 58.7 nanga, Ese 18.7 nanga, 18.16 nanga, Hi 13.2 nanga, Je 1.27

taviyi umara. ³⁶ Yandi mikwiri manḡiyihi, yaḡ mikwiri ḡgumara. Kandi kimuhin yaḡ karatamamara. Naḡga kru ḡnamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yaḡ ḡgamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu haḡiniḡ kimbī nimavamba ambirimandiyu, Aru miḡga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana naḡ ḡñaḡ ḡgumarinḡ. Naḡga pamata hiriviyi naḡ kukumitandihī kuku ḡgumarinḡ. ³⁸ Naḡga naḡ pamata hiriviyi ḡgahariḡ na kru pihu muyindu miḡga kiyihana naḡ timbuta ariḡandi taviyi umariḡ. Naḡga pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, naḡ mikwiri ḡgumarinḡ. ³⁹ Naḡga pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, naḡga kru ḡnamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta naḡ ḡgamariḡ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbī krunavundiḡ nimavamba ambirimandi, Yi nariḡ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ḡmbi maniman haḡiniḡindu muvatinḡ andindara haḡiniḡ, yaḡ andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuḡandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu haḡiniḡ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi siḡgunditiḡiniḡ, nari yaḡ mikiramata ahu tuvarata sihaḡiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan naḡga nuḡandi kutikara haḡiniḡirim Got siwitamami. ⁴² Nimata,

25:36 2 Ti 1.16 naḡga, Je 2.15-16 **25:40** Snd 19.17 naḡga, Mt 10.42 naḡga, 18.5 naḡga, Mk 9.41 naḡga, Hi 6.10 naḡga, Sk 22.12 **25:41** Mt 7.23 naḡga, Mk 9.48 naḡga, Lu 16.24 naḡga, Sk 12.9 naḡga, 20.10

yi aviharim kiyihin yaŋ ñaña maŋgumara. Naŋga yaŋ kukumitandihi kuku maŋgumara. ⁴³ Yi pihu muyindu miŋga, hara yaŋ timbuta nariŋandi taviyi maŋumara. Naŋga yandi mikwiri maŋgiyih, yaŋ mikwiri maŋgumara. Yi kandi kimuhin, naŋga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yaŋ maŋgamara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, naŋ ñaña maŋgumarin. Naŋga pamata hiriviyi naŋ kukumitandihi kuku maŋgumarin. Naŋga naŋ pamata hiriviyi ŋgaharin na kru pihu muyindu miŋga kiyihana naŋ timbuta ariŋandi taviyi maŋumarin. Naŋga pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, naŋ mikwiri maŋgumarin. Naŋga pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, naŋga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta naŋ maŋguramamarin, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nurin kimbi nimavamba ambirimandi, Yi narin kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niŋiniŋindu muvatin kanimata vana niŋiniŋ maŋandimara ha, kandi vana haŋiniŋ yaŋ maŋandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihaniniŋ ñamba him miŋirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihaŋgiyihiyi ŋandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi haŋiniŋ avindaya sihaŋgiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu

25:45 Sek 2.8 naŋga, Si 9.5 **25:46** Dan 12.2 naŋga, Jo 5.29
naŋga, Ro 2.7

kuyu

26

(*Sapta 26—28*)

Aru miku hañiniñ, Jisasin yivutatamindañ vata kuyu kahañamu

(*Mak 14.1-2 nañga, Luk 22.1-2 nañga, Jon 11.45-53*)

¹ Jisas kuyu kaniniñ ambavarata mituta, nuñandi simbirasara hañiniñ nimavami, ² Nari ñgandara, arikingivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatin Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihirim indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Ñiñi hamañ miku ñiniñindu kumañgimbañi tamitu ahuandiñi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi hañi, Gotin kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nañga Israel hatindu aru miku hañiniñ umu. Kamata Gotin kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu taviyi tihirumu. Nuñandi ñimbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasin kuyusihirata miñahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nañga kuyundavaravarandu aru hiviyi mañandim. Kamatirin krunavundi ñgatanda sañga yahamiritumandihi, vamu.

Navundi muñambi Jisasindu mikuvu ambunguku tañgusingimi

(*Mak 14.3-9 nañga, Jon 12.1-8*)

26:2 Kis 12.1-27 nañga, Mt 20.18 nañga, Mk 14.1 nañga, Lu 22.1 nañga, Jo 13.1

⁶ Jisas pihu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nanğa miŋga. ⁷ Kamatihi navundi muŋambi ambuŋguku vunġi, timba aviyi musa miŋamu ha miŋata tavi kandihañi payimi. Ambuŋguku kandiha timbahiris aruyi mut miŋandu ŋandi. Kamata Jisas pina hañi minzita kiyihihi, navundi haŋambi Jisasindu miku hañi tanġusingimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara haŋiniŋ kandiha ŋgahu, nuriŋ maviwiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambuŋguku ni saŋinanga mituta kiyi. ⁹ Kaniŋandihin mitiriŋ kru muŋiniŋ mut miŋitu, timbahiris aru miŋata krunavundi muhimimuhim maniman haŋiniŋ ŋguhariŋ, vamu. ¹⁰ Jisas nuriŋandi kuyu ha indarita nuriŋ nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindiŋ pimi ŋgura. Nu yaŋ avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman haŋiniŋ nari nanğa sihaŋindu. Hara yi, nari nanğa siha maŋġiyiman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niñi ambuŋguku tanġusingi ni, yandi kwirandi ni tuŋgi humbañirim ikivata andi. ¹³ Yi nariŋ kandi ambin, piri niñi muvumuvu uta kuyu avi niŋandihin ambavarimandiyu. Kamata navundi niŋambi yaŋ andi vana nirim indarimitata, ambavarimandiyu, vami.

*Judas, aru miku haŋiniŋ nanğa kuyu kahañami
(Mak 14.10-11 nanğa, Luk 22.3-6)*

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jisasindu 12 simbirasara hañindu muhama, nuŋandi ñimbi Judas

Iskariot, Gotiņ kiraņiņguhu haņiniņindu aru miku haņiniņ kiyimuyi umi. ¹⁵ Kamata nuriņ nimavamba kitihumi, Jisasiņ nariņandi kumaņģimbaņi tamitin yaņ muhiņiyi mut miņimandira, vami. Kamavahi nuņ 30 timbahiris silva ņgumu.* ¹⁶ Kamatihu Judas Jisasiņ nuriņandi kumaņi tamiman vata kindimbuhirami.

*Jisas nuņandi simbirasara naņga imbi ñami
(Mak 14.12-21 naņga, Luk 22.7-14 naņga,
22.21-23 naņga, Jon 13.21-30)*

¹⁷ Mavatiмба Yis Manimanindu Aru Hivi Haņiniņindu kimaņģima hivi haņi, Jisasiņdu simbirasara haņiniņ pata nuņ ambamu, Upi paņu umindaņ. Kamata ñaņa siwitamitiriņ Got Israel Hatiņ Mitahi Avingģiyimu Hivi haņandihiniřim indariřamata ñiriřmana, vamu. ¹⁸ Kamavahu Jisas nuriņ kru mumiņgarim ambata ambami, Pihu aru niņi indihuta kru kandihamaņ ņgata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha ariņi payi. Harim, yi naņga yandi simbirasara haņiniņ naņga pata nandi taviyi Got Israel Hatiņ Mitahi Avingģiyimu Hivi haņandihiniřim indariřamata ñimindaņ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. ¹⁹ Kamavahi

26:15 Sek 11.12 naņga, Mt 27.3 * **26:15** 30 silva timbahiris kaņiņandihin maņgandařiņ, timbahiris ariņandiyi timbahiris kaņiņandihin pamata timi vaha kihiriři tih. Kaņiņandihin timbahiris arumari. Simbira miņamaņa ņiniņ, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miņjata miņimaņa ņandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ņģimandira. **26:17** Kis 12.6 naņga, 12.14-20 naņga, Mk 14.12 naņga, Lu 22.7-9 **26:18** Mt 21.3

simbirasara hañiniñ Jisas ambami maña andita, ñaña kandiha siwitamamu. ²⁰ Kamata kivititi Jisas nanğa nuñandi 12 simbirasara hañiniñ ñaña tamatama pina hañi arindihuyivita minzimu. ²¹ Kamata ñata kiñiñgiñi ambami, Yi nariñ kandi ambin, nariñandi muvati miñga, yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi, vami. ²² Kamavahi, nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nurinandi mavi hambu pimitimanğarami. Kamatihi minzativat nuñ nimavamba kitihumu, Aru miñga, yañirim vaha ambana, vamu. ²³ Kamavahu Jisas ambami, Kru yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi hama, nariñandi muvati miñga. Yi nanğa maki isi niñi kihiri kumandamariñ, vami. ²⁴ Krundu Ñiñi hama, Gotindu aņgwimikiyi ambami maña kwimirimandi. Hara Krundu Ñiñi hamañ nuñandi miku ñiniñindu kumañgimbañi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihamañ niñum mañgavumiti avindihi, vami. ²⁵ Kamavahi Judas, kru nuñandi miku ñiniñindu kumañgimbañi tamatama hama, nuñ kitihuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maña, vami.

Jisas nuñandi simbirasarañ mavatimba nanğa wain ñgumi

(Mak 14.22-26 nanğa, Luk 22.15-20 nanğa, 1 Korin 11.23-25)

26:23 Sng 41.9 nanğa, Lu 22.21 nanğa, Jo 13.18 **26:24** Ais 53 nanğa, Dan 9.26 nanğa, Mk 9.12 nanğa, Jo 17.12

26 Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatimba munda miñata Gotiñ kuyu avivi ñguta miñasihiraramata, nuñandi simbirasara hañiniñ ñgumi. Kamata ambami, Miñata ñamara. Niñandihin yandi kwirandi, vami. 27 Kamata kuku kuvirahuvira vunği wain nañga munda miñata Gotiñ kuyu avivi ñgumi. Kamata nurin ñguta ambami, Nari sihananğa niñi kuviramara. 28 Niñandihin yandi ñangwi. Got nañga krunavundi nuñandin sihananğa vata miñavisihuramata siritimbin. Yi ñangwi kaninandin, krunavundi sihananğa ñamba vana andindu hañiniñ kuñgi kuyivirim tanğusiñgin. 29 Yi narin ambin, yi nari nañga wain sihinda manğuviriman. Kamata ututa muyivi wain kihi Yavandakindu tiwiyi nari nañga kuviriman, vami. 30 Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

Jisas ambami Pita yañ kutivu tamirimandi

(Mak 14.27-31 nañga, Luk 22.31-34 nañga, Jon 13.36-38)

31 Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Musi kiviya yañ muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ñgitira sihananğa narinandi indarimanğaramanğara vana ha miñgata yivirimandi. Gotindu anğwimikiyi,

26:26 Mt 14.19 nañga, 1 Ko 10.16 **26:28** Kis 24.8 nañga, Jer 31.31-34 nañga, Sek 9.11 nañga, Ro 5.15 nañga, 1 Ko 10.16 nañga, Hi 9.22 **26:29** Mk 14.25 nañga, Lu 22.18 nañga, Si 10.41 **26:30** Lu 22.39 nañga, Jo 18.1 **26:31** Sek 13.7 nañga, Jo 16.32

Got nimavamba ambami, Yi sipsip karatamatama hamaŋ yivutatamitin sipsip haŋiniŋ singgunziŋgu tivaramirimandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi aŋga yahamiriman. Kamata yi wiŋa kasiramata piŋiŋ Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbi ambami, Muhimimuhim vana naŋ yivurahimandi ha muvira ŋgitu nurinandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha miŋgata yiviti naŋ mitirimandiyu, hara yi naŋ mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yi naŋ kandi ambin, musi kiviŋi, akakara kwisi piwititi, na arikikwiri ŋimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuŋ maŋgandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nananga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuŋ maŋgandin vamba maŋambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihanaŋga kuyu siwimaŋa ambamu.

*Jisas Getsemani Got nanga kuyundavarami
(Mak 14.32-42 nanga, Luk 22.39-46)*

³⁶ Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ nanga kiva Getsemani umu. Kamata nurin ambami, Nari niŋi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got nanga kuyundavariman, vami. ³⁷ Kamata, Pitaŋ nanga Sebedindu ŋiŋi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuŋandi mavi hambu pimitihi, kaŋinda aru miŋami. ³⁸ Kamatihi nurin ambami, Yandi mavinimbu pimitimaŋgarahi kwimirim andin. Harim nari niŋi yaŋ karatamata narindahara taminga

nanğa kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miŋgata taranġiruta nuŋandi kipumika ha piriyi tamami. Kamata Got nanğa nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vunġi ni yandi kumayini miŋavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maña maŋandi, nambi pirikina maña andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu hañi pata ŋgahi akwarihata kiyimu. Kamatihu Pitan nimavamba kitihumi, Nari yi nanğa miŋgiya awa nda kita taminga nanğa maŋgiyimandira. ⁴¹ Nariŋ miŋagaha vananda yivurahiti miŋgata yivitirama. Kamataharim taminga nanğa kiŋiŋgiñi Got nanğa kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariŋandi kwirandi haŋandihinindu tikatika maŋgiyi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda anġa uta Got nanğa nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vunġi niñi yaŋirim kuvirimandi sikwi vatangata, nambi pirikina maña, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ŋgahi simbirasara haŋiniŋindu taminga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nuriŋ mitatuta kwiriñimbiri, Got nanğa kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ŋgahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ karihahu ambami, Nari karihata avirikimuranġwisa. Indarimara.

26:39 Mt 6.10 nanğa, 20.22 nanğa, Jo 6.38 nanğa, Hi 5.7-8

26:41 Mt 6.13 nanğa, Ef 6.18 nanğa, Hi 2.14 nanğa, 4.15 **26:44**
2 Ko 12.8 **26:45** Jo 12.27 nanğa, 13.1 nanğa, 14.31

Krundu Ñiñi hamañ kru ñamba vana andindu hañiniñindu kumañgimbañi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari nanga umi. Niñgamara, kru yañ nuriñandi kumañgimbañi ñguhu hama ariñi ni yivurahi ha, vami.

Judas Jisasiñ nuñandi miku ñiniñindu kumañgimbañi tamami

(Mak 14.43-50 nanga, Luk 22.47-53 nanga, Jon 18.3-12)

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuñandi simbirasara hañindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambi tuki nanga ahutimi miñata nu nanga payimu. Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ simbiñu payimu. ⁴⁸ Kru Jisasiñ nuriñandi kumañgimbañi tamatama hama nuriñ ambami, Kru miñahandimindañ vata andira hamañ mikwimikwi siriman, kru kandihama Jisas. Nuñ miñahanadamara, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiñandi Jisas kiyimiñi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasiñ mikwimikwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihi Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandihin andirimiñgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniñ pata Jisasiñ miñahandamu.*

⁵¹ Kamatiñu kru Jisas nanga kiyimi miñga nuñandi tuki kuta ha miñasiharami. Kamata

* **26:50** Grik kuyuyi avindamata mañambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na mumindihi pana, vamba ambami, vandu. **26:51** Jo 18.26

Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiŋiŋindu aru miku haŋiŋiŋindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinzihimiki haŋandihin, yivutivihi piriyi miŋgata yivumi. ⁵² Kandihamatihira Jisas nuŋ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuŋandi upiŋi kiŋgiraramina miŋgum. Kru sihananŋa tuki kuta nanŋa kurihirimandiyu haŋiŋiŋ, tuki kuta ha nurin piŋingarimandi. ⁵³ Na mambaha ŋgandana. Yi yandi yavandakiŋ kitiwitin, nuŋandi kutikara sambi sikwi simbiti pata yaŋ ŋguramahu. ⁵⁴ Hara yi kanimatiniŋgata, kuyu Gotindu anŋwimikiŋi kindi haŋiŋiŋ kandisikwisikwi mayivurahirimandi. Gotindu anŋwimiki ambami, harim kandi vana niŋiŋiŋ yivurahimandi, vami. ⁵⁵ Kandihirivi hañindaya Jisas krunzivi kandihaniŋiŋ nimavami, Nari tuki kuta nanŋa ahutimi miŋata yaŋ sanŋa kurihahuriha nanŋa kipa nanŋa miŋanŋ miŋahandirim payimañandira. Yi imutamut Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upiŋi minzita krunavundiŋ kuyu ŋgundin. Hara yaŋ kandiŋiwimi haŋu mamanihandandara. ⁵⁶ Muhimimuhim vana yivurahami kaniŋiŋiŋirim, kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara haŋiŋiŋ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuŋandi simbirasara haŋiŋiŋ Jisasin mitamita tivaramamu.

26:52 Stt 9.6 nanŋa, Sk 13.10 **26:53** 2 Kin 6.17 nanŋa, Dan 7.10 **26:54** Ais 53.7 nanŋa, Mt 26.56 nanŋa, Mk 14.49 **26:55** Lu 19.47 nanŋa, 21.37 **26:56** Mt 26.31

Jisasij ngatingirumu

(Mak 14.53-65 nanga, Luk 22.54-55 nanga, 22.63-71 nanga, Jon 18.13-14 nanga, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasij minahandamu hanjinij, nuŋ timbuta kru Gotij kirañinguhu hanjinjindu aru miku hanjinjindu aru miku Kaiafasindu taviyi umu. Kamatihu tikatika kuyundu mirimba nanga hanjinij nanga Israel hatindu aru miku hanjinij tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatihu Pita Jisasij ngaviramata sihindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotij kirañinguhu hanjinjindu aru miku hanjinjindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hanjinij nanga minzimi. Jisasij mumibaham vana ha yivurahiti ngitin vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotij kirañinguhu hanjinjindu aru miku hanjinij, nanga kru Juda hatindu kuyu minasirivandu hanjinij, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusihiranzihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuŋandi ñamba vana mu ngata, nuŋ yivutatamimindaŋ vata andimu. ⁶⁰ Kamatihu kru sambi pata nuŋ kuyusihiringuyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasij yivutatamatama ŋandi maŋgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu, Kru nima nimavamba ambavarandi, Yi Gotij kirañinguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviyi taya tararamiriman, vamba ambavarandi, vamu. ⁶² Kamavahu Gotij kirañinguhu hanjinjindu aru miku hanjinjindu aru miku hama

26:60 Lo 19.15 nanga, Sng 27.12 nanga, Mt 27.40 nanga, Mk 14.55 nanga, Jo 2.19 nanga, Si 6.13

tanğuramata, Jisasıñ nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbi mañambirimana. Nañ kuyu yihivarayu niñandihinirim mumibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu mañambami. Kamatıhi Gotıñ kirañıñguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama ambami, Nañ Got sihañgiyihiyi hamandu ñimbiyi kitıwin. Harim tıhu kandisikwisikwi amba. Got krunavundi nuñandıñ aña miñimandı vata yihiramami hamanda na. Na Gotıdu Ñiñi, mana, mañıga, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuñ nimavami, Nambi ambaña. Hara yi nariñ ambin, muyivi Krundu Ñiñi miñgañ ıñıtıra, Got tıkatıka naña hamandu kuma kandi sambavu minzirimandı. Kamata ihumbısa nimbu kıta ihumukiri himbañi payimandı, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotıñ kirañıñguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama kandihuyu ha indarıta, aka yahamırata nuñandı mikwiri hañiniñ miñasihirata ambami, Gotıñ ambasuvi. Harim nari naña sıhında kru kanımandu vanarım ambavaravararım kru muvırañ ambıtiriñ mambayımu. Tıhura Gotıñ ambasuvahi indarıra. ⁶⁶ Kamataharım kru kanımañ pamatımındañ, vami. Kamavahi kimbi ambamu, Nu ñamba miñga. Harım kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasıdu kipumıka hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ

26:63 Ais 53.7 naña, Mt 27.12 **26:64** Sng 110.1 naña, Dan 7.13 naña, Mt 24.30 naña, Lu 21.27 naña, Si 7.55 naña, 1 Te 4.16 naña, Sk 1.7 **26:65** Mk 14.63 naña, Si 14.14 **26:65** Wkp 24.16 **26:66** Jo 19.7 **26:67** Ais 50.6 naña, 53.5 naña, Mt 27.30 naña, Jo 19.3

muvira ñungimbarapara tamandama ambamu,
⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandiñ anja
 miñimana vata yihiramami miñga. Harim kru
 Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ
 ambavarandu maña amba. Nañ kru yivi nima
 nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasin mangandin vami
(Mak 14.66-72 nanğa, Luk 22.56-62 nanğa, Jon
18.15-18 nanğa, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi
 minzita kiyihihi, simbirasara muhanambi nu
 kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara
 Jisas Galilindu hama nanğa kindana,
 vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihanangandu
 tamanganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana
 kuyu ha mangandin, vami. ⁷¹ Kamavata
 kiyihandata, tapa kindinari nanğa hañi
 uhi, sihinda simbirasara muñambi ngata
 krunavundi ariñi kiyimu hañiniñ ambami,
 Kru nima Jisas Nasaretindu hama nanğa
 kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda
 ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru
 kandihamañ mangandin, vami. ⁷³ Kamata
 sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi
 tanguramata kiyimu hañiniñ pata Pitan
 ambamu, Kandisikwisikwi, na nurinandi
 ñinginiñdu miñga. Nandi pingwisamur hambu
 nañ miñamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura
 Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi
 ambin, yi kru kamañ mangandin. Yi kuyu
 kandi mañambitin ngatara yan Got pisingaram,

vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi.
⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ mañgandin virimana vamba ambami kuyu hañandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patinandi irihami.

27

Jisasiñ Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu
(Mak 15.1 nannga, Luk 23.1-2 nannga, Jon 18.28-32)

¹ Kamata pihirihi, Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ sihanannga, Jisasiñ yivutatamindañ vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasiñ wirimbizikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumañgimbañi tamamu.*

Judas kimumi
(Simbirasara 1.18-19)

³ Kru Jisasiñ nuñandi miku ñiniñindu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasiñ ngatingiruta pimi ngumu. Kamatihi nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotiñ kirañinguhundu aru miku

26:75 Mt 26.34 nannga, Mk 14.30 nannga, Lu 22.61-62 nannga, Jo 13.38 **27:1** Lu 22.66 * **27:2** Pailat Romindu miñga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasiñ mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru mumingga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasiñ Pailat kiyimiyi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara.

27:3 Mt 26.14-15

hanjiniŋ naŋga Israel hatindu miku hanjiniŋ ŋgumu hanjandihin, nuri kiyimuyi anŋa miŋata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi ñamba vana andin. Kru nariŋandi kumaŋgimbañi tamin hama ñamba vana maŋandindi, hara nuŋ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuŋ ambamu, Kaŋandihin ariŋandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hanjiniŋ Gotiŋ kiraŋiŋguhu tavihumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuŋambi sikiyi taŋgiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku hanjiniŋ timbahiris kandiha miŋata nimavamu, Timbahiris niŋandihin kru yivutatamatamandu tikwi ŋandi. Harim timbahiris kaŋandihin Gotiŋ kiraŋiŋguhu tavi niñindu timbahiris naŋga miŋzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim miŋgiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihani kru piri siŋgi musa miŋandu hanjiniŋindu pirivisa mu mut miŋamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ŋgati kwimitutu tamimandiyu vata, mut miŋamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihanu, Pirivisa Kru Ñaŋgwi Miŋgumiŋgu vava ñimbi ŋgumu. Kuha ñimbi kandihani ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yiñindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hanjandihin miŋamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihamaŋ mut miŋamaŋarim

yihiramamu. Aru nima yan ambami maña timbahiris kandihañi, kru piri siñgi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

*Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(Mak 15.2-5 nanğa, Luk 23.3-5 nanğa, Jon
18.33-38)*

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamingañi tanguramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ, Jisasiñ ihivaringuyu sambı ngumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi mañambami. ¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nañ sihananğa kuyu yihivarayu nimbu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbi kuyu mañambami. Kamatihi Pailat indarihithitimi.

*Pailat Jisasiñ ahuandiñi yivuwirimbuwirimburim
ambami
(Mak 15.6-15 nanğa, Luk 23.13-25 nanğa, Jon
18.38—19.16)*

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hiviyi taya, Got Israel Hatiñ Mitahi Avingiyimu Aru Hivi hañandihinirim indariramarasimu.

27:11 Mk 15.2 nanğa, Lu 23.3 nanğa, Jo 18.33 nanğa, 18.37 nanğa, 1 Ti 6.13 **27:12** Ais 53.7 nanğa, Mt 26.63 nanğa, Jo 19.9 **27:14** Jo 19.9

Kandihamatirasimu hiviyi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat miŋgaŋ ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nuriŋambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihu kru kandihamaŋ tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hañi, kru muminga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuŋandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuŋ ŋgamaŋgarandu. Nu kru ñamba sikwi miŋga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nuriŋ Pailat nimavamba kitihumi, Nariŋirim kru niniŋ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasiŋ tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata Got yihiramami vamba ambandu nimaŋ tihimitini urimandi, vami. ¹⁸ Pailat nuriŋ ŋgami. Nuri siŋgirata Jisasiŋ saŋinanga timbuta ŋgatiŋgurim payimu. Harim kandihamavami. ¹⁹ Pailat ŋgatiŋgirutiŋgiru hamandu minziminzi maka hañi minzita kiyihili nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiyi hamaŋ muhim vana maŋandi. Kiviyi nuŋ akwisihuyi ŋgin. Kamata indarihini pimisaŋinzaŋindi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. ²⁰ Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ, sihanaŋga krunavundiŋ miŋawinikwinitiŋdi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasiŋ mititi payim. Kamata Jisasiŋ yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda

gavamandu aru miku hama nurin kitihuta ambami, Nari kru arikimbat ninindu ninin ndaya yambirim tihimitam vata pirikira, vami. Kamavahi krunavundi sihananga ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nurin nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundin anga minimandi vata yihiramami vamba ambandu niman yanirim pamatitirim pirikira, vami. Kamavahi sihananga ambamu, Ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nurin kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nun ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihu Pailat ngata, yandi kuyu manindarimandiyu, nanga sanja aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri minjata krunavundindu tamingañi nuñandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi mangaviriman. Kanandihin narinandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihananga kimbi nimavamu, Pimi kandini arin nanga arinandi ñinisiminjira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasin tihimitahi nurinirim umi. Kamata sanjanzara hanjin ambahi Jisasin pingirawisimu. Kamata kita Jisasin ahuandiñi yivuwirimbandiyu vata, sanjanzarandu kumañi tamami.

*Sanjanzara Jisasin ambasuvamu
(Mak 15.16-20 nanga, Jon 19.2-3)*

27:24 Lo 21.6-9 nanga, Mt 27.4 **27:25** Jos 2.19 nanga, 2 Sml 1.16 nanga, Mt 23.35 nanga, Si 5.28

27 Kamata gavamandu aru miku hama nuḡandi saḡanzara haḡiniḡ ambahi, Jisasiḡ timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatiḡu saḡanzara sihananḡa pata nuḡandi kipumikayi tihirumu. 28 Kamata nuḡandi mikwiri haḡandihin siharamu. Siharata nuḡ mikwiri ḡanḡwi aru miku ndu maḡa ḡandi tamaramamu. 29 Kamata siki punzimbunzi nanḡa haḡandihin miḡata, aru miku ndu miranḡupihupi maḡa musa miḡata nuḡandi miku haḡi tamamu. Kamata nuḡandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miḡandihuramamu. Kamata nuḡirim tanda mikwimikwitindi nimavamba ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.* 30 Kamatindi nuḡ simiruhavimu. Kamata kuki timi miḡandihuramamu ha miḡata, nuḡandi miku haḡi yivumu. 31 Nuḡ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu haḡandihin siharata nuḡandi mikwiri haḡandihin tamaramamu. Kamata nuḡ ahuandiḡi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasiḡ ahuandiḡi yivuwirimbumu
(Mak 15.21-32 nanḡa, Luk 23.26-43 nanḡa, Jon 19.17-27)

27:28 Lu 23.11 **27:29** Sng 69.19 nanḡa, Ais 53.3 * **27:29**
 Saḡanzara haḡiniḡ Jisasiḡ imbiraramata aru miku hamaḡ kanzi miḡayahuramaḡandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku haḡiniḡ mikwiri kandihamata haḡiniḡ tamarasimu. Mikwiri ḡanḡwi nanḡa miranḡupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miḡahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanḡa, Mt 26.67 **27:31**
 Ais 53.7

³² Kamata uta, saŋganzara haŋiniŋ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniŋ ŋgamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Nĩmbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muŋgiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasiŋ kañinda miŋguramam vata, wain kuku haŋandihin akingim naŋga tarayiwarata kuvirimandi vata, ŋgumu. Kamatihu kuviririmindihi akindihi maŋguvirami. ³⁵ Jisasiŋ ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, saŋganzara haŋiniŋ nuŋandi mikwiri haŋiniŋ nurinambi tamarahata miŋimiŋindaŋ vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi haŋu minzita nuŋ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siŋga kirivi ŋandi pitita, nuŋ kuyu ŋgatiŋgirumu ha yihimbivirata nuŋandi miku tarayawi hambu tamamu. Nĩmata kuyu yihimbiviramu. Kru nĩma Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tivi hañi, kru arikimbat saŋga kurihahuriha naŋga kipa naŋga haŋiniŋ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamañ, kandi sambavu tararamata, muhamañ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatihu, krunavundi uhuvañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaha nimavamu. Na Gotiŋ kiraŋiŋguhu tavi haŋandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviyi taya tararamarama miŋga. Harim nambi ŋgurama. Kandisekwisikwi na

27:34 Sng 69.21 naŋga, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38**
 Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 naŋga, 109.25 naŋga, Mt 26.61
 naŋga, Jo 2.19

Gotindu Ñijitingata ahuandi ha mitata mingga, vamu. ⁴¹ Gotinj kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ ndahara siwimañanzihî andindi ambasuvamu. ⁴² Nimavamba ambamu, Nu kru muñiniñ nguramandi. Hara nuñambi mangurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata mिंगiti ngatanda niñambirim indarimanğarimindañ. ⁴³ Nu Gotirim indarimanğarata ambandi, Yi Gotindu Ñiñi, vamba ambandi. Harim Got nuñirim mavindamata ngata, nuñ tihu nguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat sanğa kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniñ, Jisasindu tivî hañi ahuandiñi yivuwirimbumu hañiniñ ndahara, Jisasinğ ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanga, Luk 23.44-49 nanga, Jon 19.28-30)

⁴⁵ Ina miriyî kiyihî, pirivisa sihananğa kivimingwi taringumi. Kamatihî taya uta ina mिंगuta sangindangumi. ⁴⁶ Kamata ina mिंगuta sangindangumi hiriviyî, Jisas patî avanğarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niñindu kuyu sapa ha nimata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yañ mitana. ⁴⁷ Kamavahi kru muvira arifi tanğuramata kiyimu hañiniñ indarita ambamu. Kru nima Elaijañ urarami, vamu. ⁴⁸ Kamavahi

sariwayiṅandi nuriṅandi muvati hama tivita uta spans visa miṅata wain kuku ahivi hañi tamami. Kamatihi wain yavurihi kuki timi muyi simahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ṅgumi. ⁴⁹ Kamatihi muvira ambamu, Mitina ṅgimiṅgusa. Elaija pata nuṅ ṅguramirimandi vaha, vamu. ⁵⁰ Kamata Jisas sihinda pati avanṅarata kimumi. ⁵¹ Kamatihi kandihirivi hañindaya mikwiri aru, Gotiṅ kirañiṅguhu taviyi inanandita kirasimi haṅandihin, kimba hambu kita sihirata miṅguta anṅamiṅga hambu yivurahami. Kamata arikinziṅga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tih, timba aruru haṅiniṅ piṅumbiramu. ⁵² Kamatihi krunzava haṅiniṅ piriṅhumi. Kamatihi Gotindu krunavundi muvira kuha kimumu haṅiniṅ kandihandiwimi yahamiramu. ⁵³ Yahamirata kiyihuhu, Jisas anṅa yahamirata mituhi, Gotindu piṅu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambu nuriṅ ṅgamu. ⁵⁴ Saṅanzarandu arumiku hama naṅga, saṅanzara Jisasiṅ karatamata kiyimu haṅiniṅ, ṅgahu piriṅmama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ṅgata piṅisaṅarandumu. Kamata nimavamu, Kandisikwisikwi, kru nima Gotindu Niṅi, vamu. ⁵⁵ Navundi Galilindu sambu Jisas naṅga kindanṅinda nuṅ ṅguramandu haṅiniṅ ndahara kiyimu. Navundi kandihanṅiniṅ kutañimari taṅguramata tihiraramamu. ⁵⁶ Navundi kandi ṅiṅgi hañindu muhambi, Maria piṅu aru Makdalandu ṅambi.

27:51 Kis 26.31-33 naṅga, 2 Sto 3.14 naṅga, Mk 15.38 naṅga, Lu 23.45 naṅga, Hi 6.19 naṅga, 10.19-20 **27:55** Lu 8.2-3 **27:56** Mt 20.20

Muhanjambi, Maria Jems nanğa Josep niņum. Ara muhanjambi, Sebedindu ñiņi arikimbat niņum.

Jisasindu pati ha timba humbañi tamamu
(Mak 15.42-47 nanğa, Luk 23.50-55 nanğa, Jon 19.38-42)

⁵⁷ Kamata kiviṭiti kiviṭirim andihitihi, kru timbahirisindu ariku miņga piḥu aru Arimate-andu miņga, nuṇandi ñimbi Josep, kandihama payimi. Josep kandihama ndahara Jisasindu simbirasara muvati miņga. ⁵⁸ Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitingata Jisasindu pati ha miņiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanğanzara haņiņiņ pati ha miņata Josepiņ ḡgumu. ⁵⁹ Kamatiḥu Josep miņata pati ha mikwiri ñaņira suñiyi taparami. ⁶⁰⁻⁶¹ Kamata Josep, Jisasindu pati ha miņata uta sava humba nuṇandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa miņahu saņ kindi. Kamatihihi Maria piḥu aru Makdalandu haņambi nanğa, Maria muhanjambi ndahara ariñi minzita tihiraramamu. Kamatihuhu Josep timba muņgi aru muṇandi tihuyaparahi payihi, kumba miķa ha yivuvihita umi.

Sanğanzara Jisasindu sava karatamamu

⁶² Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi hañi Gotiņ kirañiņguhu haņiņiņindu aru miku haņiņiņ, nanğa Farisi

hanjiniŋ uta Pailatiŋ ŋgamu. ⁶³ Kamata nuŋ ambamu, Aru miŋga, ara kru kuyusihiri naŋga hama kiŋiŋgiŋi kuyu mu ambamirim indarimitariŋ. Ambami, Yi arikiŋgivi kita, kwiri haŋi aŋga yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba miŋka haŋandihin yihiŋamangaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuŋandi simbirasara hanjiniŋ pata nuŋandi pati haŋandihin kipa miŋata uta krunavundiŋ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata aŋga yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nurinandi kuyusihiringuyu kihi haŋandihin, nuŋandi kuyusihiringuyu kuha ambami haŋandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pilat nurin ambami, Saŋanzaraŋ timbututa ambitira sava haŋi karatamata kiyimu. Nari uta narinandi indarimitiyi muhimuhim vana andita sava haŋindu kumba miŋka ha yihivihimangaramara, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava haŋindu kumba miŋka ha yihivihimangaramu. Kamata timba himba haŋi kuŋgi yivuta tamata, saŋanzaraŋ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas aŋga yahamirami

(Mak 16.1-10 naŋga, Luk 24.1-10 naŋga, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimangima hivi haŋi paka pihirihivi, Maria

27:63 Mt 12.40 naŋga, 16.21 naŋga, 17.23 naŋga, 20.19 naŋga, Mk 8.31 naŋga, 9.31 naŋga, 10.33-34 naŋga, Lu 9.22 naŋga, 18.31-33 naŋga, Jo 2.19-21 **27:65** Dan 6.17 **27:66** Dan 6.17

pihu aru Makdalandu haṅambi naṅga Maria muhaṅambi, Jisasindu sava ha ṅgimindan vata, payimu.* ² Kamatihuhu Aru nimandu kutikara Gotindu pihuyi kita miṅgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muṅgi kumba miḱa yivuvihimi haṅandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba hañi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ñima miṅaparahi siñandi maña siñandimañandimi. Kamatihi nuṅandi miḱwiri haṅandihin ndahara ihumukiri maña kiyimi. ⁴ Kamatihi saṅganzara haṅiniṅ niṅambirim piṅitihi, nanaṅgarata, kimuhimu ṅiniṅ maña yivurahamu. ⁵ Kamatihu Aru nimandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piṅimandumara. Yi nariṅ ṅgin, nari Jisas kru ahuandiñi yivuwirimbusimu hamaṅ ṅgirim para. ⁶ Nu niñi maṅgiyi. Nuṅambi kuha ambami maña yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niṅandihin ṅgamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat aṅga uhavuta nuṅandi simbirasara haṅiniṅ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata aṅga yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuṅ kandihambu ṅgimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandiñi nariṅ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piṅisaṅarandiṅ, hara kinzihinziṅmaṅgaramu. Kamata sariwayiṅandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara

* **28:1** Kimaṅgima hivi ha Sande taya. **28:3** Dan 10.6 naṅga, Mt 17.2 naṅga, Si 1.10 **28:6** Mt 12.40 naṅga, 16.21 **28:7** Mt 26.32

hañiniñ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihi Jisas arikimbatin kindiñi ngata nimavami, Kivisihi vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihañi uta, nuñandi tandanzambiri hañi miñahandata nuñandi ñimbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihi Jisas arikimbatin nimavami, Piñimandumara. Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yan kandambu ngimandiyu, vami.

Sanzanzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanzanzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotin kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihi Gotin kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanzanzara hañiniñ timbahiris sambu nguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyi karihaharingarin, nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati ha kipa miñayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kanjandihin indarita narin yivutatamirimitingata, arara nu nanğa kuyu miñasirivim. Kamatirin nari kuyu mangavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu sanzanzara hañiniñ timbahiris hanjandihin miñata, aru miku hañiniñ ambaramamu mañamaña andimu. Kamatihi kuyu kanjandihin Juda hati indarita mitumu. Juda

hati kuyu kaninandinirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaña ndaya ambavarandu.

Jisas nuñandi simbirasarañ simbira miñimandiyurim ambami

(Mak 16.14-18 nañga, Luk 24.36-49 nañga, Jon 20.19-23)

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hañiniñ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami hañi yivurahamu.

¹⁷ Kamata Jisasiñ ngata, nuñandi ñimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit arikita kiyimi.

¹⁸ Kamatihu Jisas arihañi pata nuriñ nimavami, Got nuñandi pihuyindu nañga piri niñindu muhimimuhim karatamatarim yañ ñimbi ngumi.

¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihananga pirivisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ñimbiyi, nañga nuñandi Ñiñindu ñimbiyi, nañga nuñandi Maviñiñindu ñimbiyi kukuyi miñangirumara.

²⁰ Kamata yi nariñ kuyu ngumin hañiniñ sihananga nuriñ ambaramamara. Kamatira kuyu kandihaniniñindaya miñahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nañga kindin. Ututa piri niñandihin nañga muhimimuhim siñgundirimandi.

28:16 Mt 26.32 nañga, 28.7-10 nañga, Mk 14.28 **28:18** Dan 7.13-14 nañga, Mt 11.27 nañga, Jo 3.35 nañga, 13.3 nañga, Si 2.36 nañga, 1 Ko 15.27 nañga, Ef 1.20-22 nañga, Hi 1.2 nañga, Sk 17.14 **28:19** Mk 16.15-16 nañga, Si 1.8 **28:20** Mt 18.20 nañga, Jo 14.23

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language
of Papua New Guinea

Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Nov 2022 from source files dated 29 Jan 2022

7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2